

«Ingen har krav på rettsbot for seg meir enn tri
gonger, korkje kar eller kvinne, um han ikkje
hemner seg innimillom.»

Hva er vold i Mannehelgebolken i Gulatingsloven?

Torstein Bredal Jenssen

Masteroppgave i historie ved Institutt for arkeologi, konservering og
historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2019

© Torstein Bredal Jenssen

2019

«Ingen har krav på rettsbot for seg meir enn tri gonger, korkje kar eller kvinne, um han ikkje hemner seg innimillom.» Hva er vold i Mannehelgebolken i Gulatingsloven?

Torstein Bredal Jenssen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Grafisk Senter, Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven er en undersøkelse av volden i Gulatingslovens Mannehelgebolk, gjennom en tolkning av «vold» som noe annerledes enn hva «vold» er i dag. Hva som betegnes som vold har variert gjennom historien, og denne beskrivelsen, og de handlinger som går innunder denne beskrivelsen, er sosialt og kulturelt betinget. Dette gjør at den moderne beskrivelsen «vold» ikke fungerer optimalt hvis en skal forsøke å forstå Gulatingslovens lovtekster, i den tiden de var gyldige. Denne typen oppgave har ikke blitt gjort med Gulatingsloven før, og det har vært generelt lite arbeid omkring hvordan lovverk i norsk middelalder har beskrevet, forstått og tolket voldelige handlinger. Oppgaven bearbeider Gulatingsloven på flere forskjellige måter, for best å kunne undersøke dette fenomenet. Den kvantitative delen av denne oppgaven kartlegger, kategoriserer og strukturerer lovtekstene, slik at den senere kvalitative undersøkelsen kan gjennomføres.

Den kvalitative undersøkelsen er tredelt og undersøker de områder hvor lovboka er formildende i sin straff, skjerpene i sin straff, samt hvilken innvirkning tredjeparter og kongen utgjorde på forståelsen rundt vold. Det formildende aspektet fokuserer rundt de handlinger lovboka selv behandlet mildere enn andre handlinger. De skjerpene omstendighetene er undersøkelsen av hvilke handlinger lovboka selv dømte strengere enn andre. Dette kapitlet undersøker også dommen utleg og dommen ubotamål og fokuserer rundt deres likheter, forskjeller og konflikter. Det siste kvalitative kapitlet undersøker hvordan slekten og kongen står i relasjon til voldsforståelsen i Mannehelgebolken.

Konklusjonen til denne oppgaven har tre viktige funn. Første funn er at benyttelsen av begrepet «vold» eller «voldelig» om Gulatingsloven er mindre fruktbar. Gulatingsloven er voldelig for moderne normer og forståelser av voldsbruk, men disse normene er ikke overførbare til samfunnet som levde under Gulatingsloven. Det er derfor bedre å benytte seg av beskrivelsene «legitim» og «illegitim», istedenfor «voldelig» eller «ikke-voldelig». I Mannehelgebolken ser det ut at forståelse av «vold» eksisterte på et spekter mellom «legitim» og «illegitim», og at dette spekteret ikke hadde noen klar øvre grense. Tredje funn er at kongemaktens inngripen i lovboka på 1100-tallet viser en annen voldsforståelse enn den presentert i Mannehelgebolken, og gjennom den kongelige voldsforståelsen kan spirene av den moderne forståelsen skimtes.

Forord

Da min veileder Hans Jacob Orning foreslo Gulatingsloven som et mulig studium for min bachelorgrad godtok jeg dette litt tvilende og begynte å lese lovboka side til side. Jeg var lenge sikker på at det skulle forbli en fullstendig ugjennomtrengelig bok å forstå noe som helt ut av. Men en Bachelorgrad, og nå en hel Mastergrad senere kan jeg ikke gjøre annet enn å takke Hans Jacob på det sterkeste for det fortreffelige forslaget han kom med for mange år siden. Takk for nyttig veiledning og til tider strenge innleveringsfrister. Det er grunnen til at jeg kan levere en fullført oppgave nå. Jeg vil også takke han for muligheten til å være vitenskapelig assistent og dermed få tilgang til å treffe så mange eminente middelalderhistorikere fra Norden, Europa og Nord-Amerika.

Muligheten til å høre på, diskutere med og motta råd fra disse professorene og doktorgradsstudentene har vært uvurderlig, og det er ingen måte dette hadde gått uten dem. Hvis jeg skulle takket alle hadde det blitt en lang liste, men spesielt takk til Jørn Øyrehagen Sunde, Svein Gullbekk, Max Naderer, Ole-Albert Rønning, Jon Vidar Sigurdsson, Simon Leboutellier, Ian Grohse og Leif Inge Ree Petersen. Til dere jeg glemte, også takk.

Videre må jeg takke mine studiekamerater både innenfor og utenfor fagfeltet for gode råd, hjelp til struktur og språkbruk, samt en svært velutviklet tålmodighet for langtrukne faktasetninger og «fun facts» om middelalderlovverk. Dette må ha vært en prøvelse. Min familie fortjener også takk for all støtten, hjelpen og de hyggelige medlidende smilene, da jeg har blitt stilt spørsmålet «hva skriver du egentlig om for tiden?» på utallige familiemiddager og selskap. Til slutt vil jeg takke min kjæreste Clara. Alt jeg har takket de andre for går tifoldig til deg. Takk for engasjementet og troen på både meg og at dette prosjektet kom til å gå bra. Tusen takk.

Oslo, mai 2019

Torstein Bredal Jenssen

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	iv
Forord	v
1. Innledning.....	1
Bakgrunn. Vold og Gulatingsloven.....	1
Problemstilling	2
Teoretisk bakgrunn.....	4
Historisk kontekst.....	6
Metode	9
Kildekritikk	10
Tidligere forskning	17
Forskningsspørsmål og oppbygningen av oppgaven.....	23
2. Kvantitativ empiri og struktur i Mannehelgebolken	25
Bolker som en lettere struktur	26
Kategorisering og dets problemer	27
Tabell 1.	28
Et generelt forsøk på struktur?	29
En lovtekst i detalj.....	31
Struktur eller ikke?	34
Tabell 2.	37
Kvantitativ og strukturell oppsummering	38
3. Bøter og pengeverdi i Gulatingsloven.....	40
Kvalitativ undersøkelse av Mannehelgebolken i Gulatingsloven.....	45
4. Det formildende aspekt	45
Årmanden.....	45
Vådeverk – En formildende kategori?.....	50
Oppsummering om «Det formildende aspektet»	53
5. Skjerpene omstendigheter	55
På skip bør det helst være fred	55
Slagsmål, drap og lov i øl-huset	58
Skjerpene omstendigheter gjennom «rettsprosesser» og prosesser generelt	61

To overlappende begreper i konflikt	65
Utleq – Hyppighet og ukklarhet	65
Ubotamål og ubotamenn	70
Ovund og ovund-slag. Ekstra overlagt?.....	76
Oppsummering av skjerpande omstendigheter	79
6. Tredjeparter og kongen	82
Familien, ætten og venner i lovboka	82
«Familie» og galen-manns drap	84
Kvinnelige slektninger og hevn.....	86
Kongen som tredjepart.....	90
Kongen, vådeverk og vitner	92
Hindring av «rettsprosess» angår kongen	95
7. Konklusjon	99
Bibliografi.....	111

1. Innledning

«Ingen har krav på rettsbot for seg meir enn tri gonger, korkje kar eller kvinne, um han ikkje hemner seg innimillom.» Dette er overskriften på denne oppgaven, men også en av de mest kjente lovtekstene fra Gulatingsloven. En kan ofte se denne lovteksten referert på utallige populærvitenskapelige nettsider om vikinger. Ofte som en illustrasjon av hvor tøft, brutalt eller hardført samfunnet deres må ha vært. Denne lovteksten er nok et godt valg om en vil illustrere hvor annerledes, voldelig og merkelig Gulatingsloven kan være, sett med moderne øyne. Mannehelgebolken, delen av lovboka som denne oppgaven omhandler, betyr bolken som handler om menneskets hellighet.¹ Hvordan kan en del av lovboka som ifølge sin tittel handler om menneskets hellighet samtidig oppfordre til vold? Dette bryter med den moderne oppfatningen av lov og lovverk som et verktøy for å beskytte oss fra vold.²

Bakgrunn. Vold og Gulatingsloven

Denne oppgaven fokuserer på Gulatingsloven og hvordan en skal forstå «volden» i lovboka. For å besvare dette må to områder først klargjøres. Hva er Gulatingsloven, og mer sentralt, hva er egentlig vold?³ Dette spørsmålet kan virke banalt når en først stiller det. Dette er fordi vold er ikke noe vi ofte problematiserer, det er noe vi føler og lett identifiserer når vi kommer i kontakt med det. Vold er noe åpenbart som vi ser daglig i tv-serier, filmer, leser om i nyhetene og kanskje opplever på nærmere hold. Hvis en skulle definere vold på en måte som flest i vårt samfunn ville akseptert, kan det defineres som: Vold er bruken av fysisk makt mot personer som ikke har gitt sin tillatelse til dette.⁴

I vårt samfunn er dette en korrekt definisjon av vold, men det er viktig å påpeke at begrepet «vold» ikke er like enkelt å definere i alle historiske perioder. Når en leser om «voldelig» samfunn eller «voldelig» historiske epoker må to spørsmål stilles; hvem kaller dette voldelig og

¹ Johan Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «Heilag» 05.04.2019

² Warren C. Brown, *Violence in Medieval Europe*, New York: Routledge, 2014, 56-58. Brown viser generelt til hvordan det er en moderne forestilling at lovverk og vold står i opposisjon til hverandre.

³ En bredere definisjon av hva Gulatingsloven egentlig var kommer i både avsnittet «metode», «kildekritikk» og Kapittel 2 *Kvantitativ empiri og struktur i Mannehelgebolken*.

⁴ Dette er min egen definisjon av vold i enkle termer. Det finnes mange andre definisjoner, men jeg mener mange av disse definisjonene ofte går utenfor hva som er den mest utbredte forståelsen. Se f. eks. justisdepartementets «uttrykk for grove krenkelser av grunnleggende menneskerettigheter som det er en offentlig oppgave å bekjempe». Dette legger til en løsning og et ansvar til begrepet som jeg mener er unødvendig. Psykologen og psykoterapeuten Per Isdals definisjon er derimot bedre mener jeg: «Vold er enhver handling rettet mot en annen person, som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får den personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre noe den vil». Men jeg mener min definisjon rommer den samme oppfatning med lettere termer.

om «vold» defineres, eller blir det tatt for gitt? Den moderne forståelsen av vold er hverken en nøytral eller den «naturlige» tolkningen av handlinger vi i dag refererer til som «voldelige», det er en oppfatning som har blitt kulturelt formet over lang tid. Det vi angir som den fysiske sfæren til «vold» samsvarer i stor grad det som er vår kulturelle forståelse av fenomenet «vold». Dette er fordi, for oss, er «vold» en allerede eksisterende og innprentet kategori med et bestemt innhold som derfor ikke trengs å videre defineres. Kategorien «vold» eksisterer for oss gjennom den weberianske definisjonen av statlig voldsmonopol der all privat bruk av fysisk vold er både illegitimt og blir ansett som moralsk negativt. Den eneste enheten i samfunnet som kan bruke vold legitimt er staten.

Innenfor den moderne kategorien «vold» er dette korrekt, men om vi skulle ha spurt en mann fra Vestlandet i år 1100 hadde vi sannsynligvis fått et annet svar, om han i det hele tatt ville forstått problemstillingen.⁵ Både i Norge i dag og Vestlandet under Gulatingsloven finnes det forskjeller mellom legitim og illegitim voldsbruk. Hvis noen gjør narr av deg eller kaller deg æreløs i dag, kan du ikke svare med å drepe personen som ytrer dette, ei heller tilfeldige familiemedlemmer av ham. I Norge i dag kan ikke privatpersoner legitimt utøve vold, utenom i svært bestemte selvforsvarssituasjoner.

Hvis «vold» er en konstruert kategori, som også er kulturelt betinget, hvordan burde en lese lovbøker som fremsto så voldelige som Gulatingsloven til tider gjorde? Vold i Gulatingsloven er hva denne oppgaven handler om. Mer bestemt handler oppgaven om Mannehelgebolken i Gulatingsloven. Mannehelgebolken er den delen av lovboka som behandler, ikke utelukkende men i størst detalj, emner som mord, drap, vig, slagsmål, hevn, tinglysninger, bøter, æreskrenkelser, og langt mer.⁶ De steder i lovboka der det finnes lovtekster som tar for seg innhold som kan belyse, komplementere eller stå i opposisjon til lovtekster i Mannehelgebolken vil de naturligvis bli tatt med i analysen.

Problemstilling

Denne oppgaven tar for seg vold og Mannehelgebolken i Gulatingsloven. Dette kan fremstå som en splittelse mellom to tema, altså vold og lov. Å finne denne splittelsen er ikke merkelig, for

⁵ Knut Robberstad, *Gulatingslovi*, 3. utg. Oslo: Samlaget, 1969, 9. Gulatingsloven dekket omtrent hele området som i dag er kjent som Vestlandet. I løpet av 1200-tallet ser den ut til å også dekke dalene øst for vestlandskysten.

⁶ En av grunnene til at jeg avgrenset oppgaven til denne bolken er fordi mange av handlingene i den ser så åpenbart voldelige ut for oss i dag.

den eksisterer ofte i kildematerialet benyttet i denne oppgaven. Ved å samkjøre disse temaene ønsker jeg å få et nærmere innsyn i hva Gulatingsloven anså som «vold», og som en videreføring av lovboka, også hva samfunnet rundt må ha tenkt og forstått omkring «volden».

Denne oppgaven baserer seg på at «vold» er et problematisk begrep som ikke lett lar seg overføre mellom alle historiske perioder eller fenomen.⁷ Denne hypotesen leder inn i hovedproblemstillingen til denne oppgaven som er: hva var vold i Mannehelgebolken i Gulatingsloven? Hvis «vold» er et problematisk begrep, hvordan skal en så forstå alle lovtekstene som, for oss, virker så åpenbart voldelige?

Når denne typen «voldelige» handlinger ikke bare blir akseptert, men på mange måter oppfordret til av lovboka, lønner det seg å tolke volden i samfunnet under Gulatingsloven som annerledes fra vår egen? Hvis lovbokas forståelse av vold var annerledes fra vår egen, hvordan burde den defineres? Finnes det kun en forståelse av «vold» og finnes det områder der denne forståelsen av vold er i konflikt eller motsetning med seg selv?

Denne masteroppgaven er avgrenset i både tid og tematikk. Gulatingsloven var lovboka for Vestlandet i Norge og var i bruk fram til den ble avløst av den nye Gulatingsloven i 1267, og deretter Landsloven i 1274. De andre landskapslovene i Norge eller Norden skal derfor ikke bli diskutert i noen større detalj. Hvordan Gulatingslovens «vold» var sammenlignet med Frostatingsloven, Den Jyske Loven eller andre skandinaviske lovbøker hadde vært et spennende prosjekt, men er for omfattende for denne oppgavens begrensede omfang. Magnus Lagabøters Landslov er heller ikke denne oppgavens tema og vil kun blir referert til ved områder der det er fruktbart å sammenligne den mot Gulatingsloven. Denne oppgaven er heller ikke ment som et innlegg i dateringsdebatten eller spørsmålet om i hvilken grad Gulatingsloven ble benyttet av lokalsamfunnene. De områder av oppgaven der jeg diskuterer struktur og kategorisering er kun for å kunne legge til rette for hovedprosjektet i oppgaven, som er «Hva var vold i Gulatingsloven?».

Bakgrunnen for den kvantitative delen av oppgaven er tofoldig. Den skal undersøke bolken struktur og oppbygning som er nødvendig for å strukturere og kategorisere lovtekster slik at den

⁷ Brown, *Violence in Medieval Europe*, spesielt debattert i kapittel 1. «Violence and the Medieval Historian», 2. «Violence Among the Early Franks» og kapittel 10. «Competing Norms and the Legacy of Medieval Violence».

kvalitative undersøkelsen blir mulig.⁸ Samt skal den fungere som en underbygning av Gulatingsloven og Mannehelgebolkens kildeverdi. Dette kvantitative kapittelet systemiserer lovtekstene i bolken og gjør dermed den kvalitative undersøkelsen mulig gjennom å fremheve viktige lovtekster, og fjerne lovtekster som er av mindre relevans for resten av oppgaven.

Teoretisk bakgrunn

Min undersøkelse av vold i Gulatingsloven er inspirert av Erling Sandmos voldsteorier og hans forskningsmodeller i *Voldssamfunnets undergang*.⁹ I dette verket undersøker Sandmo hva som var «vold» i norske bygder på 1600-tallet. Sandmo arbeider også med hvordan en skal diskutere og analysere «vold» i et samfunn som ikke har samme lover og normer som oss, som tematisk sammenfaller med denne oppgaven. Sandmos konklusjon til dette verket var todelt. Han viser at vår forståelse av «voldelige handlinger» ikke lett lar seg overføre til de fysiske konfliktene han beskrev mellom bøndene på 1600-tallet. Handlingene var «voldelige» i moderne forstand gjennom den fysiske skaden utført på personer involvert, men samfunnet definerte hverken handlingene eller mennene involvert som «vold» eller «voldelige». Den moderne forståelsen av «vold» som noe negativt ble altså hverken brukt om mennene eller handlingene, selv om konfliktene kunne ende i død.¹⁰ Det andre sentrale poenget er at 1600-tallet var en brytningsperiode da staten gikk inn i lokalsamfunnene til i langt større grad enn tidligere, og derifra forsøkte å kartlegge og definere hendelser som frem til dette punktet ikke nødvendigvis var regnet som «voldelige», som nettopp «vold». Samfunnets vordende aksept for statens terminologi rundt disse handlingene fører dem inn i en automatisk negativt og antisosial kategori.¹¹

Brown påpeker gjennom sitt verk *Violence in Medieval Europe* at vold eksisterer samtidig på mange forskjellige sosiale og kulturelle plan. Mye av dette er knyttet til samfunnsgrupper og disse grupperes forståelse av hvem som var *innenfor* og *utenfor* gruppen. Den horisontale volden mellom likemenn innenfor en gruppe, var annerledes enn volden som foregikk vertikalt mellom kongen og aristokratiet, mot undersåtter og bønder. På den måte kunne handlinger utført av

⁸ Erling Sandmo, *Voldssamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget, 1999, 203.

⁹ Erling Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, Erling Sandmo, *Voldssamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

¹⁰ Ibid, 267-272.

¹¹ Ibid, 272-275.

riddere mot bønder være legitimt, bra og høyverdig, mens om den samme type handling hadde foregått mellom to grupper riddere vært illegitim og fryktelig.¹² Vold var på den ene siden «åpenbart» gjennom de som brekte ben, kuttet blodige sår på andre og drepte menn. På den annen side var disse handlingene bare virkelig «voldelige», med sine negative konnotasjoner, hvis de ble utført illegitimt.¹³

Selv om statsmakten i Norge i tidlig og høymiddelalderen ikke var slik vi kjenner den i dag, eller oppfylte den det weberianske voldsmonopolet, eksisterte begrepet «vold» fortsatt. Ordet er av norrøn avstamning og var i tidlig middelalder kjent som «vald». Meningsinnholdet i dette begrepet var mye bredere enn hva det kan sies å være i dag. «Vald» kunne bety fysisk vold (på lik måte som i dag, men sjeldent benyttet slikt), årsak, herredømme, makt, skyld, opphav eller styresmakt.¹⁴ Det vil si at en volds mann kunne enkelt bety en høvding eller en mann med makt.¹⁵ Forskjellen på legitim og illegitim vold i Norge i tidlig middelalder var derfor forskjellig fra den vi har i dag. Når vi moderne møter vold reagerer vi instinktivt med sinne, frykt, ubehag, men kanskje også med engasjement og spenning. Vold er, selv med vår mulige fascinasjon, noe negativt i vårt samfunn, og den automatiske negativiteten som tilknyttes volden kommer til utløp når en hører om tilfeldige voldshendelser.¹⁶ En løsning for å se hva som er «vold», eller hva som passer inn i Gulatingslovens tolkning av hva vi i dag ville kalt «vold», er ved å undersøke hva som skilte legitim og illegitim vold fra hverandre i Mannehelgebolken.

For debatten omkring vold i middelalderen er Norbert Elias og hans verk *Über den Prozess der Zivilisation* vanskelig å komme utenom.¹⁷ Delen som er av interesse for denne oppgaven er der Elias viser til den «følelsesstyrte» middelalder-mannen, speiles mot den moderne «Homo Clausus», den lukkede, rasjonelle og langsiktige mann. Teorien baserer seg på en «ovenfra-og-

¹² Brown, *Violence in Medieval Europe*, 22-23.

¹³ Ibid.

¹⁴ *Norrøn Ordbok*, 4. utg, Oslo: Samlaget, 1997, s.v. «Vold». Det kan påpekes her at begrepet «vold» kan bli brukt på denne måten i moderne norsk også, men da oftere i sammenheng med et fast uttrykk som f. eks «falle i noen vold» eller «gi seg Gud i vold».

¹⁵ Hans Jacob Orning, «Vold og statsdannelse i Norge på 1200-tallet: sivilisering?» i *Tid og Tanke Nr. 1*, red. Tor Egil Førland, Historisk institutt ved universitetet i Oslo, (1997), 31-41, 33.

¹⁶ Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, 19.

¹⁷ Norbert Elias, *The Civilizing Process*, Translated by Edmund Jephcott, Oxford: Blackwell, 1994.

ned» forståelse av sivilisering gjennom kongen, hoffet og aristokratiet.¹⁸ Elias mente at den tidligere krigerklassen, kongens livvakter og hird, sakte men sikkert måtte omgjøre seg selv til administrative og politiske ledere. Dermed var det helt nødvendig for middelaldermennesket å kneble sin følelsesstyrte og impulsive natur.¹⁹ Rasjonell tankegang og langtidsplanlegging påla «krigerklassen» impuls kontroll. For å fremme sin posisjon for kongen kunne de ikke lenger være som de var før, men heller bli menn som kunne administrere, planlegge, megle og bedrive diplomati.²⁰ De kunne ikke lenger være «voldelige».

Hypotesen som beskriver middelaldermannens transformasjon fra «voldelig» til en mer kontrollert og pasifisert mann, er hva denne oppgaven forsøker å kontekstualisere, gjennom å stille spørsmålet: Hva var «vold» for dem som ikke ble pasifisert? Kan en si at noen slutter å være «voldelige» hvis denne kategorien hverken rommer de samme idealer som det moderne begrepet, og de handlinger som inngår i denne kategorien kunne være ansett som gode, lovlige og legitime?

Historisk kontekst

Ved debatt og behandling av Gulatingsloven er spørsmålet rundt datering umulig å ignorere. Datering er et av emnene som har opptatt historikere mest da landskapslovene, det vil si Gulatings-, Frostatings-, Eidsivatings- og Borgartingsloven, gjorde sitt inntog i norsk historieskrivning på 1800-tallet. Historikere var, som mange andre samfunnspåvirkere, engasjert i å fremme Norges lange og stolte historie, og jo eldre og mer særnorsk en kunne hevde at de gamle lovene var jo bedre var det for nasjonsbyggingsprosjektet.²¹ For dateringsdebatten,

¹⁸ Arnved Nedkvitne, Rygg, Johan Anton, «Siviliseringsprosessen – en modell for middelalderforskere?» i *Tid og Tanke Nr. 1*, red. Tor Egil Førland, Historisk institutt ved universitetet i Oslo, (1997), 19-31, 20.

¹⁹ For illustrasjoner av middelaldermannens spontanitet, mangel på hemninger og villighet til å utøve og ta glede i voldelige handlinger se sitater Elias, *Civilizing Process*, 157-158. « The release of the affects in battle in the Middle Ages was no longer, perhaps, quite so uninhibited as in the early period of the Great Migrations. But it was open and uninhabited enough compared to the standard of modern times. In the latter, cruelty and joy in the destruction and torment of others, like the proof of physical superiority, are placed under an increasingly strong social control anchored in the state organization. ». Og videre Elias, *Civilizing Process*, 158. « Life in Medieval society tended in the opposite direction. Rapine, battle, hunting of men and animals – all these were vital necessities which, in accordance with the structure of society, were visible to all. And thus, for the mighty and strong, they formed part of the pleasures of life. »

²⁰ Nedkvitne, Rygg, «Siviliseringsprosessen», 23-25.

²¹ For et eksempel på dette se Absalon Taranger, *Udsigt over den norske rets historie – I. Indledning.– Retsbegrepets historie.- Retskildernes historie*, Christiania (Oslo): Cammermeyers boghandel, 1898, 34ff. Ved å påpeke dette mener jeg ikke å forkaste Tarangers ellers veldig innflytelsesrike og godt gjennomførte bok. Jeg vil kun vise til det at han behandler lovenes alder som eldre enn hva som er vanlig i den moderne debatten rundt alderen til landskapslovene i Norge.

spesielt den som foregikk på 1800 og tidlig 1900-tallet må en utvise skjønn og kanskje ikke ta like alvorlig til enhver tid. Et lignende «nasjonsbyggende» prosjekt, eller rettere sagt «folkebyggende» prosjekt, var ideen om den «germanske retten» eller «Ur-retten blant germanerne» som var en prominent teori på 1800-tallet i Nord-Europa. En teori som har få tilhengere i dag, men som uansett bidro med svært viktig forskning på de eldre europeiske lover.²²

Debatt omkring datering av nordiske lovbøker sammenfaller ofte med debatten omkring muntlig tradisjon, og vektleggingen av muntlig tradisjon kan påvirke hvilken datering historikere fremmer. Denne debatten er utenfor denne oppgavens spektrum, så jeg vil kort oppsummere at noen mener at troen på muntlig tradisjon er useriøs, og daterer deretter alderen til Gulatingsloven og de andre landskapslovene til deres første dokumenterte nedskrivelse på et mulig 1100-tall og først beviselig fra 1200-tallet.²³

De historikere som medregner en muntlig tradisjon før nedskrivelsen av lovtekstene, daterer ofte Gulatingslovens første nedskrivelse en gang til 1100-tallet, men bemerker at disse eksemplarene har gått tapt for ettertiden. Hvis en skal tro på hva som står skrevet i selve Gulatingsloven må vi tro at den i det minste var en anerkjent og viktig lovbok da Magnus Erlingsson gjorde revideringer i den på 1160-tallet.²⁴ Dette kan en tro fordi loven selv hevder også å ha seksjoner og lovtekster fra Olav den Hellige, men disse påstandene er langt mer vanskelig å underbygge enn hva angår Magnusteksten.

Første gang Gulatinget blir nevnt er ikke i norske kilder, men i kildene som forteller om den islandske Ulvjotsloven som dateres til Alltingets grunnleggelse rundt år 930. Det blir der forklart at Ulvjotsloven i stor grad var basert på det som da var Gulatingsloven. Å godta dette argumentet fører til den logiske slutningen at det må ha eksistert en slags institusjon kalt Gulatinget fra den tid, og at denne institusjonen hadde noenlunde regulerte lovtaler som lot seg memoreres og

²² Et tidlig og veiledende verk for denne skolen var Jacob Grimm, *Deutsche rechtsaltertümer*, 3. utg. Göttingen, 1883. Dette verket undersøkte et stort antall lovbøker fra germanske nasjoner, folk og stammer for å finne det «rene ur-tyske» i lovverkene.; Dette blir også kommentert på av Wormald som viser til den tyske 1800-talls nasjonalismen som bakgrunnen for disse prosjektene Jf. Patrick Wormald, *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*. Volume I – Legislation and its limits, Oxford: Blackwell publishers, 1999, 11-12.

²³ Ditlev Tamm, “How Nordic are the Old Nordic Laws?” i *How Nordic are the Nordic medieval laws*, Medieval Legal History 1, red. Ditlev Tamm & Helle Vogt, 6-22. København: University of Copenhagen Press, 2005.

²⁴ Jf. Magnus Erlingssons nymæle i Kristendomsbolken i Gulatingsloven.

videreføres til Island. Oppfattelsen av at Ulvjotslovens «Gulating» hadde kontinuitet med Gulatingsloven slik vi kjenner den, var svært populær blant tidlige og innflytelsesrike norske retthistorikere.²⁵ Dessverre vet man så godt som ingenting om hvordan ordlyden var i Ulvjotsloven, derfor er det vanskelig å vite om den skiller seg dramatisk fra de kildene av Gulatingsloven som har blitt overlevert til i dag.²⁶

Et annet stort spørsmål er om Gulatingsloven før og etter nedskrivelse gjennomgikk en fullstendig nyskriving eller var en videreføring av eldre sedvaner. De forskjellige oppfatninger rundt dette spørsmålet synes å belage seg på hvilken grad en vektlegger muntlig tradisjon.²⁷ De fleste ser ut til å ha en tro på en symbiose av eldre sedvaner og nye lovtekster.²⁸ «Rett» er så godt som alltid en kombinasjon av eldre og nyere arbeid når det nedskrives. I et tidsperspektiv fremstår lovbøker som lappetepper av nytt og gammelt materiell bundet sammen.²⁹ Robberstad påpeker at under nedskrivelsen gikk loven fra muntlige veiledende regler til å bli et «anerkjent» dokument som var godkjent av tinget.³⁰ Loven kan ha gått fra en muntlig og fleksibel lov som samfunnet så på som «uforanderlig», til en *faktisk* mer regulert tradisjon som deretter var langt mer vanskelig å bøye til maktfaktorer som stormenn eller konger.³¹

Den svake sentralmakten i Norge kan en se speilet i representasjonen til kongemakten i landskapslovene.³² Før kongemaktens fotfeste på 900-tallet var Norge inndelt i en rekke høvdingdømmer. Noen regner med at det kan ha vært så mange som 20 store og 50-60 mindre

²⁵ Absalon Taranger, *Udsigt over den norske rets historie – I. Indledning.– Retsbegrepets historie. - Retskildernes historie*, Christiania (Oslo): Cammermeyers boghandel, 1898, 36-37.

²⁶ Knut Robberstad, *Retts saga*, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, 1971, 168.

²⁷ For debatten rundt muntlig tradisjon finnes det ganske klare nasjonale skillelinjer. I stor grad virker det som om troen på en muntlig tradisjon lever i Norge, Sverige og på Island. I Danmark er det derimot større skepsis til denne oppfatningen. For mer om denne debatten se Ditlev Tamm og Helle Vogt med «*How Nordic are the Nordic Medieval Laws?*»

²⁸ Sverre Bagge, *Da boken kom til Norge*, red. Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen, Norsk idéhistorie bind I, Oslo: Aschehoug, 2001, 360-361.

²⁹ Mons Nygard, «Gammel og ny rett», i Knut, Robberstad, «*Med lov skal landet byggjast*» - *Heiderskrift til Knut Robberstad 70 år*, s. 67 - 80, Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget, 1969, 67 – 70. ff

³⁰ Robberstad, *Gulatingslovi*, 1-3.

³¹ Martyn Lyons, *A History of Reading and Writing in the Western World*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, 11-16. Lyons påpeker hvor stor makt det innebar for en stat eller et monarki og faktisk kunne skrive ned tekster generelt. Dette gjelder også naturligvis lovbøker, men i Gulatingslovens tilfelle var ikke nødvendigvis nedskrivelsen en like stor bonus til kongemakten som mange andre steder grunnet lovens fokus på bøndene på tinget som det lovgivende organ.

³² Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*, Handbok i Norges historie Bind 2, Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget, 1977, 247-248.

høvdingdømmer før kongemakten.³³ I hvilken grad disse høvdingdømmene fulgte lovene i praksis er ukjent. Store ætter og små høvdingdømmer kunne i denne perioden være sammenfallende, og lovverket slik det står i Gulatingsloven og Frostatingsloven er på flere måter gunstig lagt opp til å veilede slekter i konflikter med hverandre.³⁴ Samtidig med disse store høvdingdømmene, oppsto monarkiet som institusjon. Monarkens posisjon i det norrøne samfunnet var ganske prekær i tidlig middelalder. Spesielt i tiden før kristendommen ble innført, der en konge ikke nødvendigvis var høyere ansett enn en mektig jarl.

Metode

Problemstillingen i denne oppgaven vil besvares hovedsakelig ved hjelp av empirisk analyse utført direkte på de individuelle lovtekstene i Mannehelgebolken. Lov og rett oppstår i samfunn, og som alle andre samfunn hadde det norrøne samfunnet som sto bak Gulatingsloven visse politiske og samfunnsmessige normer. Men loven var mer enn bare normene til samfunnet, loven *var* også samfunnet. Dette var ikke to adskilte samfunnsmessige områder, så mye som en og samme ting bakt inn i begrepet *lög*. Den som var utenfor loven var utenfor samfunnet, og motsatt.³⁵

Den empiriske undersøkelsen jeg foretar av Mannehelgebolken vil være todelt. Den første delen er en kvantitativ og kartleggende undersøkelse. Målet er å kartlegge og illustrere hva slags type lovtekster Mannehelgebolken består av, samt se om det finnes noen forsøk på struktur. Dette kontekstualiserer bolkens lovtekster og setter dem i et system som forenkler den kvalitative undersøkelsen.

Den andre delen er en kvalitativ analyse der enkelte lovtekster blir analysert gjennom formildende aspekter, skjerpene omstendigheter og tredjeparter og kongen.³⁶ I denne analysen blir lovteksternes egne begreper, ordlegginger og avledende ideer diskutert. Denne metoden kan føre til et bilde av repetering av lovtekster, men dette bildet nyanseres ved mange lovteksters tendens til å inneha mange distinkte momenter som derfor kan inngå i flere av aspektsanalysene.

³³ Jon Vidar Sigurdsson, *Kristninga i norden 750-1200*, Oslo: Samlaget, 31.

³⁴ Andersen, *Samlingen av Norge*, 247.

³⁵ William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking – Feud, Law, and ‘society in Saga Iceland*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990, 221. Dette demonstreres også i kapittel 5 i avsnitt «Utleg – Hyppighet og uklarhet».

³⁶ Se side 45. for begynnelsen av den kvalitative undersøkelsen.

Samtidig med denne løsningen oppstår problemet rundt hvilken lovtekst som passer inn i hvilket aspekt. Dette løses ved å ta opp lovtekster i de aspekter der de måtte passe, selv om de har blitt diskutert i andre sammenhenger.

Hvilken lovtekst som faller innenfor hvilket aspekt belager seg naturligvis på hvilke aspekter som benyttes som utgangspunkt for oppgaven. Dette er et komplisert område og det finnes mest sannsynlig flere gode og fruktbare aspekter. Siden denne oppgavens arbeidsoppgave er å forsøke å finne ut på hvilke måter «vold» blir representert og behandlet i Mannehelgebolken valgte jeg ut aspekter som kunne hjelpe å belyse dette tema fra mange ulike kanter. Undersøkelsen vil i hovedsak være delt inn i tre deler. Aspektene «formildende» og «skjerpende» er de to første. I disse aspektene vil det undersøkes hvilke omstendigheter som skulle til for at en straff var formildet eller ble skjerpet i Mannehelgebolken. Disse to delene har også flere underkapitler innad, som diskuterer de forskjellige måtene en kan forstå og tolke de skjerpende eller formildende omstendighetene. Den tredje delen fokuserer rundt kongen og tredjeparter i mannehelgebolken generelt, med fokus rundt familien, ætten og kongemakten. Denne delen forsøker å finne «voldens» grenser i samfunnet, og å undersøke hvordan kongemakten sto i forhold til Mannehelgebolkens oppfattelse av «vold».

Kildekritikk

Lov og rett kan nok enklest defineres som regler opprettholdt gjennom trusselen av straff dersom de brytes. Som Jon Skeie definerer straffen i *Den norsk strafferett*: «Straffen er et onde, loven gir samfunnsmakten eller den enkelte rett til å påføre den som har krenket en interesse, utsatt den for skade eller undlatt å verne den mot en fare».³⁷ Straffer utføres fordi en privatperson, og i utstrakt form samfunnet, har blitt krenket av noens handlinger, og loven gir metoden for utføringen og den rettmessige gjennomførelsen av straffen for denne handlingen.

Det er den moderne oppfatningen at loven eksisterer fordi samfunnsmedlemmenes interesser, som liv, integritet, ære, eiendom, frihet osv. skal ivaretas. Forskjellsbehandlingen en så ofte kan se i lovverk belager seg oftest på akkurat hvem som falt innenfor kategorien «samfunnsmedlemmene».³⁸ Dette er noenlunde overførbart til Gulatingsloven, men en kan si at i

³⁷ Jon Skeie, *Den norske strafferett*, Oslo: Olaf Norlis Forlag, 1937, 1.

³⁸ Ibid. 2.

Gulatingsloven belager det seg både på hvem som falt innenfor gruppen «samfunnsmedlemmene», men også hva som var deres egentlige «interesser».

«Lov» er et heller ikke et statisk begrep som alltid har inneholdt de samme konsepter tilknyttet «lovbok» i den moderne forstand.³⁹ Dette påpeker Hatløy fordi Gulatingsloven har mange innbyrdes motsetninger og overlappinger i lovtekster som viser tegn på gjentatte tillegg, men at den aldri gjennomgikk metodiske kutt og redigering for å skape et helhetlig lovverk. At Gulatingsloven repeterte seg selv, og var inkonsekvent er klart, men dette hadde vært av større konsekvens for dette prosjektet om tesen var: «På hvilke måter benyttet samfunnet Gulatingsloven?»

Et sentralt element når en skal tolke lovbøker er å huske lovbøkers normative natur. Det finnes ingen lovbøker, hverken i dag eller i fortiden som nøyaktig beskriver et samfunn. Lovbøker beskriver ikke hvordan et samfunn egentlig *er*, men heller hvordan *noen* ønsker at samfunnet skal se ut. Det lovbøker kan gi av innsikt om samfunnet er heller hvilke problemer som eksisterte, hvilke ideologiske strømninger som kunne ha ligget til grunn for bestemmelser og hvordan idealtilstanden skulle sett ut, om alle lover og regler ble fulgt, og gi et innblikk i hvordan samfunnet *ikke* var.⁴⁰ Lovbøker oppfordrer til hvordan et samfunn bør se ut og hvordan individene i dette samfunnet bør oppføre seg, men det forteller oss ingenting om de faktiske fulgte disse oppfordringene. For å vite dette trengs rettskilder utenfor det lovbøker behandler. Nedtegnelse av rettsprosesser, eller domssaker kan være slike kilder, men dette finnes ikke for Gulatingslovens periode.

Selv om det ikke finnes direkte kilder for hvordan samfunnet under Gulatingsloven forvaltet lovene sine, kan en fortsatt benytte historisk kontekst for å forstå lovboka. Mangelen på rettsdokumenter betyr ikke mangel på all kontekst. Konteksten er derimot vår forståelse av hvilke strukturelle rammer og eksisterende sosiale og samfunnsfenomen som var tilstede i

³⁹ Brage Thunestvedt Hatløy «Komparativ mellomalderrett» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 123-143, Red. Jørn Øyrehagen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019, 133.

⁴⁰ Geir Heivoll, «Å ikke se skogen for bare trær – Anakronismer som metodisk utfordring for den politirettshistoriske forskningen», i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 72-89, red. Jørn Øyrehagen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019, 73-74. Samtidig med dette påpeker Heivoll viktigheten av å ikke tilskrive senere rettshistoriske fenomen til fortidens lov og rett uten svært gode argumenter. Det å se rettshistorie som en oppskrift på, og reise til, det moderne rettssystem gjør det enkelt å benytte seg av historiske feiltolkninger av tidligere rettsoppfatninger som ikke nødvendigvis sammenfaller med senere oppfatninger.

samfunnet. Det er slik at den som undersøker et område gjennom dets lover må ta den historiske konteksten til samfunnet med i regnestykket, hvis ikke er det for mange elementer som vil bli feiltolket eller misforstått.⁴¹

Lovbøker eksisterer innenfor en rettskultur, og rettskulturer forutsetter ulike mengder med forutinntatt kunnskap i ulike sammenhenger. Dette vil si at noen lov bøker og rettslige dokumenter ikke utdyper visse termer i større grad fordi det er åpenbart for samfunnet hva som diskuteres. Dette gjør historikerens arbeid vanskelig fordi det ikke alltid blir gjort klart hvilke termer som har forutinntatt bagasje og hvilke som betyr akkurat det som står skrevet.⁴² Hvilke termer eller situasjoner dette er gyldig for i Gulatingsloven er vanskelig å besvare.

Lov oppstår ikke i et vakuum og Gulatingsloven er en kasuistisk lov bok. Det er sannsynlig at lov boka skildrer hendelser som samfunnet hadde opplevd eller hatt konflikt rundt. Hvorfor lage en lov tekst om en handling som det ikke eksisterer noen konflikt rundt?⁴³ Om en lov tekst blir implementert er det gjerne fordi handlingene den beskriver var en faktisk realitet for samfunnet. Det kan være at Gulatingslovens kasuistiske oppbyggelse gir et innblikk i faktiske hendelser som hadde skjedd. Undersøkelsen av Mannehelgebolkens lov tekster kan derfor gi oss innblikk i hva samfunnet fant viktig nok til å lovfeste. Moderne lov er oftest et kompromiss mellom stridende oppfatninger rundt en hendelse eller interesse. Det er usannsynlig at det var annerledes i middelalderen. Hvis dette stemmer kan det være at hendelsene samfunnet ble utsatt for var de samme som vi i dag leser som lov tekster, i den karakteristiske rytmen: «Det er no um ein mann vert drepen/ Um ein mann drep ein annan på skip/ No høgge to menn på eitt tre».⁴⁴

Slike lov tekster ligner ikke moderne lov tekster og paragrafer men fremstår ofte som små fortellinger. Lov tekstene bærer absolutte muntlige preg i måten de aller fleste av dem starter på. En kan se dette ved hvordan f. eks. lov tekst 155 *Um to menn er skulda for dråp*, 156 *Um viglysing* og 157 *Um nokon vert drepen i ølhus* starter med setninger som: «Det er no og at tri

⁴¹ Marte Astrup Hjort, «Rettshistorisk metode og tolkning av historiske tekster» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 16-47, red. Jørn Øyrehaugen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019, 19.

⁴² Hjort, «Rettshistorisk metode», 21.

⁴³ Ole Fenger, «Om kildeværdien af normative tekster», i *Tradition og historieskrivning*, redigert av Kirsten Hastrup og Preben Meulengracht Sørensen, s. 39-52, Acta jutlandica LXIII: 2, Humanistisk Serie 61, Århus: Aarhus universitetsforlag, 1987, 39.

⁴⁴ GL 157, 171, 175 (Lov tekster i Gulatingsloven vil blir referert til som GL + det nummer mellom 1-320 den måtte ha. Likt som det benyttes i alle moderne oversettelser for å skille lov tekstene fra hverandre.)

menn går saman på vegen»⁴⁵, «Det er no og at menn råkast ute på vegeskil»⁴⁶ og «Det er no um ein mann vert drepen i ølhus medan eld brenn eller i dagsljøs».⁴⁷ Denne typen muntlig og troverdig beskrivelse av en hendelse er typisk for både Mannehelgebolken og lovboka som en helhet. Repetisjonen en finner i Mannehelgebolken, og Gulatingsloven som helhet veier også for en tidligere muntlig tradisjon.⁴⁸

Muntlig språkbruk i lovverk er ikke unikt i norsk sammenheng. I lovboka *Grágás* fra Island finnes skildringer som kun kan beskrives som langt mer utfyllende enn hva en finner i de norske landskapslovene.⁴⁹ Selv om Gulatingsloven bruker færre ord og mindre detaljerte beskrivelser i sine lovtekster, er de like i hvordan en antar at de har blitt anvendt i praksis. William Ian Miller argumenterer i *Bloodtaking and Peacemaking* at det er sannsynlig at de individuelle kasuistiske lovtekstene ble benyttet ved sammenfallende situasjoner. Dette argumenterer for at samfunnet ikke nødvendigvis skrev en ny lovtekst til ethvert nytt lovbrudd, men heller brukte lignende nedskrevne lovtekster.⁵⁰ Dette går under hva en ville kalt analogisk tolkning i moderne rettspraksis.

Som de tidligere eksemplene illustrerer er Gulatingsloven en kasuistisk lovbok. Det som kjennetegner kasuistiske lovbøker er at de i hovedsak består av «eksempelsdommer» som da benyttes videre i rettsprosessen, og ikke generelle rettsregler. Kasuistisk lov er av typen en kjenner helt fra Hammurapis lovbok til Mosaisk bibelsk rett, og i mer moderne tid, fra Preussen med et prosjekt fra 1738 -1794 kalt *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*. Et utrolig ambisiøst forsøk på å dokumentere absolutt alle lovbrudd og dets anbefalte dom.⁵¹ Motsetningen til dette vil være mer allmenne rettsregler. Et relevant eksempel for dette kan være

⁴⁵ GL 155

⁴⁶ GL 156

⁴⁷ GL 157

⁴⁸ Lyons, *A History of Reading and Writing*, 15-16.

⁴⁹ Miller, *Bloodtaking and Peacemaking*, 224.

⁵⁰ Miller, *Bloodtaking and Peacemaking*, 228.; Sunde, *Speculum Legale*, 92.

⁵¹ Sunde, *Speculum Legale*, 46-52; For videre lesning om Preussens forsøk på å skape en kasuistisk lovbok med over 20000 eksemplere se John H. Merryman, *The Civil Law Tradition*, 2nd ed, Stanford: Stanford University Press, 1985, 30 ff.; Knut Robberstad, *Retts saga*, Oslo: Universitetsforlaget, 1971, 101-102.

første lovtekst i Mannehelgebolken til Magnus Lagabøters Landslov, hvor det blir gjort klart at alle menn er fredhellige for hverandre og skal ikke drepes.⁵²

Var lovene uoppnåelig idealer de ville jobbe mot, eller er det sedvane fra gammelt av? Ole Fenger påpeker i sin bok *Lov og ret i Europas historie* at en ikke burde dra et for sterkt skille mellom tiden før og etter skriften kom til Norge, og Skandinavia som en helhet. Skriften og spørsmålet om sedvane eller nyvinning, mener han er svært knyttet til hverandre.⁵³ Fenger argumenterer for at samfunnets gamle sedvaner var det som ble skrevet ned i lovbøkene både i Norden og på de Britiske øyer, og at dette kan bevitnes gjennom lovbøkernes bruk av folkespråkene sine, og ikke latin. Fenger hevder også at det ikke er stort som skiller de nordiske lovbøkene fra tidligere germanske stamme-retter, noe som gir et bilde av eldre sedvaner som er blitt nedskrevet.⁵⁴

Dessverre underbygger Fenger ikke dette med mer enn en henvisning til at alle ser ut til å være bygget på ættens rolle som den dominerende sosiale gruppe, og at lovtekstene rundt drap, hevn, kollektiv og objektivt bødeansvar er noenlunde like. Det er mye mulig at Fenger har rett i disse likhetene, men uten å påpeke eksplisitt hvilke lovbøker han henviser til og hvilke implikasjoner dette medfører, blir det et relativt tomt utsagn. Distinksjonen om hvilke lovbøker han pekte til er viktig fordi Ditlev Tamm, Helle Vogt, Per Andersen og Jørn Øyrehagen Sunde har vist i flere nyere verk at store deler av nordiske lovbøker fra sent 1200-tallet var tungt inspirert av europeisk rettshistorie og syd- europeiske landslover.⁵⁵

Ordlyd er noe som i moderne rett er helt sentralt for tolkningen av lovteksten i fokus.⁵⁶ Ordlyd er hvilke ord og begreper som blir benyttet for å fremme ideen eller meningen i loven. Moderne

⁵² MLL IV Kap. 1.

⁵³ Ole Fenger, *Lov og ret i Europas historie*, Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001, 131-132.

⁵⁴ Fenger, *Lov og ret*, 131.

⁵⁵ Jf. Tamm, Ditlev «How Nordic are the Old Nordic Laws?» s. 6-24 og Andersen, Per «Sicily, Denmark and Aragon: Three Kingdoms, Three Laws, One ideology» s. 116- 128, i *How Nordic are the Nordic medieval laws?*, red. Ditlev Tamm, Helle Vogt, København: University of Copenhagen Press, 2005.; Sunde, *Speculum Legale*, 98-102, 114-118.

⁵⁶ For å illustrere hvor sentralt dette er kan en se til *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode* hvor diskusjon rundt ordlyd er så sentralt at det ikke kun blir diskutert i kapitlene «Rettshistorisk metode og tolkning av historiske tekster», «Å ikke se skogen for bare trær» og «Komparativ mellomalderrett – Eit døme på rettshistorisk komparativ metode», men har et helt kapittel dedikert til denne diskusjonen fra Bård Sverre Tuseth, «Termer over tid» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 90-104, red. Jørn Øyrehagen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019.

lovtekster bygger på enorme mengder arbeid for å fremme en mening så nøyaktig som mulig.⁵⁷ Noen ganger er det meningen at lovteksten skal være vag, og opp til rettens tolkning, men de gangene dette skjer er det også intensjonen til forfatteren. Ordlyden Gulatingsloven benytter kan være en inngang til hvilke oppfatninger og intensjoner som lå til grunn i lovtekstene.

Ord er ofte uklare og kan problematiseres i høy grad. Eckhoff viser til et godt eksempel i sin forklaring rundt ordlydsproblemer:

La oss som eksempel ta ordet «skog» som forekommer i flere lover.⁵⁸ Stort sett er vi ikke i tvil om når det passer å bruke ordet. Vi nøler f.eks. ikke med å kalle vegetasjonen i Nordmarka for «skog», og vi føler oss like sikker på at trærne i Universitetshaven ikke er det. Men det forekommer grensetilfeller hvor vi er i tvil, for våre språkregler gir oss ikke noe klart svar på hvor mange trær det må være og hvor tett de må stå, for å utgjøre en «skog».⁵⁹

Noen ganger er lover intensjonelt vage, slik at dommen er i stor grad opp til dommerne.⁶⁰ Lovtekster som har slike definisjonsproblemer er underlagt konstant kontroll og undersøkelse.⁶¹ Flertydighetsproblemet finner en også i Gulatingsloven, men der er det sjeldnere at konteksten gjøres klart senere i samme lovtekst. Sammen med flertydighetsproblemet må en huske at et begrep rommer ideer og konsepter. Hvilke ideer og konsepter som er knyttet til et begrep kan forandre seg over tid.

Akkurat hvor mye forarbeid som lå i ordleggingen av Gulatingslovens tekster kan vi ikke vite sikkert. Selv om det nok var mindre enn i dagens lovverk utelukker ikke dette ordlydstolkninger fra Gulatingsloven, forutsett at det blir gjort forsiktig og med godt underbygde grunner.⁶² Et eksempel på at ordlyden ikke er tilfeldig kan vi se i lovtekst 177 *Um vådeverk*. Her skildres det at om to menn drar på tur og bare en returnerer så må den overlevende si ifra til arvingene til den

⁵⁷ Torstein Eckhoff og Jan E. Helgesen, *Rettskildelære*, 5. utg, Oslo: Universitetsforlaget, 2001, 54.

⁵⁸ I denne sammenheng menes det moderne norske lover, og ikke Gulatingsloven.

⁵⁹ Eckhoff, *Rettskildelære*, 54.

⁶⁰ *Ibid.* 39.

⁶¹ Ketil Skogen, «Kring norske lovmål», i Knut, Robberstad, «*Med lov skal landet byggjast*» - *Heiderskrift til Knut Robberstad 70 år*, 151 – 170, Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø, 1969, 162 – 168.

⁶² Verner Bjerkvik, *Hevd i Gulatingslova*, Det juridiske fakultets skriftserie nr. 94, Bergen: Universitetet i Bergen, 2004, 13.

avdøde umiddelbart. Han må så sverge en lyrittered på at det var et uhell og ikke drap.⁶³ Dersom han ikke sier ifra umiddelbart må han sverge tolvmannsed for seg, som er den samme eden som er krevd for å fri seg fra bl.a. mordanklager.⁶⁴ Teksten beskriver ikke at mannen var beskyldt for mord, men det skildres gjennom forandringen av edene.

Et annet problem ved Gulatingsloven er muligheten for aldersforskjeller mellom bolkene. Dette er en debatt som nok best bør gjøres av filologer, og jeg vil derfor ikke detaljere den i større grad enn å påpeke at det er sannsynlig med forskjellige aldre for bolkene. Dette kan en bl.a. se hvis en antar lovbokas alder til å være eldre enn den tid da Norge ble kristnet. Dette er fordi det eksisterer en selvstendig kristenrett, som også henvender seg indirekte til lovtekster i andre bolker.⁶⁵ Det er også overraskende få tekster i f. eks. Mannehelgebolken som har referanser til Kristendommen eller kirka, noe som gjør det sannsynlig at denne deler av bolken var fra førkristen tid. Det har blitt antatt at bolken som omhandler voldelige handlinger, bøter, æreskrenkelser osv. altså Mannehelgebolken, er svært gammel.⁶⁶ Aldersdebatten foregår til en viss grad fortsatt i dag, men det er blitt mer vanlig kun å påpeke de forskjellige oppfatninger blant historikere gjennom tidende, for å så gå videre med sitt emne.

Det finnes intet fullstendig dokument av Gulatingsloven bevart fra middelalderen til i dag. Det vi i dag kaller Gulatingsloven er en samling av avskrifter fra en mengde fragmenter som har overlevd fra middelalderen. Det nærmeste som eksisterer et helhetlig dokument er *Codex Rantzovianus*, Rantzauboka på norsk, oppbevart på Universitetsbiblioteket i København. Denne kodeksen ser ut til å ha blitt skrevet en gang på tidlig 1200-tall eller 1250-tallet.⁶⁷ Denne kodeksen, samt en mengde mindre fragmenter utgjør hva vi kaller Gulatingsloven.⁶⁸

I denne oppgaven vil jeg benyttet meg av Knut Robberstad oversettelse av Gulatingsloven, kalt *Gulatingslovi*. Dette er av den grunn at jeg ikke kan lese norrønt. Robberstads oversettelse

⁶³ En ed hvor en sverger med to mededsmenn.

⁶⁴ En ed hvor en sverger med 11 mededsmenn. Ofte ser det ut til å være påkrevd at noen i den krenkedes slekt også sverger ed for den anklagedes uskyld.

⁶⁵ Robberstad, *Retts saga*, 148, 155. Kristendomsbolken blir ofte kreditert til Olav Haraldsson (995-1030 E.Kr.) selv om denne dateringen er omstridt.

⁶⁶ Konrad von Maurer, *Graagaas*, Leipzig, 1863, 69. Denne kilden diskuterer i utgangspunktet Grágás på Island, men dette var ikke nødvendigvis unikt for lovbøkene på Island.

⁶⁷ Konrad Maurer, *Udsigt over de Nordgermanske Retskilders Historie*, Kristiania: Den Norske Historiske Forening, 1878, 26; Bjørn Eithun, Magnus Rindal, Tor Ulset, *Den eldre Gulatingslova*, Oslo: Norrøne tekster, 1994, 18.

⁶⁸ Knut Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, Leikanger: Skald, 2001, 11-13.

baserer seg på fragmentene Rantzauboka, AM 309 fol., AM 315 fol. F., AM 315 fol. E., og AM 315 fol. E. Oversettelser kan være problematiske siden de skiller leseren enda et hakk fra det originale kildematerialet. På den annen side er Robberstads oversettelse en anerkjent og mye benyttet kilde. Hatløy påpeker at det ikke finnes noe «autorativt» dokument av Gulatingsloven, noe som gjør den språklige tolkningen litt vanskelig. Dette vil si at skilt fra originalkilden med ett ledd mer, men samtidig så mener han at det ikke noen særlig grunn til å tro at den originale norrøne teksten vi i dag har tilgang på var den absolutt første versjonen, og derfor selv har blitt omskrevet av andre middelalderskribenter på et tidspunkt.⁶⁹ Ved å benytte *Den eldre Gulatingslova* av Eithun, Rindal og Ulset hvor lovtekstene er gjengitt i den originale norrøne formen, kan en forsikre seg om at Robberstads oversettelse er konsekvent i sin begrepsbruk om det skulle bli nødvendig.

Tidligere forskning

Prosjektet denne oppgaven diskuterer har ikke blitt gjort før. Det eksisterer svært lite arbeid som diskuterer vold og voldelige handlinger i de eldre norske lovverkene, og for så vidt i de nordiske landskapslovene generelt. Denne mangelen på kilder kompliserer oppgaven, men umuliggjør den ikke. Det finnes mange verk som tar for seg lov og rett i nordisk middelalder og høymiddelalder, samt mange andre som diskuterer vold som historisk fenomen. Direkte tilnærmet voldsdebatten har det vært noe mangel i norsk sammenheng, og spesielt i middelalderen. Dette kan være fordi det store fokuset når de gjelder vold har vært feider, som da også har smeltet sammen med sagaforskningen mer generelt.⁷⁰ Jeg har til beste evne forsøkt å samle de kilder som kan være relevante for min problemstilling, selv om knappheten i forskning omkring vold og landskapslovene ofte tvang meg langt utenfor Gulatingslovens område og tidsgrensing.

For denne oppgavens tidligere forskning finnes en splittelse i kildematerialet. På den ene siden er arbeid vedrørende både Gulatingsloven og middelalderlovverk generelt. Den andre siden er

⁶⁹ Hatløy «Komparativ mellomalderrett», 133-134. Hatløy vektlegger samtidig at de moderne oversetningene nok har et større problem i Tarangers oversettelse av Landsloven hvor Taranger ikke tok hensyn til variasjonene innenfor de forskjellige håndskriftdokumentene i høy nok grad, og mindre i Robberstads oversettelse av Gulatingsloven.

⁷⁰ For litteratur på feider og konfliktløsning se f. eks. Kim Esmark, Orning, Hans Jacob og Althoff, Gerd, «Disputing Strategies in Medieval Scandinavia (Medieval Law and Its Practice)», Leiden: Brill, 2013; Per Andersen (red.), Kirsi Salonen (red.), Helle I.M. Sigh (red.) & Helle Vogt (red.), «Law and Disputing in the Middle Ages: Proceedings of the 9th Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History», København: DJØF Publ., 2013; William Ian Miller, *Bloodtaking and peacemaking – Feud, Law and Society in Saga Iceland*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990.; Kate Gilbert & Stephen White eds., *Emotion, Violence, Vengeance and Law in the Middle Ages*, Leiden: Brill, 2018.

arbeid omkring vold, statsdannelse og vold i forskjellige historiske epoker og riker. Omkring litteratur som behandler norsk lov på tidlig middelalder finnes det noe mer arbeid, selv om storhetstiden for arbeid på de norske landskapslovene var på 1800-tallet.⁷¹ Knut Robberstad og Absalon Taranger sto bak svært mye av arbeidet rundt norske landskapslover og Landsloven på 1900-tallet, og da spesielt gjennom sine oversettelser av Gulatingsloven og Landsloven, men også gjennom en rekke andre verk.⁷² Fra 1800-tallet var det mange store arbeid skrevet, noen av dem såpass utfyllende at de kan ha svekket interessen, eller iallfall muligheten for nytt arbeid, på 1900-tallet.⁷³ Dette inkluderer verk som *Udsigt over den norske rets historie* av Munch og Keyser, *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte* av Konrad Maurer og *Grundtrækkene i den ældste norske proces* av Ebbe Hertzberg.⁷⁴

Landskapslovene har mottatt økende interesse i nyere tid. Blant nyere arbeid i norsk sammenheng finnes *Gulatinget og Gulatingslova* av Knut Helle.⁷⁵ En innføringsbok i hva Gulatinget var og en svært nyttig oppslagsbok for alle som vil takle Gulatingsloven. *Dei eldste norske kristenrettene: innhald og opphav* av Torgeir Landro som behandler kristenrettene i de norske landskapslovene.⁷⁶ Andre verk er *Speculum Legale - Rettspegelen, Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv* av Jørn Øyrehagen Sunde. Denne boken omtaler Norges samlede rettshistorie fra den tidligste middelalder fram til nåtiden. Et solid innføringsverk i norsk rettshistorie, og naturligvis vil delen som fokuserer på middelalderen være av størst interesse for denne oppgaven.

⁷¹ Jørn Øyrehagen Sunde, «For mykje og for lite av det gode... -Fordommer og rettshistorisk metode» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 143-164, red. Jørn Øyrehagen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019, 146-147.

⁷² Knut Robberstad, *Gulatingsslovi*, 4.utg, Oslo: Samlaget, 1981.; Absalon Taranger, *Magnus Lagabøters Landslov*, Kristiania: Cammermeyers boghandel, 1915.; Absalon Taranger, *Udsigt over den norske rets historie – Forelæsninger, I Indledning. – Retsbegrepets historie. – Retskildernes historie*, Christiania: Cammermeyers boghandel, 1898.; Knut Robberstad, *Retts saga*, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, 1971.; Knut Robberstad, *Fyreslesningar um retts saga i millomalder og nytid I*, Oslo: Skrivemaskinstua, 1943; Knut Robberstad, *Fyreslesningar um retts saga i millomalder og nytid II – Indre retts saga*, Oslo: Skrivemaskinstua, 1947.

⁷³ Sunde, «For mykje og for lite», 146.

⁷⁴ Jf. Peter Andreas Munch, Keyser, Rudolph, *Norges gamle Love indtil 1387. Første Bind Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssøns Regjerings-Tiltrædelse i 1263*, Christiania: Trykt hos Chr. Grøndahl, 1846. Tyske historikere bidrog også svært mye til denne forskningen. Et godt eksempel på dette er verkene utgitt posthumt av Konrad Maurer kalt *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte* hvor alle volumene er tilgjengelig på <https://heionline-org.ezproxy.uio.no/HOL/Index?index=cow%2Fvorube&collection=beal>

⁷⁵ Knut Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, Leikanger: Skald, 2001.

⁷⁶ Torgeir Landro, *Dei eldste norske kristenrettene: innhald og opphav*, Bergen: Universitetet i Bergen, 2005.

Om landskapslover og mer generelt om lovbøker og rettshistorie i Norden finnes det også mye arbeid. Relatert til denne oppgaven var arbeid som *How Nordic are the Nordic medieval laws?* av Ditlev Tamm og Helle Vogt, hvor alderen, datering og debatten rundt europeisk innflytelse i nordiske lovverk står i sentrum.⁷⁷ *Kungamakten och lagen* av Fredrik Ljungqvist Charpentier som gjennomgår landskapslover i svensk og nordisk høymiddelalder og viser kongens varierende posisjon.⁷⁸ *Frid och fredlöshet* av Agneta Breisch som beskriver fredløshet på Island.⁷⁹ *New Approaches to Early Law in Scandinavia* redigert av Stephen Brink og Lisa Collinson har også flere gode kapitler omkring utleg og rettskultur i Norge og Norden.⁸⁰ Mer distansert fra dette prosjektet i tema og tid, men som fortsatt er av interesse og inspirasjon finnes bøker som *Stat og kirke – Rettsutøvelsen i kristenrettsaker mellom Sættargjorden og reformasjonen* av Anne Irene Riisøy.⁸¹ *Lov og ret i Europas historie* av Ole Fenger, *Tradition og historieskrivning* redigert av Kirsten Hastrup og Preben Meulengracht Sørensen, *The Making of English Law* av Patrick Wormald, og *Courts and conflict in Twelfth century Tuscany* av Chris Wickham.⁸²

For undersøkelsen av vold i samfunn var Norbert Elias svært innflytelsesrik. *Über den Prozess der Zivilisation* ble første gang utgitt i 1939, men nådde ikke popularitet før på 1970-tallet da den ble oversatt til engelsk.⁸³ Det er vanskelig å oppsummere Elias' enorme verk i noen få setninger, men hans områder som er av interesse for voldsdebatten er det mulig å summere. Elias fremmer en tese som hevder at mennesket i Europa har gjennomgått en enorm «vesensendring» mellom middelalderen og til «moderne tid». Han mener den begynner i de aristokratiske hoffene på 15- og 1600-tallet og videreføres av overklassens forsøk på å etterligne aristokratiet og monarken.

⁷⁷ Ditlev Tamm, Vogt, Helle eds., *How Nordic are the Nordic medieval laws*, Medieval Legal History 1, København: University of Copenhagen Press, 2005.

⁷⁸ Fredrik Charpentier Ljungqvist, «Kungamakten och lagen – En jämförelse mellan Danmark, Norge och Sverige under högmedeltiden», Stockholm: Ph.D. avhandling, Universitetet i Stockholm, 2014.

⁷⁹ Agneta Breisch, *Frid och fredlöshet – Sociala band och utenförskap på Island under äldre medeltid*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994.

⁸⁰ Stefan Brink og Collinson, Lisa red. "New Approaches to Early Law in Scandinavia", Turnhout: Brepols, 2014.

⁸¹ Anne Irene Riisøy, *Stat og kirke – Rettsutøvelsen i kristenrettsaker mellom Sættargjorden og reformasjonen*, Oslo: Tingbokprosjektet, 2004.

⁸² Ole Fenger, *Lov og ret i Europas historie*, Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001; Patrick Wormwald, *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*. Volume I – Legislation and its limits, Oxford: Blackwell publishers, 1999; Chris Wickham, *Courts and Conflict in Twelfth-Century Tuscany*, Oxford: Oxford University Press, 2003; Kirsten Hastrup, Meulengracht Sørensen, Preben, red. *Tradition og historieskrivning*, Acta jutlandica LXIII: 2, Humanistisk Serie 61, Århus: Aarhus universitetsforlag, 1987.

⁸³ I Norge må han være en av svært få sosiologer som har blitt viet et historisk seminar, gjennom utgaven til Tor Egil Førland (red.), «Norbert Elias: En sosiolog for historikere?» Tid og Tanke, Nr. 1/vår 1997, Oslo. Med de åpenbare unntakene av Max Weber, Michel Foucault og Pierre Bourdieu.

Derifra utvikles en «sivilisert» forståelse av både selvbilde og manerer som igjen øker forbedringspotensialet til sivilisasjonen. Motsatsen til denne perfektjoneringen av både manerer og normer var, for Elias, middelalderen. Middelalderen var perioden til den «impulsive» mannen, og derfor også perioden til den voldelige mannen. For dette prosjektet er Elias relevant, men kun gjennom sine beskrivelser av middelalderen som voldelig, og ikke hans teorier om hoffet på 1600-tallet. Dette verket var inspirerende for både tilhengere og kritikere av det som ble kjent som «siviliseringsprosessen».

Jørn Sandnes i sitt verk *Kniven, ølet og æren* ser ut til holde med Elias' teori. Sandnes beskriver Norge på 15- og 1600-tallet som et voldssamfunn som sakte ble disiplinert og sivilisert av det nye byråkratiet til staten i kongeriket Danmark-Norge. Hans tolkning og analyser av vold i Norge på 1500-tallet mener han sammenfaller med Elias' tese om nedgang i vold gjennom statlig pasifisering.⁸⁴ Hans Eyvind Næss har også fremmet Elias' tese i sitt arbeid over vold og drapsstatistikker i Norge på 15 og 1600-tallet. Næss påpeker i sin artikkel «Vold» at de norske drapsstatistikkene nådde sitt høydepunkt i mesteparten av landet på begynnelsen av 1600-tallet, for deretter å falle raskt på bakgrunn av dansk sivilisering og pasifisering av landet.⁸⁵ En lignende tese ble fremmet av Arnved Nedkvitne i *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år* hvor Nedkvitne fremmer en klar siviliseringsprosess gjennom Norges historie, der «loven» alltid sto overordnet «æren» og «religionen» i samfunnet.⁸⁶

Siviliseringsprosessen har ikke stått utenfor kritikk. Erling Sandmo i *Voldssamfunnets undergang* kritiserer Elias' tese på bakgrunn av hans manglende problematisering av begrepet «vold». Mangelen på definering og problematisering av vold og ideen «vold» gjennom ulike historiske perioder fører til feiltolkning av situasjoner og hendelser som for oss ser voldelige ut, men som for samtiden kan ha vært noe helt annet.⁸⁷

Elias' tese har også mottatt kritikk fra middelalderhistorikere. Middelalderen, satt opp som dikotomien til det høflige, kontrollerte og planlagte var nesten dømt til å skape reaksjoner

⁸⁴ Jørn Sandnes, *Kniven, ølet og æren: Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget, 1990, 71.

⁸⁵ Hans Eyvind Næss, «Vold», i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850 – Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*, 62-80, red. Kåre Tønnesen, Oslo: Den norske historiske forening, 1994, 77-80.

⁸⁶ Arnved Nedkvitne, *Ære lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2011.

⁸⁷ Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, 47-54. For mer om Sandmos teorier rundt «vold» som historisk konstruert konsept se «Teoretisk bakgrunn».

innenfor middelalderforskningen. Hvis vi holder oss innenfor Norges grenser kan vi se at det finnes flere oppfatninger av middelalderen som i varierende grad kritiserer eller bygger opp under «siviliseringsprosessen», selv om Elias ofte ikke var fokuset for verket. På en måte kan en knytte debatten rundt statsdannelsen i Norge til Elias. Hans tese belager seg på en sentraliserende stat som inspirerer undersåtter til å gi opp sine voldelige impulser og sakte å gå over til politiske og administrative roller, samt en pasifisering av deres impulsive natur.

Arbeid som tar for seg dannelsen av en stat i Norge finnes det mange av. Sverre Bagge med sine innflytelsesrike verk og arbeid *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway* og *Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen*.⁸⁸ Samt kan en vise til verker som *Samlingen av Norge og kristningen av landet* av Per Sveaas Andersen og *Norge blir en stat 1130-1319* av Knut Helle.⁸⁹ Disse bøkene forteller Norges historie gjennom middelalderen, og viser hvilke historiske hendelser som lå til grunne for den statsdannelsen en ser i løpet av perioden. Det punktet hvor denne typen historieskrivning ligner Elias' tese er gjennom dens forutsetning av staten som et element som «kontrollerer» eller «siviliserer». Dette trenger ikke å være intensjonen til forfatteren, men disse verkene har en tendens til å ta en svært statlig innfallsvinkel for sin tolkning av hendelser og fenomener, hvor historien til slutt leder opp til den norske staten som endepunkt. Dette er ikke nødvendigvis galt, og deres prosjekter var i stor grad å underbygge statens utvikling, men det kan nedtone de områder av historien som er «for annerledes» til å kunne forklares enkelt.⁹⁰

For kritikker til både Bagge, Helle og til dels Elias kan en se til noen av verkene publisert av Hans Jacob Orning. I *Unpredictability and presence – Norwegian Kingship in the High Middle Ages* viser Orning til de norske kongenes svært bevisste og gjennomtenkte bruk av emosjoner for

⁸⁸ Sverre Bagge, *From Viking stronghold to Christian kingdom: state formation in Norway, c. 900-1350*, København: Museum Tusulanum Press, 2010.; Sverre Bagge, "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen," (Norsk) Historisk Tidsskrift 65, no. 2 (1986).

⁸⁹ Knut Helle, *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo: Universitetsforlaget, 1974.; Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*, Handbok i Norges historie Bind 2, Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget, 1977.

⁹⁰ Hans Jacob Orning, «Norsk middelalder i antropologisk perspektiv – Svar til Knut Helle» (Norsk) Historisk Tidsskrift 89, no. 2 (2010). Her diskuteres hvordan en skal forstå «annerledesheten» i middelalderen. I de tidligere nevnte «statlig inspirerte» verkene ligger det en nær forbindelse mellom det statlige og en ganske konkret pasifisering og sivilisering av samfunnet, som kan være noe av grunnen til at det mest som var mest «annerledes» har blitt unngått.

å kontrollere og bevise kontroll ovenfor sine undersåtter.⁹¹ Denne bevisstheten rundt sine «impulsive» følelser motsetter seg Elias' tese om den spontane og ukontrollerte middelaldermannen, samt kritiserer Elias' tro på staten som eneste instans som kan opprettholde orden. En burde også se Ornings svar til Sverre Bagge i "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen - en revurdering," og Bagges tilsvarende i "Borgerkrig og statsutvikling. Svar til Hans Jacob Orning".⁹² Dette er svært viktig arbeid for middelalderforskning omkring statsdannelser, og kan inspirere nye måter å tolke fenomen og begrep som «vold», «stat» og «orden» og «borgerkrig», men direkte rettet mot Gulatingsloven er de ikke. Artikkelen «Vold og statsdannelse i Norge på 1200-tallet: sivilisering?» hvor Orning problematiserer karakteristikken «voldelig» siden denne «voldeligheten» var innebygget i samfunnets normer og forventninger er mer interessant for dette prosjektet.⁹³ Den viser hvor stor makten til kongen er dersom han både får definisjonsmakten over hva som er «vold» og retten til å utføre straff mot «voldsmenn».

Omkring middelaldersk vold i europeisk sammenheng finnes langt mer arbeid, men dette arbeidet har ofte sentrert på enten Frankrike på 800-tallet og 1100-tallet eller England i samme perioder. For innblikk i dette kan en se til Stephen D. White med verk som *Feuding and peace-making in eleventh century France*, *Violence in Medieval Europe* av Warren C. Brown og "Getting a Fix on Violence" og *Bloodtaking and peacemaking* av William Ian Miller.⁹⁴ Men det finnes noe arbeid om både lov og vold i norsk sammenheng. Her er «Den gammelnorske drapsprosessen» av Steinar Imsen svært utdypende for hvordan hele rettsapparatet fungerte i en sen-middelaldersk drapssituasjon.

⁹¹ Hans Jacob Orning, *Unpredictability and presence – Norwegian Kingship in the High Middle Ages*, Leiden: Brill, 2008.

⁹² Hans Jacob Orning, "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen - en revurdering," (Norsk) Historisk Tidsskrift 93, no. 2 (2014).; Sverre Bagge, "Borgerkrig og statsutvikling. Svar til Hans Jacob Orning," (Norsk) Historisk Tidsskrift 94, no. 1 (2015). Orning vektlegger eksterne faktorer som bakgrunn for borgerkrigstiden, mens Bagge vektla interne faktorer i det norske aristokratiet. Etter debatten modererte Bagge sitt standpunkt noe, men holdt fast ved aristokratiets og problemene rundt normer for tronetterfølgere som konfliktstartende momenter.

⁹³ Hans Jacob Orning, «Vold og statsdannelse i Norge på 1200-tallet: sivilisering?» red. Tor Egil Førland, i Tid og Tanke Nr. 1, Historisk institutt ved universitetet i Oslo, (1997). s. 31-41.

⁹⁴ Stephen D. White, *Feuding and peace-making in eleventh century France*, Aldershot: Ashgate, 2005.; Brown, *Violence in medieval Europe*.; William Ian Miller, "Getting a Fix on Violence" i *Humiliation: And Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*, red. William Ian Miller, Ithaca N.Y: Cornell University Press, 1993, 53-93.; William Ian Miller, *Bloodtaking and peacemaking – Feud, Law and Society in Saga Iceland*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990. Som en kan se både fra titlene og innholdet i disse verkene har feider en tendens til å ta hovedfokus, selv om en diskuterer vold generelt.

Forskningsspørsmål og oppbygningen av oppgaven

Undersøkelsen til denne oppgaven er gjennomført i fire hovedkapitler. Det første er det kvantitative. Dette kapitlet tar for seg Mannehelgebolkens struktur, eller mangel på det, og kartlegger dermed de forskjellige lovtekstene før den kvalitative undersøkelsen kan begynne.

Mellom det kvalitative og kvantitative kapitlet er en redegjørelse av pengeverdier i Gulatingsloven. Dette er grunnet at et stort antall lovtekster detaljerer hvor store bøtene skulle være for lovbruddene. Redegjørelsen for pengeverdiene er ikke ment som et innlegg i en større debatt rundt verdiforhold i nordisk middelalder, men kun som et opplysende element for hva slags, og hvor store summer som blir nevnt i Gulatingsloven. Summene kan også illustrere gradering av alvorlighet til en straff.

De kvalitative kapitlene er delt inn i tre. Først blir det formildende aspektet bli belyst. Dette fokuserer rundt hvilke lovtekster som har formildende elementer og hvorfor disse elementene var formildende. Deretter blir det motsatte, altså skjerpene omstendigheter gjennomgått. De skjerpene omstendighetene belyser hvilke omstendigheter som forverret en straff. Hvorfor var akkurat disse straffene hardere, og hva kan det fortelle oss om både Gulatingsloven og samfunnets forståelse av «vold»? Deretter er kongemakten og tredjeparter undersøkt. Dette kapitlet tar for seg «grensene» til «vold», gjennom å belyse de offentlige og private aspektene rundt krenkelser, og hevnen. Kongen i Mannehelgebolken blir deretter behandlet, gjennom å se både hvor kongen samarbeider med, og motarbeider den fastsatte oppfattelsen rundt «vold» i loven.

Forskningsspørsmålet i denne oppgaven vil besvares hovedsakelig ved hjelp av empirisk undersøkelse utført direkte på de individuelle lovtekstene i Mannehelgebolken. Gjennom det empiriske studiet ønsker jeg ikke bare å belyse hva lovtekstene i Mannehelgebolken behandlet som «voldelige handlinger» i den moderne forstand, men også skillet som eksisterer mellom den moderne forståelsen av «vold» og den forståelsen uttrykt gjennom Gulatingsloven. Hvor de bryter med hverandre og hvor det eventuelt finnes konflikter innad i Gulatingsloven forståelse av «vold».

Det er bare staten som legitimt kan utøve vold gjennom fastsatte institusjoner, som politi, domstoler eller militær i vårt samfunn. Dette oppfyller Webers definisjon på statlig

voldsmonopol. Denne weberianske tolkningen av vold som noe kun staten legitimt kan utøve mener jeg gjennomsyrrer hele vår oppfatning og forestilling av begrepet «vold». Gulatingsloven ble skapt før en kunne kalle Norge en stat i Webers forstand av begrepet, og dermed åpner dette for forskningsspørsmålet: Hvis ikke den weberianske forståelsen av «vold», hvilken forståelse hadde lovboka og samfunnet?

2. Kvantitativ empiri og struktur i Mannehelgebolken

Hva er Mannehelgebolken i Gulatingsloven? Det er spørsmålet dette kapittelet tar for seg. Hva er inkludert i denne bolken og finnes det noen struktur? Gulatingsloven er vanligvis ansett som den eldste norske lovboka og var gjeldende for store deler av det vi dag kaller Vestlandet.⁹⁵

Gulatinget var en folkeforsamling som utøvde juridisk kontroll, både lovgivende, dømmende og utøvende makt, over et område gjennom ting-institusjonen. Et juridisk område i norsk middelalder var kjent som et lovlandskap og derav blir Gulatingsloven, samt våre andre tidlige lovbøker, kjent som landskapslover.⁹⁶ Lovboka har ingen kjent forfatter, men er en kollektiv samling av lover som trolig foregikk over flere hundre år. Lovboka bærer preg av en kollektiv og folkelig samling ved den bruk av 1. persons flertalls «vi» som «gir» ut lovbestemmelsene. Det gir et inntrykk av folkets tale gjennom lovmannens tale.⁹⁷

Sammenlignet med moderne lovbøker er Gulatingsloven en vanskelig og lite oversiktlig lovbok. Selv om både lovboka som en helhet, og bolken denne oppgaven skal ta for seg i nærmere detalj ser ut til være uoversiktlige, vil jeg si det er fortsatt mulig å skjelne et visst system. Bolker var begrepet benyttet for å markere hvilken «samling» eller «gruppe» lovtekstene tilhørte. En lov som behandlet kjøp og salg ville havnet i Kaupebolken og hva en skulle gjøre med tyver og tyveri havnet i Tjuvebolken osv.⁹⁸

Dette virker som et ryddig og oversiktlig system, men som vi skal se er det ikke alltid like naturlig hvorfor noen lovtekster ble plassert der de ble. Om Mannehelgebolken var det faktiske navnet de originale forfatterne av Gulatingsloven valgte for denne bolken kommer vi nok dessverre aldri til å vite sikkert. Knut Robberstad påpeker i sin oversettelse av boken med en referanse i begynnelsen av denne bolken at forsiden og navnet på bolken mangler i originaltekstene.⁹⁹ Mannehelgebolken i Gulatingsloven har i ettertid blitt tildelt dette navnet fordi dette er tittelen på bolken som tar for seg mye av det samme materialet i både Frostatingsloven og Magnus Lagabøters Landslov.¹⁰⁰

⁹⁵ Sunde, *Speculum legale*, 46-47.

⁹⁶ Ibid. 46.

⁹⁷ Robberstad, *Retts saga*, 155.

⁹⁸ Helle, *Gulatinget*, 13-14.

⁹⁹ Robberstad, *Gulatingslovi*, 171.

¹⁰⁰ Helle, *Gulatinget*, 14.

For å referere til lovtekstene i Mannehelgebolken og Gulatingsloven generelt bruker jeg samme system som først ble benyttet i den trykte versjonen av Rantzuaboka.¹⁰¹ Dette er et system der alle lovtekster i boka er gitt et nummer. Første lovtekst er markert som 1, og siste som 320. Før Rantzuaboka ble trykt opp var alle manuskriptene håndskrevne, og det fantes ingen standardisert nummereringsform. Lovtekstene av hovedinteresse for dette kapitlet er 150 – 252 som er alle lovtekstene innenfor Mannehelgebolken i Gulatingsloven. De gangene det er fruktbart for oppgaven å gå utenfor bolkene til resten av boka blir dette klargjort ved disse tilfellene.

Bolker som en lettere struktur

Selv om Gulatingsloven kan se uordnet og uoversiktlig ut, har den noe struktur. Det faktum at det i det hele tatt eksisterer bolker er et klart forsøk på en viss orden.¹⁰² Gulatingsloven har 14 separate bolker. Inndelingene er ikke alltid referert til som bolker av boka selv, men begrepet *bolk* blir brukt om disse områdene uansett. De individuelle lovtekstene i bolkene blir referert til som kapitler i boken, men for å referere lovtekstene utenfor lovboka vises det til et nummer som er skrevet opp ved siden av alle kapitlene i boka. Det finnes, ifølge dette systemet, 320 lovtekster i Gulatingsloven. Men det er viktig å huske at disse separate tekstene kan variere svært i lengde og innhold. Et godt eksempel på dette er lovtekst 187 i Mannehelgebolken som bare er en setning lang og tar for seg hvor ofte en kan kreve rettsbot uten å hevne seg.¹⁰³ Motsetningen til dette finner en hvis en ser på lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle* i Kristendomsbolken¹⁰⁴, som er en lovtekst som strekkes ut over fem sider.¹⁰⁵ Lovtekst 32, altså teksten kjent som *Magnus gjorde dette nymæle*, i Kristendomsbolken blir behandlet som en enkel lovtekst. Denne ene lovteksten tar for seg alt fra reglementet rundt leiemordere, til seksuelle relasjoner mellom menn og hedensk trolldom som forsøker å vekke troll.

Av alle bolkene i boka er Mannehelgebolken den desidert største. Bolken har 102 lovtekster, noe som er langt flere enn mange av de andre bolkene lagt sammen. For å illustrere bedre i hvilken grad Mannehelgebolken var sentral kan en regne ut at denne bolken inkluderte over 32% av alle

¹⁰¹ Dette er altså ikke middelalderdokumentet normalt datert til 1260-tallet. Dette er den trykte versjonen som ble produsert etter Stattholderen Christian Rantzuau dokument ble kjent for allmennheten.

¹⁰² Bagge, *Da boka kom til Norge*, 362-363.

¹⁰³ GL 186 «Ingen har krav på rettsbot for seg meir enn tri gonger, korkje kar eller kvinne, um han ikkje hemner seg innimillom.»

¹⁰⁴ GL 32

¹⁰⁵ Dette er tilfelle i Robberstads oversettelse, men størrelsesforskjellen eksisterer også i originaldokumentet som kan sees i Eithun, Rindal, Ulset, *Den eldre Gulatingslova*, 53-55.

lovtekster i hele lovboka. Kristendomsbolken har 33 lovtekster og er lovbokas nest største bolke. Landsleigebolken har 31 og Arvebolken har 29. Samtidig finnes det også bolker som Kvendeburtgifting med bare seks lovtekster, og Kvalretten med bare to lovtekster. Gjennom den utpregede kvantitative forskjellen mellom bolkene i lovboka vil det være ganske naturlig å tolke noen deler av boken som viktigere, eller i det minste mer framtrædende enn andre. Dette kan også tale for større diskusjon under nedskrivelsen av f. eks. Landleigebolken med sine 31 lovtekster, i motsetning til Kvalretten med sine to. Det store antallet lovtekster innenfor noen bolker kan samtidig bety at dette var et felt hvor det fantes mer divergens blant samlerne av lovtekstene, enn hva det gjorde for andre bolker. Det faktum at Mannehelgebolken er den delen av lovboka som har absolutt flest lovtekster kan vise oss som lesere hva dette samfunnet som samlet denne lovboka var mest bekymret for, eller hadde flest konflikter rundt.¹⁰⁶

Kategorisering og dets problemer

Det finnes 102 lovtekster i Mannehelgebolken. For å illustrere variasjonen av temaer de individuelle lovtekstene i Mannehelgebolken tar for seg på en mer oversiktlig måte, vil jeg føre bolken inn i en tabell.¹⁰⁷ Denne tabellen viser forskjellige kategorier og hvilke lovtekster som faller inn i disse forskjellige kategoriene. Med kategoriene i tabellen menes ikke at samfunnet som skrev Gulatingsloven nødvendigvis hadde disse kategoriene eller vår moderne forståelse av hvilke lovbrudd som burde inngå i kategoriene illustrert i tabellen.

Kategoriene er ikke basert på allerede eksisterende kategorier i lovboka eller samtiden, men heller en blanding av moderne begreper vi kjenner, som f. eks. uaktsomt drap, og begrep fra samtiden som ikke lett lar seg oversette eller finne en ekvivalent til i dag, f.eks. nidingsverk. Innføringen av lovtekstene i disse kategoriene er for å ha et mer oversiktlig oppsett av bolken for leseren, og for å så lettere kunne referere til eller bruke disse kategoriene i senere drøfting. Lovtekstene kan også variere stort i lengde og tematisk innhold. Det er dermed nødvendig å ta hensyn til at noen lover tar opp temaer som inngår i flere av kategoriene oppsatt i tabellen, mens andre forblir i kun en kategori.

Tabell 1. deler opp lovtekstene innenfor kategorier og to spalter «Sentralt i lovtekst» og «Relatert til kategori». Ved «Relatert til kategori» er det ikke nok at lovteksten bare nevner et begrep som

¹⁰⁶ Fenger, *Kildeverdien af normative tekster*, 39, 44, 50.

¹⁰⁷ Se Tabell 1.

inngår i en av kategoriene. Ved «Relatert til kategori» menes at lovteksten er nødt å foreta en viss diskusjon, eller debatt om tema som et lovbrudd. Denne diskusjonen eller debatten leses som sekundær til lovbruddet som teksten i hovedsak diskuterer, som da blir plassert i spalten «sentralt i lovtekst». Denne tabellen tar også bare for seg handlingen eller de handlinger som teksten fremmer som lovbrudd. Dermed vil f. eks. det faktum at arvingen til den drepte mannen nevnt i lovtekst 181 *Um pilsending* mottar rådsbot¹⁰⁸ ikke bli regnet inn i hverken av spaltene for «Bøter/Rettskrav», men heller i «Overlagt drap» og sekundært i «Rettsprosesser - Tingstevning/Saksøking/Vitner» for dette er handlingen i teksten, og ikke straffen.

Tabell 1.

Kategori	Sentralt i lovteksten	Relatert til kategori
Overlagt drap	152, 154, 157, 158, 159, 162, 167, 168, 170, 171, 181, 189, 238	176, 202
Mord		156, 157, 177, 182
Vig	156	240
Uaktsomt drap	164, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 209,	167
Hevn	186, 196, 160	171, 183, 187, 195
Slag/Slagsmål	187, 188, 190, 191, 204, 208, 212	167
Sår/Lemlestelse	179, 183, 184, 192, 193, 194, 205, 210	209, 238
Bøter/Rettskrav/Ættebøter/Trygdekjøp	180, 185, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252	186, 240
«Rettsprosesser» representert ved Tingstevning/Saksøkn	150/151, 160, 161, 166, 182, 214	150/151, 156, 181, 187, 202

¹⁰⁸ En bot som forbedrer ens stilling. Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «*ráðabót*» 12.02.2019

ing/Vitner		
Krenkelser og nidingsverk	178, 240, 241, 242,	153, 238
Beskyldning	153, 155, 202, 207, 211	209, 214
Annet	165, 203, 206, 213, 216, 217	

Selv om denne tabellen kan gi en bedre oversikt over hva som foregår gjennom Mannehelgebolken er det viktig ikke å dra for store konklusjoner fra denne tabellen. Kategoriene anvendt i Tabell 1. er ikke evige kategorier. Selv om en kanskje har en automatisk respons til de mange kategoriene som inngår i den moderne kategorien «voldelig», må en huske at vold og voldelighet som naturlig kategori ikke kan overføres uproblematisk til andre historiske epoker eller kulturer.¹⁰⁹ Ved å konstruere denne tabellen blir jeg også skyldig i kategorisering av fortiden. Mer spesifikt for dette tilfellet, en innføring av fortidens handlinger inn i egne konstruerte kategorier som det ikke er sikkert fortidens mennesker ville vært enige med, eller i det hele tatt anerkjent. Med dette i mente, hva kan denne tabellen vise oss om Mannehelgebolken?

Et generelt forsøk på struktur?

Noe *Tabell 1.* kan vise er at innenfor noen kategorier kan lovtekstene være adskilt fra hverandre med en ganske markant distanse. Dette illustreres i lovtekstene nevnt tidligere og i den første kategorien «Overlagt drap», som spriker mellom lovtekst 152 og 238. Hvis en ser bort fra lovtekst 238 får denne kategorien en mer samlet form. Lovtekst 238 *Um misdråp* er i tillegg en tekst som er vanskelig å plassere med tanke på at den relaterer seg skarpt til både «Krenkelser og nidingsverk» og «Sår/Lemlestelse»¹¹⁰. Dette er fordi lovteksten er en oppramsende lovtekst. Dette vil si at teksten tar opp en rekke elementer eller handlinger som den herved dømmer

¹⁰⁹ Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, 19-20.; Brown, *Violence in Medieval Europe*, 6-7.

¹¹⁰ GL 238

sterkere, eller ønsker å opplyse som ulovlige. I denne lovtekstens sammenheng er det en rekke krenkende handlinger rundt drap. Hvis drap blir gjort på denne «urene» eller spesielt krenkende måten må drapsmannen bøte mer til arvingene av den avdøde. Dette samme faktum forekommer også ved andre kategorier som har en mye større grad av samling enn hva en kanskje skulle trodd fra en lovbok kjent for sin uoversiktlige karakter. «Bøter/Rettskrav/Ættebøter/Trygdekjøp» er muligens den mest åpenbare på dette feltet. Med to unntak er denne kategorien dominerende fra lovtekst 218 til 252.¹¹¹

Det at jeg plasserer lovtekster 152, 154, 157, 158, 159, 162, 167, 168, 170, 171, 181, 189, 238 innenfor kategorien «overlagt drap», er sannsynligvis noe som samtidens mennesker ville ha vegret seg for.¹¹² Til tross for dette er kategoriseringen nødvendig. Det er nødvendig for å få et innblikk i samfunnet som sto bak alle disse individuelle lovtekstene.¹¹³

Så hvorfor er det slik at lovtekster som behandler tematisk like situasjoner adskilt fra hverandre med så stor distanse? En mulighet kan være at lovtekstene plassert senere i bolken ble skrevet inn av yngre forfattere. Lovtekstene kan også ha blitt innført etter de første nedskrivningene på 1100-tallet, for det er godt kjent at loven hadde mange nedskrivninger, og fra forskjellige landsdeler til forskjellige tider, som nevnt av Eithun, Rindal og Ulset i *Den eldre Gulatingslova*.¹¹⁴ Hvis en deler denne bolken i to omtrent like store halvdel kan en også finne noe interessant. En kan da se at kategoriene «Bøter/Rettskrav/Ættebøter/Trygdekjøp» har en overvekt av sine sammenlagte lovtekster i andre halvdel av denne bolken, altså fra lovtekst 200 mot 252.¹¹⁵ Motsetningen en da ser er at kategoriene «Overlagt Drap/Mord», «Hevn», «Uaktsomt Drap», «Sår/Lemlestelse», «Slag/Slagsmål» og «Ting-stevning/Saksøkning/Vitner» har sin overvekt før lovtekst 200. Kan dette forstås som at samfunnet rundt Gulatingsloven forfattet de lovtekstene de fant viktigst først? Det virker merkelig om lovtekster hvor de aller fleste omhandler tema som vi moderne mennesker ville finne svært seriøse og alvorlige ble plassert fremst ved en ren tilfeldighet.

¹¹¹ Se Tabell 1.

¹¹² Åpenbart gjennom det faktum at «overlagt drap» ikke var en eksisterende kategori, men det kunne også eksistert en mer abstrakt vegring for å kategorisere disse lovtekster innenfor samme kategori.

¹¹³ Om nødvendigheten rundt kategorisering for å forske på store mengder hendelser i fortiden, selv om det en undersøker muligens ble ansett som individuelle enkelthendelser. Sandmo, *Voldssamfunnet*, 203.

¹¹⁴ Eithun, Rindal, Ulset, *Den eldre Gulatingslova*, 11-12.

¹¹⁵ Se Tabell 1.

Når en leser gjennom Mannehelgebolken kan en fort tro at siden lovtekstene har overskrifter så hjelper dette oss til å vite hva denne teksten handler om, og deretter er det enkelt å kategorisere dem deretter. Dette er dessverre heller ikke så lett. Om lovene i Gulatingsloven i det hele tatt hadde overskrifter i sine første utgaver er også noe det hersker en viss tvil rundt. Eithun, Rindal og Ulset ser ut til komme fram til at de forskjellige forfatterne og avskriverne på 1200 og 1300-tallet varierte i stor grad i både kapittelinndeling av lovtekstene innad i bolker, spaltdeling i teksten og overskrifter på lovtekstene.¹¹⁶ Noen fragmenter har overskrifter på noen lovtekster, men ikke på andre. Noen av de originale fragmentene har overskrifter i rødt blekk, andre med sort blekk, og andre der kun noen av lovtekstene har fått overskrifter med farget blekk og andre, selv i samme bolk, har hverken farger eller overskrift. Overskrifter var, som en kan se, altså ganske varierende og en bør ikke tildele dem for mye vekt. Noen av de overskriftene som eksisterer i originalkildene viser også tydelige tegn på å ha blitt innført av andre og yngre skribenter.¹¹⁷

I alle kategorier nevnt i tabell 1. finnes lovtekster som innehar flere elementer eller tema. Dette er et gjengående problem i forsøket på å lage en enkel og oversiktlig kategorisering. Dette er en lovbok der det må sies å være veldig vanskelig å innføre en lovtekst under kun én kategori. For å illustrere denne vanskeligheten kan vi se nærmere på lovteksten 151 *Um dråpsvitne*.

En lovtekst i detalj

Lovtekst 151 er den første lovteksten i Mannehelgebolken og kan hjelpe til å illustrere vanskelighetene rundt moderne kategorisering av lovtekster i Gulatingsloven som helhet. Angående lovtekst 151 kommenterer Robberstad at denne lovteksten kanskje har vært delt opp i to forskjellige lovtekster i originaldokumentet.¹¹⁸ Overskriften for denne, eller muligens disse, første lovtekstene i bolken er kalt *Um finnanda spic* i originaldokumentet.¹¹⁹ Den generelle usikkerheten grunner i mangelen på en forside for Mannehelgebolken i originalmanuskriptene. Robberstad bruker sin oversettelse «Um dråpsvitne» til begge, sannsynligvis grunnet at lovene ser ut til å bygge på hverandre og i stor grad å behandle det samme tema, iallfall på overflaten.¹²⁰

¹¹⁶ Eithun, Rindal, Ulset, *Den eldre Gulatingslovi*, 13.

¹¹⁷ Eithun, Rindal, Ulset, *Den eldre Gulatingslovi*, 12-24.

¹¹⁸ Robberstad, *Gulatinglovi*, 171.

¹¹⁹ Eithun, Rindal, Ulset, *Den eldre Gulatingslovi*, 108.

¹²⁰ GL 151

Så lovtekst 151 *Um dråpsvitne* ser altså ut til å behandle tema som overskriften skulle tilsi. Denne teksten viser godt hvor kronglete og usammenhengende Gulatingslovens lovtekster tidvis kunne være. For å illustrere dette blir innholdet i lovtekst 150/151 gjengitt i detalj. Temaene som blir gjengitt følger samme kronologi som de i lovteksten selv. Lovtekstene omhandler hva en måtte gjøre om en var vitne til drap, men lovene fastslår samtidig hva som måtte til for at et ting var anerkjent som gyldig. Lovtekstene tar også for seg kvinner som vitner i drapssaker og mange små detaljer om pliktene rundt utsendelsen av pil-budstikker. Hvilken kategori kan en så tildele denne lovteksten?

Teksten begynner med plikten om at alle øyenvitner til et drap må redegjøre for hvilken type drap som var blitt begått.¹²¹ Personen som blir anklaget av øyenvitnet var regnet som skyldig, men her legges det til at kona til den avdøde også kan skyldes en annen person i drapet. Om konas utsagn var gyldig bare dersom det ikke fantes andre øyenvitner kommer ikke klart fram, men er naturlig å tro. Kona hadde ifølge disse lovene mye makt i sitt utsagn om skyld. Kona til den avdøde kunne vitne mot den hun mente var skyldig, og den anklagede måtte møte til tinget for å sverge sin uskyld.¹²² Dette betyr i praksis at kona måtte sakfølge den hun mente var skyldig i drapet, og hevde sin egen rett. Det å sitere loven var ikke nok, en måtte være villig til å gå til sak. Om den krenkede parten ikke sakfølger den de mener er skyldig så blir det ingen sak. Dette er naturlig nok fordi det fantes intet politivesen eller statsmakt som førte saken på vegne av den krenkede.¹²³

Lovteksten oppramser tre tilfeller hvor kvinner var de som skulle gjøre klart for hvilken type drap det var og vitne for det. Den første var om en mann var drept på hedersplassen sin i hans egen gildehall. Det andre var om drapet skjedde inngjerdes, altså inne på gårdens tun, og kona vitnet dette og kunne identifisere drapsmannen på avstand. Her legges det stor vekt på om hun kunne se drapsmannen fra de hus på gården hun oppholdt seg.¹²⁴ Det tredje tilfelle er om kvinnen var med mannen som ble drept på ferd. Teksten sier også at bare koner, døtre, søstre eller mødre

¹²¹ Lovteksten forklarer ikke dette i større detalj, men en kan anta at øyenvitner måtte vitne om det var et legitimt drap, et slags hevndrap, et flokkdrap, om det oppfylte kriteriene for et nidingdrap osv.

¹²² Ebbe Hertzberg, *Grundtrækkene i den Ældste Norske Proces*, Kristiania: Trykt hos A. W. Brøgger, 1874, 271-279. En av de større forskjellene mellom vårt moderne rettssystem og det beskrevet i Gulatingsloven er at i Gulatingsloven var en å regne som skyldig inntil det motsatte var bevist, og ikke omvendt slik det er i dag.

¹²³ Orning, Hans Jacob. "Middelaldersafunnet - et voldssamfunn?" i *Middelalderforedrag fra Olavsdagene*, red. Orning, Hans Jacob, Borgarsyssel og Media Øst Arktrykk, 2002, 76-77.

¹²⁴ Kvinnens hus er listet opp som sal-huset, buret og stuen.

kan gjøre klar for hva slags drap det var. Dette er punktet der lovteksten skifter tema, og går over til å beskrive reglementet og normen for innkalling og gjennomførelse av gyldig ting.

En drapsmann kunne dømmes på tinget, samt i kirka, i øl-hus og på fullmannet skip, såfremt det var 27 mann tilstede. Kvinner kunne også inneha en rolle på tinget. Kona til den avdøde var pliktig å sende ut pilbudstikka, men denne plikten falt til arvingen om det ikke var en kone til mannen. Piler/pilbudstikker er å forstå som en pinne hvor den mest sentrale informasjonen angående drapet (eller hvilken type lovbrudd det måtte gjelde) var innrisset. Disse ble sendt fra gård til gård så alle kunne få vite at det skulle stevnes til ting. Kona til den avdøde kunne kreve at tinget ble holdt på stedet der drapet skjedde. Siden de områdene hvor kvinner var pliktet til å være vitne mest sannsynlig var på gården hvor hun bodde, ser en også at loven tillot kvinner å ta del i dommen om det ikke var 27 menn tilstede.

Teksten går så tilbake regler om utsending av piler. Om en mann stoppet, eller på noen måte sinket pil-budstikkene var han skyldig 12 ører i bot. Boten doblet om han både sinket pilene og unnlot å dra til tinget. Så går lovteksten tilbake til kona, nå enkas, rolle i pilutsending. Enka skal utsende pila samme dagen som drapet hendte, om hennes rådmann var så langt unna at han ikke kunne gjøre det.¹²⁵ Denne detaljen peker til at det var bedre om pil-budstikka ble utsendt av en mannlig slektning. Dette bekreftes også av dersom enka sendte ut pil måtte det være vitner på dette.

Teksten fortsetter så om pila da den ankom mannen som var blitt anklaget for drapet. Om den anklagede mottok pila og ikke søkte seg til tings var han å anse som skyldig. Akkurat dette momentet i teksten demonstrerer rettssystemet i Gulatingsloven ganske godt. Etter anklage var en person skyldig inntil det motsatte var bevist. Om pilene ikke nådde ham i tide for tingstevningen, mottok han en ny frist for å møte til tinget og nekte anklagelsen ved ed. Hvis den anklagede hadde venner eller en arving var det deres plikt å kalle han til tinget om han selv ikke hadde mottatt ei pil. Men om han fortsatt ikke møtte til tinget var han skyldig og forble det så sant ingen mottok beskjed om hans død.¹²⁶

¹²⁵ Robberstad tolker rådmannen som de næreste mannlige slektninger av enka. Robberstad, *Gulatingslovi*, 368.

¹²⁶ GL 151

Dette er svært mye informasjon i en lovtekst! Lovtekstens oppstilling og struktur er noe rotete og usammenhengende sammenlignet med lovtekster i moderne lovverk. Flere ganger viser lovteksten tilbake til tidligere momenter, og hopper til og fra kvinners posisjon som vitne, øyenvitner generelt, pilutsendinger, arvinger, og bestemmelser for antallet som trengs for en gyldig tingsamling. En forstår også da at overskriften til de forskjellige lovtekstene i Mannehelgebolken ikke alltid stemmer overens, eller oppsummerer hele innholdet om hva det står skrevet om i lovteksten. Ofte diskuteres overskriften i løpet av lovteksten, men som regel er det mange andre momenter som også blir tatt opp før lovteksten ender.

Struktur eller ikke?

Selv om lovtekst 150/151 er lengre enn de fleste i Mannehelgebolken er den ikke unik i sine tematiske sprang. Dette illustrerer at kategoriene oppsatt i Tabell 1. ikke står utenfor kritikk. Med stor sannsynlighet vil det være lovtekster der historikere er svært uenig over hva som er sentralt, om de i det hele tatt ville valgt noen elementer som mer sentrale enn andre. Hva er det sentrale i denne lovteksten og hvordan bør vi kategorisere den? Reglementet rundt drapsvitner er trolig mest sentralt, men det kan uten større vanskeligheter argumenteres for at dette er en lovtekst som fokuserer på ei kones makt til å føre sak på eget tun, eller at hovedvekten ligger på de nødvendige betingelsene for å kunne kalle til ting.

Tabell 1. viser at handlingskategoriene har tilhørende lovtekster spredd gjennom bolken, i større og mindre grad. Dette faktum kan en se godt illustrert ved lovtekst 150/151 *Um Dråpsvitne*, 156 *Um Viglysing* og 181 *Um Pilsending* som alle diskuterer pilsending til varierende grad, selv om bare 181 har dette som sin overskrift.¹²⁷ Selv om disse tre lovtekstene til en viss grad omhandler pilsending så har de forskjellig hovedtema og eksemplene er forskjellig rundt kategorien av pilsending. Hvis en ser på 156 *Um Viglysing* ser en at denne teksten, ganske unikt i Mannehelgebolken, omhandler pilsending til noe kalt *orvarting*.

Orvarting kan bli forstått som et slags «nød-ting».¹²⁸ Lovtekst 156 krevde at denne typen ting måtte stevnes dersom det forekom et vig eller et mord. Ut ifra benevnelsene til orvarting ser det ut til at orvarting var noe som bare ble stevnet forutsatt det forekom et drap der legitimiteten

¹²⁷ GL 151, 156, 181

¹²⁸ Hødnebo, Finn. *Kulturhistorisk leksikon fra middelalder - vikingtid til reformasjonstid. 21: Øremerke-øyreting*. Gyldendal Norsk Forlag, 1977. s.v. «qrvarþing»

omkring det var i tvil. Et dødsfall hvor det altså var usikkerhet om dødsårsaken var drap eller ikke. Denne typen tingsamling nevnes også bare en gang i Magnus Lagabøters Landslov, så en kan anta at denne typen tingsamling var en mer sjelden affære.¹²⁹

181 er en lovtekst som gjennom sin overskrift *Um pilsending*, ser først ut til å handle generelt om hvordan en skulle gjennomføre pilsendinger. Men dette stemmer ikke helt. Den omhandler bare hvordan pilsending skulle foregå dersom noen ble drept på tinget eller om det foregikk slagsmål (muligens på selve tinget, dette forblir uklart i formuleringen). En kan sådan se at selv lovteksten som ved første øyekast ser ut til å oppklare hvordan pilsending skulle skje, bare tar for seg en svært spesifikk hendelse der dette gjelder.

Et annet eksempel på spredte lovtekster som tar for seg lignende og repeterende tema er lovtekstene som tar for seg flokkdrap. Flokkdrap er et gjengående begrep og har en veldig bestemt definisjon. En flokk var regnet som en gruppe menn på minst fem mann.¹³⁰ Akkurat hvorfor dette bestemte begrepet blir benyttet så ofte blir ikke forklart nærmere i lovtekstene.¹³¹ 152 *Um flokksdráp og hindring*, 154 *Um flokksdráp*, 167 *Um flokksdráp* og 168 *Meir um flokksdráp* diskuterer alle det samme tema, og har til og med samme overskrift. Dette kan tolkes som tegn på en samling av lovtekster som må ha foregått over en lang periode.

Kanskje var dette en type lovsamling hvor de allerede hadde nedskrevet en lovtekst med flokkdrap i 152, men senere forekom det et nytt flokkdrap likt som det første, men annerledes nok til å kreve en ny lovtekst. Den letteste løsningen da var muligens bare å skrive en ny lovtekst om samme tema, i stedet for å begynne med redigering av den allerede nedskrevne lovteksten. Samtidig er lovtekstene som behandler flokkdrap forskjellige nok til at ingen virker overflødige. Hvorfor flokkdrap ble utdypet i så vid grad mens andre tema ikke ble det, er vanskelig å begrunne. Jeg kan ikke gi noe godt svar på dette utenom at det er en mulig refleksjon av utbredelsen til flokkdrap i samfunnet, eller samfunnets engstelse rundt dette fenomenet.

En annen kategori en kan se gjennom denne tabellen er det jeg tolker inn i kategorien «uaktsomt drap». Denne kategorien er ikke nødvendigvis i takt med fordommer en kanskje har om

¹²⁹ MLL IV. Kap 12

¹³⁰ Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «flokkr»

¹³¹ For debatt rundt flokker og flokkdrap se kapittel 5, avsnitt «Ovund og ovundslag. Ekstra overlagt?» og «Hindring av «rettsprosessen» angår kongen».

middelalderens brutalitet eller forståelse rundt uhell med dødelig utfall.¹³² Lovtekstene 164 *Um galen-mann dråp*, 169 *Um vådeverk*, 172 *Um nokon kastar på annanmann*, 173 *Um ein mann vert lunnevæte*, 174 *Um Påsigling*, 175 *Um Halv Mannebot*, 176 *Um nokon firar seg sjølv utfyre* og 177 *Um vådeverk* behandler da også drap, men på en annen måte enn mange andre lovtekster. Dette er lovtekster som kan settes inn i kategorien «vådeverk», som betyr en skadelig handling som var begått uten intensjonen å skade, som overskriftene noen ganger viser til selv.¹³³ I dag ville vi klassifisert disse lovtekster under kategorien som uaktsomme drap. Det må påpekes at selv om uaktsomme drap ikke ble straffet som mord så måtte fortsatt drapsmannen betale full mannebot til den avdødes arving.

Men det finnes interessante unntak for disse bøtene. I 174 *Um påsigling* og 175 *Um halv mannebot* kan vi se at det var spesielle regler for vådeverk i saker der kunne argumenteres for at den avdøde hadde delaktig skyld i sin egen død. I 174 *Um påsigling* blir den ellers fulle manneboten, som de påseilende sjømennene måtte betale til slekten til de avdøde fiskerne, halvert dersom fiskebåten som blir påseilet av det større skipet styrer mot skipet, og ikke fra det. Teksten beskriver dette som «då er dei halvt sine eigne banemenn».¹³⁴ Men, boten forblir full om fiskebåten har snøre ut og derfor ikke kan styre seg unna. Lovtekst 176 forteller om to menn som hogger trær, hvor så en av dem blir knust av det fallende treet, gjelder bare halv mannebot. Lovteksten påpeker også at derom det faller et tre eller stein over en mann så stort at det ikke kan flyttes, så er arvingen den som bestemmer dødsfallets natur. Hvis arvingen ikke godtar halv bot må den overlevende av de to sverge med seksmannsed at han prøvde sitt ytterste på å hjelpe mannen, men at det ikke lot seg gjøre.¹³⁵

Et gjengående element i lovtekstene om vådeverk var spørsmålet om intensjon. Intensjonen bak handlingen var det som avgjorde om det inngikk i kategorien vådeverk, altså uhell, eller ble dømt som en intensjonell handling. Utilsiktet eller uaktsom handling påpekes i alle lovtekster nevnt ovenfor utenom 176 *Um nokon firar seg sjølv utfyre*. Del to av denne loven tar for seg om ble bundet i tau med tvang, og firt utfor en klippe. Om denne mannen døde som følge av dette var de som bandt ham drapsmenn, og dette var ikke å regne som vådeverk. Forskjellen på 176 og de

¹³² Brown, *Violence in Medieval Europe*, 24.

¹³³ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 345.; Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «váði»

¹³⁴ GL 174

¹³⁵ GL 176

situasjoner de andre lovtekstene her har nevnt er at dette ikke lenger er uaktsomt, og går dermed inn i samme kategori som lovtekstene nevnt i «Overlagt drap/Mord» kategorien.

Kategoriseringen gjort i tabell 1. simplifiserer videre kategorisering og oppdeling av bolken. Hvis en skal forsøke å besvare spørsmålet «Hva er vold i Mannehelgebolken?» må en føre de individuelle lovtekstene en skal diskutere inn i noen videre aspekter. Tabell 2. bygger videre på det allerede redegjort i Tabell 1. Dermed føres ikke alle lovtekster i Mannehelgebolken inn i denne tabellen, for det er ikke alle lovtekstene som er relevante for dette spørsmålet. I hovedsak, med visse unntak, vil kategoriene «Bøter/Rettskrav/Ættebøter/Trygdekjøp», «Annet», «Slag/Slagsmål» og «Sår/lemlestelse» falle utenfor denne undersøkelsen. Tabellen deler inn i tre aspekter som kan være fruktbare for å undersøke lovbokas syn rundt vold på en håndterbar måte. Disse er «Det formildende aspektet», «Skjerpende omstendigheter» og «Tredjeparter og kongen».

Tabell 2.

Kategorier for aspektsanalyse	Lovtekstenes nummer i Mannehelgebolken	Kategori lovtekstene hadde i tabell 1.
Det formildende aspektet: Hva gjør en handling mildere enn en annen?	164*, 169*, 172*, 173*, 174*, 175*, 176*, 177*, 209*, 170+,	* = Uaktsomt drap + = Overlagt drap
Skjerpende omstendigheter: Hvilke handlinger skjerper en lovteksts straff?	152+, 154+, 156V, 157+, 158+, 159+, 162+, 167+, 168+, 170+, 171+, 178NID, 181+, 187SS, 189+, 238+, 240NID, 164*,	SS = Slag/Slagsmål V = Vig SL = Sår/Lemlestelse Nid = Opplister av krenkelser og nidingsverk

Tredjeparter og kongen	167*, 153#, 160H, 197B, 164*, 152+, 154+, 167+, 168+, 183SL, 189+,	B = Bøter/Rettskrav/Ættebøter/Trygdekjøp # = Beskyldning H = Hevn
------------------------	--	--

Lovtekstene representert i tabell 2. er, som nevnt tidligere, langt ifra alle lovtekstene i Mannehelgebolken. Lovtekstene representert er de jeg mener kan være belysende for problemstillingen til denne oppgaven.

Kvantitativ og strukturell oppsummering

Finnes det noen helhetlig struktur i Mannehelgebolken, selv om lovtekster repeteres flere ganger eller blir gjengitt med små forskjeller? Slik Mannehelgebolken er oppbygget mener jeg at det finnes en slags kronologisk gradering i alvorlighetsgraden til lovbruddene. Hvis en grovt deler bolken i to like deler ser det ut til at første halvdel, av de over hundre lovtekstene, tar for seg de fleste typer for drap, æreskrenkelser, nidingsverk, utlegsaker, sår, lemlestelser, osv. I motsetning til andre halvdel der det er langt større fokus rundt oppramsinger av omstendigheter som høynet rettsbøter, bøter, bauger og hvordan disse bøtene skal betales på korrekt måte til de korrekte personer.

Ved å studere alle individuelle lovtekster i bolken og se nærmere på akkurat hvilke tema lovtekstene behandlet, mener jeg det kan argumenteres for en subtil, men merkbar, skalering i alvorlighetsgraden til lovbruddene. Mange kasuistiske lovtekster som omhandler det vi i dag ville ansett som de verste handlinger kommer tidlig i bolken. Dette vil si lovtekster vedrørende drap, mord og hevn havner tidlig i bolken, mens de lengre «oppramsende» lovtekstene er plassert senere i bolken. De «oppramsende» er lovtekster som listet omstendigheter som høynet bøter, eller listet opp verk og typer av drap som nidingsverdig. Hvorfor de oppramsende lovtekster kommer senere enn de mer kasuistiske «eksempelstekstene» er vanskelig å gi noe godt svar på.

Et eksempel på områder hvor denne hypotesen er i konflikt kan en finne i de første 20 lovtekstene. Lovtekstene mellom 150/151 og 170 tar for seg handlingen drap på utallige forskjellige måter, men også hva en person var lovpålagt å gjøre om han fant en drept mann eller

var vitne til drap. Unntaket i denne ellers ganske oversiktlige rekken er lovtekst 165 *Um hund eller nokoslag fe vert til skada for folk*.¹³⁶ Denne lovteksten tar for seg hva som skulle gjøres dersom et husdyr drepte noen som ikke var dens eier. Mannen som eide dyret måtte sende dyret vekk, muligens avlive det, men om han fortsatte å føre det etter drapet måtte han bøte 40 merker. Denne dommen kan han nekte med lyrittered, men om denne eden faller må han bøte både 40 merker og mannebot til den avdødes arvinger.

Om det fantes en gjennomtenkt struktur av forfatterne av Mannehelgebolken plasseres denne lovteksten ganske tidlig i forhold til senere eksempler som de alle fleste vil argumentere for at er langt grovere i tema. En forklaring på plasseringen kan også være hyppigheten til denne hendelsen i et jordbrukssamfunn der husdyr var fullstendig inkorporert i det dagligdagse livet. Plasseringen av denne lovteksten såpass tidlig i Mannehelgebolken er da kanskje mer forståelig, siden det er mer sannsynlig at mennesker ble utsatt for skade og død fra gårdsdyr enn de ble for flokkdrap, mord eller innbrenninger. Hvis hypotesen om en alvorlighetsgradering i lovtekstene er reell så kan en se at «uaktsomme drap» ble ansett til å ha en lavere alvorlighetsgrad enn hevndrap, vig og mord, som virker som en logisk oppbygning.

Eksistensen av en omtrentlige tematisk oppbygning gjennom kategoriene «drap» - «Uaktsomme drap» - «sår, slåsskamper og noe hevn» - «Oppramsende lovtekster og bøter til ætten» har også blitt funnet av andre historikere.¹³⁷ For hva de potensielle implikasjonene av denne systematikken eksistens er finnes det derimot få gode svar på. Vi må nok nøye oss med å konkludere at det åpenbart var en viss systematikk under nedtegnelsen av lovbooka, men at denne systematikken ikke var fast nok til å samkjøre likelydende lovtekster eller samkjøre kategoriene, noen ganger oppsplittet med store sprang, i redigeringer eller senere nedtegnelser.

¹³⁶ GL 165 (Plassert i kategorien «Annet» i Tabell 1.)

¹³⁷ Bagge, *Da boken kom til Norge*, 362-363.

3. Bøter og pengeverdi i Gulatingsloven

På dette tidspunkt er det fruktbart å se nærmere på hva bøtesatsene en ser repetert så ofte i Mannehelgebolken egentlig betyr. Når lovtekster fortalte om bøtesatser på 40, 15, 20 osv. merker, er dette av lite interesse om en ikke kan plassere det i en større kontekst. Før denne klargjøringen begynner må det påpekes at debatten rundt pengers verdi i norsk middelalder, er en komplisert og innviklet affære.¹³⁸ Denne redegjørelsen er ikke ment som et innlegg til denne debatten, men heller en kortere bekjentgjøring av noen av dens relevante synspunkter for denne oppgaven.

Et av de mest omfattende verkene som behandler mynt og pengevesenet i Norge i løpet av middelalderen er avhandlingen *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen* av Svein Gullbekk. Dette verket tar for seg et enormt antall aspekter ved mynt og penger i middelalderens Norge. Gullbekk viser også til at penger som betalingsenhet i norsk middelalder, kunne bety mange forskjellige ting. Han viser at begrepene ofte brukt om penger og pengeforhold var *fé* og *peningr*. Med disse to begrepene som kjernebegrep for betaling ser vi umiddelbart at betalingsmiddel kunne variere mellom forskjellige produkter. «Penger», eller rettere sagt «betaling», kunne altså være: kyr, smør, fisk, skinn, korn og en hel rekke andre naturalier. Det var *fé* delen av begrepene. *Peningr* refererte gjerne til mynter av sølv, og sjeldnere, av gull.¹³⁹

Gullbekks avhandling fokuserer hovedsakelig på myntens viktighet og historie fra ca. 1200-tallet og utover, men han tar også for seg betalingsenheter i Gulatingslovens tidsepoke. Gullbekk argumenter for at de tidligste landskapslovene i Norge har et mindre fokus på mynt fordi mynt var noe, som i større grad, var kongens privilegium.¹⁴⁰ Siden landskapslovene må antas som verk basert på, og av, bondesamfunnene så ligger bøtefokus på ressurser som var mer tilgjengelig for dem enn sølv og gullmynter, altså produkter som går under betegnelsen *fé*.¹⁴¹

¹³⁸ Jf. Kåre Lunden, «Money Economy in Medieval Norway», *Scandinavian Journal of History* 24 (3-4, 1999); Kåre Lunden, *Korn og kaup, studier over prisar og jordbruk på Vestlandet I mellomalderen*, Universitetsforlaget, 1978; Claus Krag, «Treller og trellehold», *Historisk tidsskrift*, 61, 3 (1982), 209-227; Jørn Sandnes, «'Tolv kyr, to hester og tre træler'. Litt om omfanget av træleholdet i Norge i vikingtid og tidlig kristen tid», (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, 1983, 79 ff.

¹³⁹ Gullbekk, Svein H. *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*, Ph.D. avhandling, Universitetet i Oslo, 2003, 11-12.

¹⁴⁰ *Ibid*, 133.

¹⁴¹ *Ibid*, 103, 104.

Gulatingsloven gjør selv klart hva som kunne brukes som betalingsmidler i mannebøter.¹⁴² Debatten rundt hvordan det skal tolkes, og hva som var de virkelige pengeverdiene virker da kanskje litt merkelig siden lovboka selv forklarer hva som skulle gjøres, men debatten rundt dette har i stor grad fokusert på om vi skal forstå ordene til loven som fastsatte rammer, eller som litt mer abstrakte måleenheter. Bøter kunne betales med mange forskjellige varer. Kort oppsummert kunne en betale bøter i kyr, korn, okser, hingster, sauer, odelsjord, skip, våpen, sverd, skinn, mannlige treller på over 15 år eller sølv og gull.

På så godt som alle disse varene kvalitetssikrer lovteksten varen. Kyrene som bøtes kunne ikke være mer enn åtte vintrer gamle, og måtte være friske. Hestene måtte være friske hingster, ikke vallaker eller merrer. Skipene kunne ikke være slitte eller så gamle at de har vært utsatt for bytting av bord. Hvis våpen bøtes måtte de være i fin stand, og en kunne ikke bøte til noen med drapsvåpen. Dette er lite overraskende, for de fleste ville nok ikke tatt imot våpenet som hadde drept en slektning i betaling. At sverd og våpen blir behandlet som to forskjellige ting er litt merkelig, noe annet som er spesielt er det at sverdene måtte være prydet med sølv eller gull for at de skulle være gyldige. Muligens må dette forstås ved at sverd var pryd og autoritetsgjenstander, mens våpen da kunne være alt fra økser til spyd. Denne lovteksten lister opp alle varer som en kunne betale bøter med, men den setter dessverre ikke ned hva disse varene var verdt i merker eller øre. Dette, med unntak av kyr. Om en ku sier lovteksten: «Med omsyn til ku, so skal ho stå i halvtridje øyre.»¹⁴³ En ku var altså verdt 2,5 øre.

Gullbekk legger frem en oversikt over pengeverdier i Norge på 1100-tallet. På dette tidspunktet skjedde det en inflasjon i pengeverdien i Norge. Sølvinnholdet brukt i myntene minket og myntene ble ispedd med andre metaller. Penninger, hvor det fram til dette tidspunktet gikk 240 i et veiet mark (merke), doblet seg til 480 penninger i et veid mark. Denne typen svingninger, varierende sølvinnhold og inflasjon er noen av faktorene som bidrar til å forkludre og vanskeliggjøre hvordan vi skal forstå pengeverdiene i samfunnet på 1100-tallet. Myntdebatten, et stort og svært komplekst tema, mener jeg vi må legge til siden i debattene rundt bøtesatsene i

¹⁴² GL 223

¹⁴³ Robberstad, *Gulatingslovi*, 207.

Mannehelgebolken. Hvis en godtar Gulatingsloven alder som eldre enn 1100, så veier ikke debatten rundt sølvinnhold i mynt like tungt som den gjør for senere perioder.

At lovtekst 189, som diskuterer varer en kunne benytte som bøtemiddel, er eldre enn penninginflasjonen på 1160-tallet mener jeg en kan lese i hvordan lovteksten selv formulerer seg. Den spesifiserer at: «Bøta med gull eller brent sylv i mannebøtene, um han har slikt.»¹⁴⁴ Mynt ble ikke nevnt, og sølv og gull blir spesifisert med «um han har slikt.». Denne spesifiseringen eksisterer ikke med andre betalingsmidler, så en kan da forstå gull og sølv som et ønsket, men ikke antatt bøtemiddel. Tolkningen denne oppgaven vil gå ut ifra er at mynter ikke blir nevnt fordi det var usannsynlig at det var mange i samfunnet som kunne betale store bøter i gull eller sølvmynt.¹⁴⁵

Gullbekk refererer til det som kalles «den gamle regnemåten». Denne regnemåten sa et merke var oppdelt i åtte ører, 24 ertuger og 240 penninger. Den allmenne usikkerheten rundt pengeverdier kan bli forsøkt dempet av et blick mot naturalia istedenfor sølv eller mynt. Som klargjort av lovtekst 189, var en ku verdt 2,5 øre. Denne verdien ser ut til å samsvare med de få andre steder Mannehelgebolken gir verdien til en vare. I lovtekst 218 *Her vert det utgreidt um hovedbaug* blir det klart at 10 merker var samme verdi som 32 kyr. Når en så kikker over de ca. 20 første lovtekstene i Mannehelgebolken ser en at de aller fleste steder hvor bøters sum blir spesifisert teller de oftest 40 merker.¹⁴⁶ Dette gir oss et mer håndfast grep om hva disse bøtene egentlig kostet den potensielle drapsmannen. 40 merker i bot betyr altså 128 kyr som må betales til den krenkede parten. Denne summen kan ikke karakteriseres som noe annet enn enorm. Spørsmålet som fort oppstår da er på hvilke måter betalte folk denne summen. Dette spørsmålet kompliseres gjennom mangelen på utfyllende rettslig kildegrunnlag.

I Steinar Imsens *Den gammelnorske drapsprosessen* diskuterer han dette problemet. I denne artikkelen forkaster han ønsket, eller forsøket, på å omgjøre denne tidens bøter til moderne

¹⁴⁴ Robberstad, *Gulatingslovi*, 207.

¹⁴⁵ Det er naturligvis mulig at det bøter kunne betales i mynter, istedenfor naturalia. Men, fra lovens eget normative hold kan vi tolke hva lovtekstene selv sa. Skillet mellom disse to sjangrene, «penger» og «naturalia» var ikke alltid så klart, og Gullbekk påpeker at skille mellom fé og peningr slettes ikke var klart på tiden da Gulatingsloven gjaldt. Jf. Gullbekk, *Pengevesenest fremvekst og fall*, Kap. 17. «Fra fé til peningr» s. 345 – 353.

¹⁴⁶ GL 152, 153, 159, 162, 163, 165, 167, 168; I 152 må det bøtes 12 ører for å oppholde en budstikke og i 161 straffes det 6 ører for å, med hensikt, unngå oppmøte på tinget.

summer.¹⁴⁷ Men generelle monetære trekk kan fortsatt klargjøres i større og mindre grad. Det er Imsens tolkning av senere dokumenterte rettsprosesser fra 1300- og 1400-tallet at denne typen bøter kunne og, med mindre lovbrøyteren var svært velstående, måtte betales over en lengre periode. Imsen viser til et eksempel fra Jemtland der noen gårdseiere sendte klagebrev til kongen for en gjeld som de hadde nedbetalt i flere tiår. Første brev var fra 1420-tallet og neste brev var fra 1520-tallet. Disse bøkene ble altså betalt i generasjoner og dette førte til en alvorlig økonomisk hemning av bygda.¹⁴⁸

Imsen kommenterer at denne situasjonen sannsynligvis ikke var utenfor normen. Samtidig viser Imsen til viktigheten for balanse i det norske samfunnet mellom år 1200 – 1500.¹⁴⁹ Det kan synes at disse bøkene var i høyeste laget, men dette betyr ikke at de nødvendigvis ble betalt i helhet ned til siste penning. Bøkene var store, og de som var idømt å betale dem skulle slite økonomisk, men det var nok ikke slik at de skulle bøte seg ut av eksistens.¹⁵⁰ Dette virker også som den mest pragmatiske løsningen. En må huske at personer er mer villig til å betale og akseptere en bot om det er mulig for dem å betale den. Hvis hver bot førte til økonomisk ruin for familien som måtte betale, må vi anta at langt færre ville ha godtatt eller gått med på tingets avgjørelser. Dette får altså bli konklusjonen til den økonomiske klargjørelsen i denne oppgaven. Bøkene nevnt i Gulatingslovens mannehelgebolk var store, og ifølge lovbooka selv skulle det bøktes 32 kyr for 10 merker. I hvilken grad denne bøktesummen i praksis ble betalt i samfunnet er fortsatt gjenstand for debatt, men går dessverre langt utenfor denne oppgavens rammeverk.

Rettsbøter og mannebøter er termer ofte benyttet i Mannehelgebolken. Disse bøktesatsene er ofte uklare og kunne variere etter mange faktorer. Jeg vil ikke utdype noen større diskusjon rundt dette enn å påpeke at noen summer har en tendens til å gå igjen i lovtekstene. 40 merker er noe som blir benyttet svært ofte i Mannehelgebolken, og dette ser ut til å være den høyeste normerte bøktesummen. Denne summen var ofte, men ikke alltid, i sammenheng med drapssaker og saker hvor noen hadde hevdet noe usant.¹⁵¹ Mannebøter kunne som nevnt øke eller minke ved sosial status, men for frimenn ser det ut til å ha vært 18 merker som var standarden ifølge

¹⁴⁷ Steinar Imsen, *Den gammelnske drapsprosessen*, Historisk tidsskrift, 2009(02), 185-229, 225.

¹⁴⁸ Ibid, 221.

¹⁴⁹ Dette faller tidsmessig noe utenfor denne oppgavens rammer, men det finnes få grunner til å tro at viktigheten rundt balanse i samfunnet ikke var tilstede i tidligere tider.

¹⁵⁰ Imsen, *Den gammelnske drapsprosessen*, 221.

¹⁵¹ Se GL 152, 153, 159, 162, 163, 165, 167, 168, 171 osv.

Gulatingsloven.¹⁵² Mer om penger, verdiforhold eller bøtesystemer vil jeg ikke utdype i denne oppgaven. Den som ønsker seg en krevende masteroppgave i framtiden må gjerne forsøke å undersøke og klargjøre nyansene i «bøtebaug»-lovtekstene i Mannehelgebolken.¹⁵³

¹⁵² GL 180

¹⁵³ GL 198, 199, 200, 201, 202, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252.

Kvalitativ undersøkelse av Mannehelgebolken i Gulatingsloven

Dette er der den kvalitative undersøkelsen av lovtekstene jeg har kartlagt i det kvantitative kapittelet begynner. Undersøkelsen er inndelt i tre kapitler. Kapittel 4 tar for seg hvilke lovtekster der en formildning av straffeforholdene blir demonstrert. Kapittel 5 tar for seg det motsatte av dette, altså hvilke skjerpene omstendigheter som medførte skjerpene straffeforhold. Kapittel 6 behandler tredjeparter og kongen innenfor lovtekstene. Det tredje kapittelet tar for seg kongens posisjon i Mannehelgebolken, samt andre tredjeparter og hvordan disse påvirket, motsatte seg og fungerte sammen med «rettsprosessen».

4. Det formildende aspekt

Det første aspektet jeg skal behandle er det formildende aspektet. Hvordan blir lovbrøtere behandlet gjennom lovtekstene i Mannehelgebolken? Under hvilke omstendigheter kan en se formildning? For å undersøke dette skal jeg også se om det finnes noen slags spor av det vi i dag ville kategorisert som forsettlig, uforsettlig, uaktsomt og overlagte handlinger. Finnes distinksjonen mellom intensjon og utfall? Hva skulle til for at lovtekst dømte noe som mildere enn andre lovtekster?

Årmanen

Den mest vanlige bøtesummen nevnt for drap i Mannehelgebolken var 40 merker, men det fantes noen variasjoner rundt dette. Lovtekst 170 *Um årmannsdrap* beskriver situasjonen der noen drepte kongens årmann.¹⁵⁴ Overraskende nok var boten for å drepe en årmann 15 merker. Dette er hele fem merker under halvparten av den normerte straffen for drap en vanlig frimann. Hvorfor eksisterte det en formildning rundt denne typen drap, der det normalt ville vært 40 merker bot?¹⁵⁵

Årmanen var kongens tjener, og representant i lokalsamfunnet. Han bestyrte kongens eiendom, når kongen ikke var tilstede, som for omreisende middelalderkonger var det meste av tiden.¹⁵⁶ Kongen i denne perioden var som regel ikke værende på samme sted over lengre tid, men reiste mye rundt om i landet. Dette var nok for å vise seg for sine undersåtter og dermed knytte bånd

¹⁵⁴ GL 170

¹⁵⁵ Det eksisterer ingen lovtekst som eksplisitt forklarer at en mann var verdt 40 merker, men dette er den gjennomgående summen som blir benyttet i både drapssaker og i andre saker, da spesielt hvis eder falt. Se GL 152, 153, 159, 162, 163, 165, 167, 168, 171,

¹⁵⁶ Orning, "Middelaldersafunnet - et voldssamfunn?", 70.

med dem.¹⁵⁷ Men, dette betyr jo også at kongen sjeldent besøkte samme bygd ofte. Dermed ble ansvaret i disse områdene lagt på årmannen. Han var forventet å drifte kongens gård og jorder, og være kongens representant i lov og rett. Men kanskje mest sentralt, og mest risikabelt, var han kongens skatteoppkrever.¹⁵⁸ Kongens representant var tildelt to stender i samfunnet: årmenn og lendmenn. Akkurat hva forholdet mellom disse to posisjonene var forblir uklart. Ofte hadde de noenlunde like oppgaver, men lendmenn ser ut til å være menn av høyere stand. Årmenn, derimot, var ofte rekruttert fra kongens laverestående personlige menn. De kan ha vært kongens trelle, eller løysinger i kongens følge.¹⁵⁹

Et skille mellom årmenn og lendmenn kan leses utfra lovtekst 152 *Um flokksdráp og um hindring*.¹⁶⁰ I denne lovteksten blir det skissert hva som skal gjøres om en mann drepes av en flokk. Andre halvdel tar for seg hva som skulle skje dersom drapsmannen ble pågrepet av de som forfulgte ham. Frendene av den avdøde kunne oppbevare han om de ville, men de kunne også kreve at årmannen måtte gjøre dette fram til tinget ble kalt sammen. Hvis årmannen nektet å ta imot drapsmannen, var han skyldig 40 merker i bot. Dette er en svært høy sum. Lovteksten sier så at frendene av den avdøde så kan ta han til lendmannen. Dersom lendmannen også nektet å ta imot mannen, var også han skyldig 40 merker. Forskjellen på de årmenn og lendmenn ser vi først i siste del av lovteksten. Altså delen som ta for seg hvem som skal ta imot bøtene. Hvis årmannen måtte bøte 40 merker, så «eig bøndene» disse pengene.¹⁶¹

Lendmannen derimot, bøtte 20 merker til kongen, og 20 til bøndene. Det å bøte til «bøndene» kan her forstås som frendene og arvingen av den avdøde, men det er mulig at dette inkluderte flere bønder, hvor «bøndene» representerte lokalsamfunnet. Muligens var det ment som bygda der handlingen hadde tatt sted, men dette defineres ikke i lovteksten. Dette kan følgelig tolkes som en helhetlig bot. En bot årmannen og lendmannen måtte bøte til sine bondesamfunn, som en slags unnskyldning for ikke å ha utført sin jobb ovenfor dem. Splittelsen i bøtepartene til årmenn og lendmenn er mest sannsynlig grunnet deres forskjellige sosiale status. Lendmenn var gjerne menn av høyere stand. Lokale stormenn som sverget lojalitet til kongen, men de var ikke

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Andersen, *Samlingen av Norge*, 287.

¹⁵⁹ Jón Viðar Sigurðsson, *Norsk historie 800-1300 - Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, Det Norske Samlaget, Oslo, 1999, 84-86.

¹⁶⁰ GL 152

¹⁶¹ Robberstad, *Gulatinglovi*, 174

avhengige av kongen på samme måte som årmenn var. Kanskje det er derfor lendmenn må bøte til kongen samt samfunnet. En årmann sviktet kongen og samfunnet når han ikke gjennomførte sine plikter, så hvorfor skulle en mann fullstendig avhengig av kongen, bøte til sin herre? Hvis en lendmann måtte bøte til kongen derimot, var han underdanig. Dette kan ha vært en svært bevisst politikk ført av kongen for at lendmenn skulle huske sin underlegne posisjon i samfunnet.

Rekrutteringen til årmannsposisjonen fra personer av lavere sosial status betød ikke nødvendigvis at årmenn kan plasseres helt enkelt innenfor «trellestanden» som en helhet. Trellers sosiale posisjon og de forskjellige posisjonene knyttet til forskjellige treller blir gjennomgått i detalj av Tore Iversen i sin avhandling *Trelldom, norsk slaveri i middelalderen*.¹⁶² En årmann tok, gjennom sin posisjon, et steg opp i hierarkiet fra en trell på en tilfeldig gård. Men selv om årmannen var i kongens tjeneste betød dette ikke at han ble behandlet på lik linje som en fri mann.¹⁶³ Iversen mener det ikke eksisterer noen naturlig motsetning mellom lav sosial status og sterk maktutøvelse på vegne av sin herre.¹⁶⁴ Samtidig påpeker han en viktig endring som foregår i årmannens posisjon i samfunnet gjennom 1100-tallet. I denne perioden gikk årmannen fra en posisjon bestående stort sett av lavstatus menn, til å bli en viktigere og høyere ansett posisjon i samfunnet. Dette foregikk i stor grad gjennom årmenenes tilknytning til erkebiskopen, og hans krav for årmenn av en høyere sosialt sjikt en hva angikk kongsårmennene. Dette må etter hvert ha ført til en generell økning i statusen til de menn som kunne søke seg til årmannsposisjonen, både hos kongen samt erkebiskopen.¹⁶⁵

Årmenn kunne altså ha vært kongens treller, eller menn av lav sosial status i kongens følge. Kongen benyttet seg av treller opphøyd til årmenn fordi dette var menn som hadde kongen å takke for sin posisjon. Posisjonen var ikke arvelig, iallfall ikke i begynnelsen, og årmenn var dermed alltid i kongens gjeld for sin posisjon. Dette knyttet sterke lojalitetsbånd som kongen ikke nødvendigvis ville hatt med diverse aristokrater eller stormenn i sin tjeneste.¹⁶⁶ Men, selv med denne posisjonen forble årmenn treller i samfunnets øyne eller iallfall «kongsårmannen i

¹⁶² Iversen, Tore, *Trelldommen – norsk slaveri i middelalderen*, Ph.D. Avhandling, Universitetet i Bergen, 1997

¹⁶³ Ibid, 171.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid, 178-79.

¹⁶⁶ Ibid, 175.

landskapslovene som en *fri mann i hovedsak*, men med *klare ufrie trekk*.»¹⁶⁷ Lovtekstene i Mannehelgebolken som tar for seg treller, gjør klart at treller var regnet for mindre verdt enn frie menn. Men, det betyr ikke at de kunne slaktes ned for fote uten konsekvenser. Eksempelvis kunne ikke en mann drepe sin egen trell og unngå å lyse dette drapet. Da var han å regne som morder.¹⁶⁸ Om dette egentlig var å regne som en rettssikkerhet for treller er diskutabelt. Muligens førte dette bare til et høyt antall trelledraps-lysinger. Iversen påpeker at kongens makt over årmannens liv og død var stor, ved at han muligens sto fritt til å drepe sine årmenn om han var misfornøyd med dem.¹⁶⁹ Om dette også gjaldt for frimenn er nok mindre sannsynlig, siden ansvaret for lysing av trelledrap var nedfelt i loven.

Treller ble beskyttet til en viss grad, men ofte på en måte som gjør det klart at de var en ressurs, og ikke nødvendigvis på den måten frimenn ble «helget» av Mannehelgebolken.¹⁷⁰ Eksempelvis blir dette klart ved lovtekst 154 *Um floksdråp*. Her blir det klargjort at om en flokk (flere enn fem menn) går på tur og alle unntatt en vender hjem så er den som alle utpeker skyldig. Men, om det er en trell med på turen kan de skyldes på trelen, uten at dette ser ut til å ha konsekvenser for andre enn trelen som var så uheldig i sin tilstedeværelse.¹⁷¹ Treller kunne heller ikke sverge egne eder for handlinger de hadde blitt beskyldt for. Det var trelens eier som måtte sverge eder for sin trell, eller bøte for handlingen treller ble beskyldt for, eller så kunne han sende treller i utleg.¹⁷²

Når en tar trellers sosiale status i betraktning er det mer forståelig at bøtesatsen for drapet på årmenn var lagt til 15 merker. Det som fortsatt er av interesse her er at dommen øker til utleg om årmannen ble drept foran kongen eller om årmannen blir drept på tinget, om han var der i kongens tjeneste. Det var slik at årmannen kunne dreps uten en veldig alvorlig straff, så lenge det ikke ble gjort foran kongen eller da årmannen fungerte som kongens representant. Muligens kan

¹⁶⁷ Ibid, 177. (Kursivering i sitatet av forfatteren)

¹⁶⁸ GL 182

¹⁶⁹ Iversen, *Trelldommen*, 175.

¹⁷⁰ GL 182: Drepes en trell av en mann, skal mannen bøte det trelen var verdt, uten klær på, til hans herre, og ikke til noen arvinger eller frender av trelen.

¹⁷¹ GL 154

¹⁷² GL 163, 204

dette også tolkes som en mulighet for kommunikasjon eller protest mellom frimenn og konge. Hvis skattene var for høye, eller årsmannen tyvaktig kunne en drepe årsmannen.

Kanskje var denne handlingen ikke straffet så hardt fordi den kunne fungere som en protest til kongen. En kostelig protest, uten tvil, for 15 merker var fortsatt en stor sum, men en handling som sannsynligvis ville fått kongens oppmerksomhet i et område som kongen ellers ikke ofte kommuniserte med.

Denne tolkningen er mindre sannsynlig i det faktum at bygder sannsynligvis ønsket kongelig besøk så sjeldent som mulig. En konge som gjest betød store utgifter for bygda og bøndene, som da måtte føre både kongen og hans hird. En annen tolkning av strafferammene i denne lovteksten er hvordan dette reflekterte kongen og hans posisjon. At straffen for å drepe kongens representant og tjener bare var 15 merker kan være fordi kongemakten ikke var sterk nok til å kreve en full mannebot. Denne straffen kan altså brukes til å påvise en manglende dømmende, eller lovgivende makt hos kongen som institusjon.

Kvinner og umyndige menn blir, ved noen tilfeller behandlet annerledes enn myndige menn, men forskjellene er absolutt ikke så dramatiske som en kan finne i andre europeiske lovbøker i tidlig middelalder.¹⁷³ Dette blir utdypet i lovtekst 159 *Um kvinne drep karmann*. Lovteksten begynner med å forklare at «Um ein karmann drep ei kvinne, då vert han like utlæg som um han hadde drepe ein karmann».¹⁷⁴ Den som drepte kvinner ble altså dømt likt den som drepte menn. Lovteksten forklarer videre at dersom kvinner eller umyndige var drapsmenn så var straffen lik den som en myndig mann mottok, altså utleg. Dette er en kanskje overraskende grad av likhet for loven, i et samfunn hvor en kanskje skulle forvente større forskjellsbehandling. Men selv om straffen var lik, så forblir kvinner og umyndige annerledes ved hvordan straffen deres skulle utføres. En kvinne som drepte en mann ble dømt utleg. Den store forskjellen på hvordan kvinner og menn blir behandlet var hva som skjedde etter de ble dømt utleg. Kvinner og umyndige fikk motta hjelp og følge ut av landet. Kvinner som ble dømt utleg, fikk følge ut av landet av hennes

¹⁷³ Brown, *Violence in Medieval Europe*, 52. Brown refererer til Den Saliske Loven fra ca. 500 e. Kr. hvor drap på kvinner ble dømt strengere enn drap på frimenn, et område hvor det er interessant å se at Gulatingsloven ikke gjør noen forskjell i straffeforhold vedrørende drap på kvinner og menn.

¹⁷⁴ Robberstad, *Gulatingslovi*, 178.

frender, noe som ikke forekommer i lovtekster om menn.¹⁷⁵ Lovtekster hvor en ofte kan lese at de som hjalp utlege menn ble utleg selv.¹⁷⁶

Umyndige blir i stor grad behandlet likt som kvinner i drapssaker. Umyndige var de som var under 12 år. Fra en person var 12 år til 15 år ble han regnet som halvrettsmann. I 159 blir det ikke detaljert om umyndige og kvinner skulle betale mannebot for sine drap, men vi kan anta at umyndige ikke måtte betale rettsbøter, siden årene mellom 12 og 15 ble regnet som «halvrettsmann» og årene etter som «fullrettsmann». Lovtekst 190 *Um karmann slær kvinne* blir det fastslått at alle under 12 år var umyndige, og skulle hverken betale eller motta rettsbøter. Dette er de eneste gangene umyndige blir nevnt i Mannehelgebolken. Det at umyndige og kvinner har noen lovtekster hvor de tillates mer hjelp enn myndige menn, virker kanskje ikke så rart for oss. Selv om det er å forvente at lovboka var mildere med umyndige og kvinner, må en huske at spesialbehandling av kvinner og umyndige ikke er naturgitt og at også dette er et eksempel på formildende omstendigheter i bolken.

Vådeverk – En formildende kategori?

Etter de 20 første lovtekstene i Mannehelgebolken kommer en samling av syv lovtekster som har vådeverk som tematisk fellestrekk.¹⁷⁷ Dette er lovtekster som tar opp handlinger og/eller situasjoner hvor handlinger har blitt utført med utilsiktede konsekvenser.¹⁶⁹ *Um vådeverk* er oppklarende for å illustrere hvilken type handlinger og situasjoner en kan forvente fra disse lovtekstene. Lovteksten beskriver to menn som sammen hogget ned et tre. Den ene mannen glapp så øksa, og drepte uheldigvis den andre. Om den døende mannen fortsatt kunne snakke da vitner fant ham, skulle han utrede om det var uhell eller ikke. Om han var død før de fant ham, gikk ansvaret for om det var et uhell eller ei over til den avdødes arving. I denne lovteksten blir det ikke nevnt noen straff eller bøtesatser. Dette finner en i andre lovtekster om vådeverk, og en kan dermed anta at drapsmannen ble dømt å betale mannebot, siden han drepte en mann, men at han ble dømt ikke utleg, siden det var ved uhell.

Intensjon er et sentralt element i hvordan en må forstå tekster som omhandler vådeverk. Moderne rettsvesen benytter seg også av intensjonen bak den kriminelle handlingen når dommer blir

¹⁷⁵ GL 159

¹⁷⁶ Som f. eks I GL 153 *Um nokon førar utleg mann*

¹⁷⁷ GL 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177

nedfelt. Det moderne skillet på en som begår overlagt drap og en som begår uaktsomt drap er stort. Ikke bare er skillet stort innenfor dommens omfang, men skillet er minst like stort i hvordan vårt moderne samfunn rundt tolker personer dømt innenfor disse kategoriene. At bedømmelse av intensjon eksisterer, og ikke kun en handlings utfall eller konsekvens, mener jeg en kan se klart gjennom disse lovtekstene.

I 172 *Um nokon kastar på annan-mann* beskriver teksten en mann som kaster noe ned fra hus eller skip, til et sted han ikke kan se.¹⁷⁸ Om objektet så treffer en annen person med dødelig utfall må kasteren betale full mannebot til den avdødes frender. Drapsmannen måtte fortsatt betale mannebot, en streng bot, men han ble ikke dømt utleg. At drapsmannen unngår å bli dømt utleg er det viktige skillet og er formildelsen som han da mottar, gjennom sin uaktsomhet. Gulatingsloven vektlegger ikke kun intensjonen til drapsmannen, men har også en forståelse av den avdødes deltagelse i handlingen.

I forrige lovtekst så vi et eksempel på en situasjon hvor den avdøde ikke hadde kontroll eller deltagelse i situasjonen som ble hans bane. Denne typen vådeverk er nok hva en ville antatt som mest vanlig og det første en tenker på når en hører om ulykker som fører til dødsfall. Men, Gulatingsloven tok også opp situasjoner hvor den avdøde partens deltagelse var kalkulert i dommen. Lovtekst 174 *Um påsigling*, 175 *Um halv mannebot* og 176 *Um nokon firar seg sjølv utfyre* er slike dommer. I alle disse lovtekstene blir det diskutert intensjon, men også deltagelse. I lovtekst 174 *Um påsigling* forklares to situasjoner hvor det skulle bøtes halv mannebot. Den første var dersom et skip seilet på noen som var ute og fisket som hadde fiskesnøret ute. Da skulle det bøtes halv mannebot om fiskerne døde som følge. Dersom båten ikke hadde fiskesnøret ute, og deretter seilet eller rodde foran det påseilede skipet, så var de halv egne drapsmenn, og skulle derfor bøtes kun halve bøter. I det andre eksempel er det lett å begripe hvorfor det kun skulle bøtes halv bot. Den som seiler rett mot et pågående skip er medskyldig i egen død. Hvorfor det bare er halv mannebot for første eksempel i lovteksten derimot, er ikke så lett å forstå. Kanskje det var underforstått at fiskerne burde ha kuttet snøret for å komme seg unna det kommende skipet, og derfor er å regne som skyldig i sin egen død. Denne analysen

¹⁷⁸ GL 172

underbygges når en ser at selvforskyldt død bli påpekt i lovboka flere ganger gjennom: «...då er dei halvt sine egne banemenn...».¹⁷⁹

Dette faktum blir også påvist i 175 *Um halv mannebot* der det medfølgende eksempelet behandler tømmerhogst. Situasjonen beskrevet i denne teksten er om to menn hogger trær sammen, og treet faller over en av dem slik at han dør.¹⁸⁰ Igjen blir setningen «...då er han halvt sin eigen banemann.»¹⁸¹ brukt om den som dør. Straffen for den overlevende er også her halv mannebot. Videre forklarer teksten at hvis to menn drar til skogs og et tre eller stein faller over en av dem, så stort at det hverken kunne ha blitt lagt der eller blitt fjernet av den andre, så skal arvingen bestemme hvilken type hendelse dette var. I neste lovtekst, 176 *Um nokon firar seg sjølv utfyre*, blir en lignende situasjon beskrevet. I denne lovteksten diskuteres det hva som skal dømmes om en mann firer seg selv, i tau, utenfor en høyde. Hvis mannen rappellerte frivillig for og så uheldigvis falle og dø: «då er han sjølv banemannen sin.»¹⁸² Lovteksten beskriver også hvordan det skulle dømmes om noen andre firte han ned tauet. De som firte han ned i tauet var å regne som hans drapsmenn om mannen døde. En må anta at den avdøde ikke ble tvungen eller firt med makt, fordi boten de som firte ham måtte betale til den avdødes frender var fortsatt bare halve mannebøter.

Siste lovtekst som behandler vådeverk er 177 *Um vådeverk*. Denne teksten skisserer en tur hvor to menn dro til skogs og den ene falt utenfor et fjell eller berg. Da måtte den overlevende gå tilbake til gården, implisert som gården til den avdøde eller gården de dro ut fra sammen, og fortelle om uhellet som forekom på turen. Om arvingen ville, kunne han beskyldte den overlevende. Hva arvingen var forventet å kunne skylde ham for blir ikke utdypet, men vi kan anta at det snakkes om drap i det første eksempelet, og mord i det andre. Denne tolkningen kan underbygges ved edene den tiltalte måtte sverge for å bli dømt uskyldig. Hvis arvingen beskyldte den overlevende så måtte den tiltalte sverge en lyrittered på sin uskyld, altså en ed med tre involverte edsvorne. Men, dersom den overlevende ikke øyeblikkelig informerte om uhellet som skjedde på turen, må han nekte sin uskyld med *tylftared*. Dette speiler igjen forskjellen mellom åpne og skjulte handlinger i lovboka. Hvis den overlevende ikke leverte nyhetene øyeblikkelig

¹⁷⁹ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 184.

¹⁸⁰ GL 175

¹⁸¹ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 184.

¹⁸² Ibid, 185.

skjulte han dødsfallet. Det ser ut til at lovboka antar at han må ha skjult det av skjendige grunner, som for eksempel at dødsfallet ikke var et uhell.¹⁸³

Dette var den strengeste eden i Gulatingsloven, og det er dermed naturlig å tro at lovboka krevde den i saker den anså som de verste, eller groveste, lovbruddene. Eden blir kalt “mordseden” i denne lovteksten, men er bedre kjent som tylftared i andre sammenhenger. Denne eden krevde elleve mann til å sverge på uskylden til den tiltalte, og med den tiltaltes ed ble det tolv. Denne typen ed er noe vi kun ser i saker vi må forstå som svært alvorlige. Tylftared ble ofte benyttet i saker der en part var anklaget for mord, men også i saker som omhandlet landsforræderi og trygdebrudd.¹⁸⁴ Altså i saker som en kan forstå var ansett som svært grove overtramp. Lovteksten krever også ed-avlegging fra: “...dei 2 næraste av skyldfolket”.¹⁸⁵ Dette kravet betyr i praksis at to som sto den avdøde, eller muligens hans arving, nær måtte også sverge for den beskyldtes uskyld.

Av dette kan vi forstå at 177 *Um vådeverk* tok for seg et tilfelle som fort kunne bli dømt som en svært alvorlig forbrytelse. I denne lovteksten blir det, som nevnt tidligere, ikke detaljert hva slags anklagelse arvingen kunne reise mot den overlevende, men vi kan nå anta at det enten ville være en draps- eller mordanklage. Hvilken type straff den overlevende skulle få om hans eder ikke holdt blir heller ikke definert. Men også her er det mulig å se på dette ved å undersøke hvordan Gulatingsloven straffet et mord. Straffen for mord ble nevnt i lovtekst 178 *Um hiemsokn* hvor teksten dømmer mord som nidingsdrap. Altså forstår vi at om en ble dømt for mord, var en å regne som niding og drapet likeså. Straffen var så “Alltid når ein mann gjer nidingsdråp, skal han fara utlæg og uheilag og (ha) forbrote kvar pening av eiga si, i land og lausøyre, og aldri koma til landet ...”.¹⁸⁶

Oppsummering om «Det formildende aspektet»

Hva betyr formildende aspekt og mildhet generelt i denne bolken kontekst? At voldens viktighet, eller alvorlighetsgrad, blir gradert etter både hvem som utførte en handling og lokasjonen til handlingen, kan en se illustrert i lovtekst 170 *Um årmannsdråp*. En årmann var

¹⁸³ For mer om forskjellen mellom det åpne og skjulte se kapittel 5, avsnitt «skjerpene omstendigheter gjennom ‘rettsprosesser’ og prosesser generelt»

¹⁸⁴ GL 132

¹⁸⁵ Robberstad, *Gulatingslovi*, 151.

¹⁸⁶ Robberstad, *Gulatingslovi*, 186.

kongens tjenestemann og en skulle derfor tro at det å drepe ham medførte en hardere straff enn for å drepe en vanlig frimann, men som jeg har forklart var dette ikke tilfellet. En årmanns liv var mindre verdt på grunn av hans lavere posisjon i det sosiale hierarkiet. Årmenn var som regel treller, eller svært lavtstående menn opphøyd til sin posisjon av kongen. Drapet på en årmann var derfor mer likt drapet på en trell, enn kongens representant. Boten for drap på årmenn var satt til 15 merker, med ett unntak. Dette er der stedsfaktoren kommer inn, nemlig ved drap av årmenn foran kongen. Hvis en drepte årmannen foran kongen så ble drapsmannen dømt utleg. Det samme gjaldt hvis en mann drepte årmannen mens han søkte kongens sak på tinget, men dette var nok heller tilknyttet tingets posisjon i samfunnet fremfor kongens. For at en skulle motta de formildende aspektene tilknyttet drap på årmann måtte det altså gjøres på en bestemt måte.

Gjennom eksemplene vist til i «Vådeverk – En formildende kategori» mener jeg det åpenbart finnes en forestilling om intensjon, samt en gradering av vold etter hvem, hvor og hvordan det utøves. Viktigheten til en intensjonell handling ser en illustrert gjennom strafferammene til saker som skildrer handlinger som regnes som vådeverk. I lovtekstene rundt vådeverk blir kongen aldri fremmet som en bøtepart. Alle bøter skulle altså betales til familien og frendene av den avdøde. Samt ser en i lovtekst 174 og 175 at skyldspørsmålet blir gradert på en overraskende sofistisert måte. I disse lovtekstene regnes de avdøde som halvt sine egne drapsmenn om de ikke gjorde *nok*, for å unnsnippe sin skjebne, eller deltok i en aktivitet hvor begge parter hadde like stor risiko for dødsfall om et uhell skulle forekomme.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Dette skildres i lovtekst 174 *Um påsigling* hvor mennene om bord i fiskebåten blir dømt halv egne drapsmenn om de seiler mot skipet som er på kollisjonskurs med dem. Og i lovtekst 175 *Um halv mannebot*, hvor en mann som hogger et tre og dør som konsekvens av treets fall begikk han halvt selvmord.

5. Skjerpende omstendigheter

Skjerpende omstendighetene i lovtekstene kan en se fremmet og beskrevet gjennom hvilken måte en handling var utført på, eller spesielle krenkelses som ble utført mot den avdøde, og dermed mot hans ære og hans slekts ære. Samtidig finnes også lovtekster hvor det var en formildning av straffen. Hvis en tar for seg de første 22 lovtekstene i Mannehelgebolken kan en se at de aller fleste av dem omhandler forskjellige variasjoner av drap. Lovtekstene inkluderer ikke alltid drapsmannens straff eller bot. Vi kan derfor anta at lovtekster som i størst grad omhandler samme tema, i dette tilfelle drap, har samme type straff, dersom noe annet ikke ble nedskrevet. I lovtekster hvor drap nevnes blir straffen nevnt til 40 merker så godt som alle saker hvor summer nevnes.¹⁸⁸ Hvilke omstendigheter skjerper en straff, og hvorfor ble den skjerpet? Først skal vi undersøke tid og sted.

På skip bør det helst være fred

Det er visse steder som behandles annerledes noe enn andre steder i Gulatingsloven. Skipet er ett av disse stedene. Hvorfor behandler Mannehelgebolken skip som noe eget? Skip og skipstrafikk var nok noe som var sentralt i livet til de aller fleste innbyggere som bodde på Vestlandet. Flesteparten av menneskene som levde på Vestlandet i tidlig middelalder levde langs kysten. Vestlandet, nå som da, har en topografi som ikke egner seg til en utstrakt landbasert kommunikasjon. Skip og båter var derfor den raskeste og sannsynligvis mest utbredte måten de skapte og opprettholdt kommunikasjon mellom de områdene som falt under Gulatingslovens myndighet. Dette er naturligvis med unntak av de som bodde i bygder innlands. Selv med viktigheten til skipet og havet blir det i Mannehelgebolken overraskende nok bare nevnt to lovtekster som behandler skip og voldelige handlinger ombord på skip. La oss se nærmere på disse.

I lovtekst 171 *Um nokon vert drepen på skip* og 195 *Um fullrettsbot er her* blir skipet som «sted» behandlet. 171 tar for seg om noen dreper en annen person ombord et skip. Lovteksten sier da rett ut at det er godt om dette hevnes, eller at en skyver drapsmannen over bord.¹⁸⁹ Teksten forklarer videre at om drapsmannen ikke ble drept så kan resten av mannskapet føre ham direkte

¹⁸⁸ Lovtekster hvor boten for drap regnes til 40 merker: GL 152, 153, 159, 162, 163, 167, 168, 171, 189, 211, 242. Det finnes flere tilfeller hvor den direkte summen som skal bøtes ikke blir utdypet, og det finnes en lovtekst hvor drap måtte bøtes til en lavere sum, lovtekst 170 *Um årmanndrap*.

¹⁸⁹ GL 171

til land uten å bli dømt under lovtekst 153 *Um nokon fører utlæg mann*.¹⁹⁰ Teksten krever også at mannskapet informerer de som de treffer på at de ikke førte drapsmannen lenger enn de måtte, og må derfor ikke bøte de 40 merkene som hadde vært krevd om de førte han lenger med vilje. I lovtekst 195 diskuteres forskjellige tilfeller hvor en ble dømt til å bøte fullrettsbot. Teksten er oppramsende og nevner skipsfart i andre avsnitt.¹⁹¹ I denne lovteksten blir ikke drap nevnt som utfallet av handlingen, men en kan tenke seg til at dødsfall kunne være en konsekvens av handlingene nevnt. At dødsfall kunne være utfallet kan en tenke seg på grunn av den svært alvorlige straffen som nevnes. Tekst 195 forteller:

Skuvar ein mann ein annan yver bord eller utfor landgangen, eller på djupet utanfor marbakken, då skal han bøta full rettsbot, utan han skuva han utfyre den sida av skipet som vende frå land, då kann han drepa han for det.¹⁹²

Dette er to ganske spesielle lovtekster sett i lys av resten av Mannehelgebolken. De tillater handlinger som ikke så ofte blir tillatt i resten av lovtekstene. Det er sjeldent at lovtekstene i Gulatingsloven bruker begreper som kan vise til moralsk aksept eller forkastelse vedrørende hevn. Noen av lovtekstene kan mane til hevn, men i disse blir sjeldent noe tidsforhold nevnt. I lovtekst 171 kan en faktisk argumentere for at teksten ikke bare anbefaler, men også krever, eller oppfordrer til hevn. Teksten sier ikke bare at hevnen i dette tilfelle var tillatt, men faktisk: «då er det vèl um han vert hemnd eller dråpsmannen vert skuva yver bord.»¹⁹³ Denne beskrivelsen av hevn er ikke vanlig i Mannehelgebolken. Ofte, i lovtekster tilknyttet hevn, så nevnes retten til hevn i en ganske nøktern forstand uten noen direkte moralistiske tendenser. Setningen «...då er det vèl um han vert hemnd...» dukker bare opp i denne og én annen lovtekst.¹⁹⁴ Denne moralske oppfordringen fra lovtekstens side er spesiell. Det er mulig at disse handlingene blir behandlet som mye verre, når de ble begått av menn om bord i skip, enn hvis de skulle blitt begått av menn på land. Hvorfor finnes denne særbehandlingen av hendelser om bord på skipet?

Det kan finnes flere årsaker og bakgrunner for hvorfor skip ble behandlet annerledes enn fastlandet. Det ene kan være at skip mangler visse iboende kvaliteter som andre, mer landfaste

¹⁹⁰ GL 153

¹⁹¹ GL 195

¹⁹² Robberstad, *Gulatingslovi*, 195

¹⁹³ Robberstad, *Gulatingslovi*, 183

¹⁹⁴ GL 171, 152

steder innehar. Det å begå et drap på land ga både drapsmannen og eventuelle vitner mange muligheter for hva som skulle gjøres øyeblikkelig etter handlingen var blitt begått. En drapsmann hadde mulighet til å gå videre, for å så lyse sitt drap, eller ikke. Når to menn møtes på land så har også begge parter muligheten til å rømme området før en situasjon ble fysisk. Etter drap kunne drapsmannen også rømme åstedet. Alle mulighetene for konflikt nedtrapping nevnt her var umulig om bord i et skip. Skip ga personer involvert i drapssaker et handikap som de ikke ville ha hatt på land. Denne forklaringen på hvorfor skip ble behandlet annerledes er ikke nok i seg selv, men er en viktig faktor å ha i mente for den videre diskusjonen.

Et annet aspekt som kan forsterke strafferammene for handlinger gjort om bord i skip, er det at menn om bord i skip kan forventes å opptre fredelig mot hverandre. Et mannskap er alle i samme situasjon, og ingen av dem kan velge å forlate et skip etter det legger fra land. Det er ikke utenkelig at det fantes en norm om at tidligere konflikter mellom mannskap ble lagt på is når skipet var til havs. Når personene om bord skipet hadde fredfulle forventninger fra hverandre, kan det forstås som en sterk brytning av normer og vanlige kulturelle oppfatninger å drepe i denne sammenhengen. Kanskje kan drap om bord skip regnes som en brytning av en innforstått grid? Det å drepe noen «i grid», vil si å drepe noen når det fantes en oppfatning eller forståelse at det var fred mellom dem.¹⁹⁵ Å drepe noen du hadde inngått grid med var regnet som nidingsdrap ifølge 178 *Um heimsokn*. Et skip var sannsynligvis ikke større enn 20/30 meter, og der fantes ikke noen adskilling mellom dekk og lugarer. Dette ga lite privatliv og distanse mellom potensielle konfliktparter.

Ombord et skip må det forventes at alle tilstede får med seg alt av eventuelle krangler, slagsmål, eller i verste fall, drap. Med så mange vitner til en potensiell handling er det kanskje naturlig at det ikke var nødvendig å ta saken til tinget. Mannskapet om bord i skipet kunne selv avgjøre hva som skulle skje. Et fullt bemannet skip var også en politisk arena. Dette faktum blir klargjort i lovtekst 150/151 *Um drápsvitne*. Et full-bemannet skip var et skip med minst 27 mann om bord. Hvis en hadde 27 mann om bord kunne mannskapet dømme hva som skulle skje med en

¹⁹⁵ Hødnebo, Finn, Red. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid V: Frälsebrev - Gästgiveri*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1960. Se «Grið»

lovbryter. Dermed var skipet også å forstå som et substitutt for tinget, og den som drepte noen på tinget var skyldig i en svært grov krenkelse.¹⁹⁶

Slagsmål, drap og lov i øl-huset

Øl-huset var et sted hvor samfunnet og bygder kunne samles og, ikke overraskende, drikke øl sammen. Dette er også et av få bygg som nevnes gjentatte ganger i Mannehelgebolken. Øl-huset var stedet en hadde gilder, bryllup, arveøl og der stormenn kunne underholde sine gjestelag med mat og drikke. Dette var også huset der det ble drukket mye øl. Øldriking og alkoholkonsum kunne naturligvis føre til konfrontasjoner da emosjoner økte og hemninger minket. Derfor finnes det flere lovtekster som tar for seg voldelige episoder i øl-husene, men som samtidig viser øl-husets mulighet som politisk arena.

Øl-huset er en av de få bygningene som blir nevnt i Mannehelgebolken, annet enn sal-huset, buret og stua, som blir nevnt i lovtekst 150/151 som «kvinnenes hus» på gården.¹⁹⁷ Lovtekst 157 *Um nokon vert drepen i ølhus* og 187 *Um slagsmål i ølhus* er de to lovtekstene som direkte tar for seg vold eller voldelige hendelser i øl-huset. I lovtekst 157 diskuteres hva som skulle gjøres dersom en mann ble drept mens det foregikk noe vi kan anta var et drikkegilde. Hvis en mann ble drept « ...medan eld brenn eller i dagsljós...»¹⁹⁸ kan vi se at lovteksten ikke antok at det skulle være noe problem for mennene på drikkegildet å finne ut hvem som var drapsmannen. Dersom mennene som deltok i drikkegildet ikke fant ut hvem som var drapsmann så måtte de betale fulle bøter til både den avdødes slektinger og til kongen. Bøtene skulle i så fall betales i fellesskap av de mannlige deltakerne på drikkegildet. Denne typen kollektive bøtelegginger som går utenfor slektskap er sjeldent i Mannehelgebolken. Den kollektive boten i denne lovteksten kan forstås som en type avlat til arvingen og kongen for ølhus-mennenes mislykkede forsøk i å finne den skyldige.¹⁹⁹

Lovteksten har en ganske annen tilnærming om drapet hendte i nattens mørke. Denne loven er ganske spesiell ved at den behandler en stor andel forskjellige forklaringer og muligheter for hvordan denne type sak kunne utarte seg i virkeligheten. Lovteksten ba først ølhusmennene vente

¹⁹⁶ Andersen, *Samlingen av Norge*, 251.

¹⁹⁷ GL 150/151

¹⁹⁸ GL 157

¹⁹⁹ Se videre diskusjon rundt dette i «Kongen som tredjepart» og spesielt i «Hindring av 'rettsprosess' angår kongen»

og se om noen lyste dette drapet på seg om morgenen. Hvis drapet forble ulyst om morgenen, var den skyldige han som ikke lenger var tilstede i øl-huset. Her ble det lansert nok en type sikkerhetsventil i lovtekstene. Den antatte drapsmannen kunne komme igjen om morgenen og fortelle hvorfor han ikke var der da liket ble oppdaget. Hva som skjedde etter han forklarte sitt fravær er ikke beskrevet. Det at dette i det hele tatt blir fremmet som en mulighet av lovteksten åpner for at dette kunne ha hatt innflytelse over konsekvensene av drapet. Videre, om ingen var borte fra huset og ingen lyste drapet så var det opp til ølhusmennene selv å finne ut hvem av dem som var skyldig.

Det er på dette tidspunktet lovteksten forandrer ordlyden fra å beskrive det som et drap til å beskrive det som mord.²⁰⁰ Dette er i stil med hva som blir gjort klart i lovtekst 156, om at alle drap som ikke hadde fulgt reglene for viglysing skulle dømmes som mord. Hvordan ølhusmennene var antatt å finne den skyldige, beskrives ikke i lovteksten. Det er også slik at arvingen til den avdøde kunne velge å beskyldte den han mente var drapsmann. Den som ble beskyldt måtte nekte med tylftareden, den av nektelsesedene som krevde flest med-edsmenn. Arvingen kunne skylde opptil tre personer for drapet, men om alle de tiltaltes eder bestod, så var han selv straffet likt som morderen. Dette la et enormt press på arvingen slik at han ikke beskyldte folk i hytt og gevær. På den annen side, må denne typen dømmende beskyldninger ha vært svært risikabelt for dem som var upopulære og ikke hadde venner villig til å vitne for deres karakter.

187 *Um slagsmål i ølhus* nevner flere egenskaper øl-huset innehar som ikke blir nevnt i 157. Teksten beskriver slagsmål mellom menn, mens de er fulle. At slagsmål blir tildelt såpass mye plass i Mannehelgebolken virker kanskje litt merkelig for de vanlige fordommene moderne folk har om vikingtiden og tidlig middelalder.²⁰¹ Men slagsmål var ansett som alvorlige hendelser og ble straffet deretter. I denne lovteksten beskrives det at øl-huset kan fungere som en rettslig arena, hvor ølhusmennene kunne dømme handlinger, om de kjente til lovene. Hvis de ikke kjente lovene forklarer lovteksten at saken kan tas videre til tinget. Selv om øl-huset kunne fungere som

²⁰⁰ «No vert nokon drepen der med myrke natti, når elden er slokna. Vert dråpet lyst der um morgonen når folk vaknar, då er han banemann [som lyste dråpet på seg]; men um dråpet vert ulyst og ein er burte, då er han banemann; han må [elles] seg ja frå um ærendet eller koma att um morgonen. Er dei der alle, og det ikkje er likt til at den eine er banemann meir enn den andre, då skal ølhusmennene sjå å finna mordaren; men arvingen kann skulda den han vil, og den skal ha mordseid for seg» Utdrag fra Robberstads oversettelse *Gulatinglovi*, 177.

²⁰¹ Lovtekster som omhandler slagsmål: GL 187, 188, 190, 208, 212

en arena hvor dommer kunne utdeles, så har den en interessant forskjell fra dommer utlyst på tinget. Lovteksten beskriver at «...kvar mann er dubbelt so dyr i rettsboti si der som heime.»²⁰²

Dette står skrevet i lovteksten som slåsskamper, og ikke drap, så det er ikke nødvendigvis slik at drapsbøtene også doblet seg, men det kan ikke utelukkes. Bakgrunnen for denne doblingen i en manns rettsbot blir ikke forklart. Kanskje dette kan være en detalj lagt til lovteksten av kongemakten på et senere tidspunkt, hvor samfunnet så oppfordres til å ta sine saker til tinget, og ikke avgjøre dem i øl-huset. Denne tolkningen kan forsterkes av lovtekst 188, 208 og 212 som alle nevner bøter til kongen ved slagsmål.²⁰³ Kongen blir derimot ikke nevnt som mottaker for noen bot i første halvdel av lovtekst 187. Øl-huset som politisk arena blir nevnt i både lovtekst 150/151 og 187, noe som kan tyde på at øl-husets politiske aspekt var en eldre institusjon enn kongemakten.

Lovteksten skifter så tema til å forklare hva som skulle skje dersom en årmann eller lendmann beskyldte ølhus-mennene for å ha deltatt i slåsskamp. Dette er hvor en kan se spor av at dette muligens var en eldre institusjon som sakte ble utsatt for innskrenking av kongemakten. Om ølhusmennene ble anklaget for å ha slåss, «Då skal kvar av dei taka bok i handi og alle sverja på det, at dei drakk fredleg der.»²⁰⁴ Ølhusmenn måtte altså sverge på det en må anta er bibelen, eller mindre sannsynlig, lovboka.

En må altså anta at denne lovteksten er fra etter kristningen, eller har gjennomgått en redigering etter kongemakten og kristendommen ble mer synlig. Det samme kan en se i detaljen før årmennene og lendmennene introduseres. Det blir gjort klart at alle menns rettsbot er dobbel av hva den vanligvis var i øl-huset. En kan tolke dette på to måter. Det kan være en ekstra straff lagt inn på vegne av kongemakten for å begrense bruken av øl-huset som en separat politisk arena. Samtidig kan en tolke dette som en opphøyning av øl-husets «hellighet» og den spesielle behandlingen politiske arenaer mottok i lovboka. Dette speiles også i hvordan det fullbemannede skipet hadde en ekstra sikkerhet, om enn med noe mer hevnjerrige konsekvenser.

²⁰² Robberstad, *Gulatingsslovi*, 191

²⁰³ GL 188, 208, 212

²⁰⁴ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 192.

Skjerpende omstendigheter gjennom «rettsprosesser» og prosesser generelt
Hvis en leter gjennom Mannehelgebolken med det skjerpende aspektet i fokus er det noen lovtekster som er mer interessante enn andre, og noen som åpenbart involveres i flere enn ett aspekt. La oss se nærmere på en som er ganske unik i forklaring av det vi kan kalle en «prosess», 156 *Um Viglysing*.²⁰⁵ I denne lovteksten diskuteres det hvordan en skulle gå fram for å «lyse» et drap på den korrekte måten. Denne lovteksten beskriver en ekstremt skjerpende situasjon dersom «prosessen» den beskriver ikke følges. Derfor mener jeg at det er relevant å snakke om «prosesser» i et skjerpende perspektiv. Dette er en av de få lovtekstene hvor det blir utredet i detalj hva som skal skje i tiden mellom da en kriminell handling blir utført, og til den skal tas opp på tinget.

Denne lovteksten hjelper vår forståelse av samfunnet under Gulatingsloven som en helhet, fordi dette er lovteksten hvor *vig* og *viglysing* først blir nevnt; et konsept som må ha vært særdeles viktig for samfunnets måte å dømme og løse konflikter. Begrepet og handlingen *vig* må forstås som en egen kategori av drap. I moderne norsk blir begrepene *mord* og *drap* ofte brukt vekselvis og om hverandre uten at dette nødvendigvis skaper større forvirring eller spørsmål. I perioden denne oppgaven fokuserer på var begrepene derimot svært forskjellige i natur. Begrepet *drap* i norrøn middelalder skiller seg ikke stort fra vårt eget, men det som virkelig skiller «gamle drap» fra vår moderne definisjon var skillet mellom *vig* og *mord*. Dette er hva denne lovteksten virkelig redegjør for og forklarer. Før *vig* blir videre diskutert må prosesser gjøres rede for.

For å vite om dette er en prosess må en først redegjøre for hva en prosess er i dag. I det norske rettsvesen i dag finnes det to forskjellige måter en retts sak blir iverksatt. Disse to blir kalt straffesak og sivil sak.²⁰⁶ Straffesaker lar seg vanskelig overføres til tidlig nordisk middelalder. Dette er grunnet hvordan en straffesak må oppstå. Straffesaker oppstår når påtalemyndigheter mener en straffbar handling er blitt begått av et individ eller en gruppe. Mangelen på noen utviklede påtalemyndigheter i middelalderen gjør denne typen sak umulig å gjennomføre. Sivilsaker kan ligne mer på den type sak en ser skissert i Gulatingsloven. Sivilsaker er konflikter som oppstår mellom to private personer i samfunnet. Før saken blir tatt til retten må det ha

²⁰⁵ GL 156

²⁰⁶ Domstol. «Meddommere og veien gjennom en rettsprosess» besøkt 10.02.2019.
<https://www.domstol.no/no/meddommere/veien-gjennom-en-rettsprosess/>

eksistert et forsøk på å løse saken mellom partene. Når partene selv ikke klarer å løse konflikten, blir det tatt videre til rettsapparatet som da har som plikt å hjelpe saken til et utfall.²⁰⁷

Dette er, i grove trekk, to av måtene den moderne rettsprosessen kan foregå på. Det er naturligvis mange flere detaljer i en moderne rettssak og rettsprosess, men for denne debatten er ikke det av større interesse. Før noen som helst detaljert analyse av hvilke måter den moderne rettsprosessen ligner den gamle må vi finne ut om det i det hele tatt eksisterer noe som vi kan gjenkjenne som en «rettsprosess». Finnes det egentlig noen rettsprosess, og hvis det gjør så, hvordan blir den forklart eller representert i Mannehelgebolken?

Denne debatten kan en starte med å definere hva som bør inngå i en prosess. En prosess er noe som bør være ganske regulert og ubøyelig. En prosess er en reglementert og forutsigbar måte noe skal skje på. Gulatingsloven er, som nevnt tidligere, en temmelig kasuistisk lovbook. Det er få lovtekster som ikke tar for seg en eller annen «tilfeldig hendelse» og så hvordan akkurat denne hendelsen bør løses. Prosesser er noe som må eksistere på et høyere plan enn det tilfeldige lovbrudd, og dette kan være vanskelig å spore i Mannehelgebolken. Men en lovtekst som kan være en god start på å se hva en «prosess» kunne være for samfunnet som skrev Gulatingsloven er lovtekst 156 *Um viglysing*.

«Prosess» er her å spore gjennom hvordan et vig skulle lyses. Hvordan lyste en så et vig? Lovtekst 156 *Um viglysing* begynner med en beskrivelse av to menn som møtes på veien, hvor så den ene drepte den andre. Den døende mannen kunne utpeke drapsmannen om han fortsatt levde innen vitner fant ham, men om en annen mann lyste det samme drapet på egen kappe var begge menn regnet som drapsmenn, selv om det bare fantes ett sår på den avdøde. Denne delen av lovteksten er temmelig enkel å forstå. Den omhandler ikke viglysing direkte, men beskriver noe som kan tolkes som en sikkerhetsventil i samfunnet rundt Gulatingsloven. Fordi både den som tok på seg skylden i en drapssak, og han den avdøde utpekte dømmes likt. Dermed er det ikke mulig for noen i samfunnet å ta på seg ansvaret for en kriminell handling utført av noen andre, siden de begge ender opp dømt.

²⁰⁷ Domstol. «Meddommere og veien gjennom en rettsprosess – gjennomføring av sivil sak» besøkt 10.02.2019. <https://www.domstol.no/no/meddommere/veien-gjennom-en-rettsprosess/gjennomforing-av-sivil-sak/>

Videre forklarer teksten en tenkt situasjon der en mann gikk til en gård og drepte en mann. En kan tenke seg at dette drapet ikke forekom helt ubegrunnet. 156 *Um viglysing* sier ingenting om bakgrunnen for drapet, men det finnes andre lovtekster som fordømmer drap av menn i deres eget hjem uten grunn. Det nevnes i lovtekst 178 *Um heimsokn* at det å bryte seg inn i noen hus for å så drepe dem, var å regne som nidingsdrap. Hvis en begikk nidingsverk var mannen som gjorde dette å regne utleg.²⁰⁸ Å bli stemplet som niding var en streng straff. Fra dette kan vi forstå at det å drepe noen sakløst i deres eget hjem neppe var tolerert av samfunnet. En mann gikk altså til en gård og drepte en mann, som han sannsynligvis hadde noe uoppgjort med fra før. Etter drapet hadde blitt gjennomført så begynner forklaringen på hva som skiller vig fra mord.

Den tenkte drapsmannen møtte følge svært bestemte retningslinjer for at hans handling skulle falle under kategorien *vig*. Mannen måtte forlate gården etter drapet var begått. Han kunne så gå, hvilken vei han selv ville, og erklære dette drapet ved den første gården han fant. Mannen var ikke tvungen å lyse drapet ved første gård om det skulle vise seg å bo slektninger, venner eller undersåtter av den avdøde der. Han kunne passere opptil to gårdsbruk for denne grunnen, men ikke mer enn to. Ved det tredje gårdsbruket måtte han lyse, uansett hvem som bodde der. Han måtte oppgi sitt eget navn, hvem han hadde drept og bakgrunnen for drapet. Han må også oppgi nattestedet hans, og et "kjennemerke". Akkurat hva dette er blir ikke utdypet, men det kan tolkes som noe som skiller han ut utseendemessig. Lovteksten avslutning er hva som gjør dette til en av de mer sentrale lovtekstene i bolken. «Men um han lyser (dråpet) på annan måte, då lyser han seg skyldig i mord.»²⁰⁹ At dette blir nevnt som den eneste måten det er mulig å lyse et vig på, er veldig interessant. En deskriptiv tolkning av dette ville neppe vært særlig fruktbar, siden det er svært liten sannsynlighet for at dette alltid var måten folk lyste på i denne perioden. Men, en kan ikke ignorere det faktum at denne lovteksten setter en presedens innenfor samfunnet, og forutsetter høye krav fra den som ville lyse sine drap.

156 *Um viglysing* virker som en streng lovtekst som ikke var særlig åpen for tolking, eller variasjoner. Men det finnes en lovtekst som setter de strenge prosedyrene nevnt i 156 i tvil. Leser en denne lovteksten er det interessant å lese lovtekst 240 *Um misdráp*. Denne teksten er en oppramsende lovtekst og tar for seg fjorten forskjellige tilfeller, der bøtene omkring et drap økte

²⁰⁸ Begrepet utleg og dets nyanser vil bli diskutert senere i dette kapitlet. Se «Utleg – Hyppighet og uklarhet»

²⁰⁹ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 175-176

til en høyere sum enn den vanlige manneboten. I denne oppramsingen blir viglysning nevnt, i noe som virker som en ganske tilfeldig eller uformell tone, som tolvte tilfelle. Der forteller lovteksten “Det er det tolvte, um viglysingi ikkje er fullgod, og det likevel ikkje vert (rekna) til mord.”²¹⁰ Med denne lovteksten i mente, blir lovers normative natur igjen demonstrert. Et samfunn kunne godt ha lover og regler for hvordan ting skulle utføres eller dømmes, men i praksis ble de ikke alltid fulgt til den ytterste konsekvens. Med denne kommentaren fra lovtekst 240 kan en forstå at samfunnet rundt hadde noe slingringsmann for hvilken måte en viglysning skulle foregå på. Dette er for så vidt ikke overraskende med tanke på hvor detaljregulert en viglysning blir framstilt i lovtekst 156, og åpner dessuten for muligheten til å gi nåde eller skjønn gjennom lovverkets autoritet.

Et drap var en alvorlig hendelse i det norrøne samfunnet, som i det moderne. Den personen som begikk et drap måtte lyse sitt drap, for dette var eneste måte han kunne unngå å bli dømt som morder. Lyste en ikke sitt drap, var en *ipso facto* morder.²¹¹ Å bli regnet som morder gjorde tilværelsen svært vanskelig for den det gjaldt. Den som var å regne som morder, var også å regne som utleg. Å være utleg var en straff som ble brukt for svært alvorlige kriminelle handlinger. Den som ble dømt som utleg var utenfor samfunnets felleskap og utenfor lovens beskyttelse. Å stå utenfor ville si at alle kunne drepe en utleg mann, uten noen frykt for straff fra samfunnet. Det er dermed ikke merkelig at de fleste drapsmenn ville gått langt for å lyse et drap på den rettmessige måten. Imsen viser at den eneste måten en drapsmann kunne muliggjøre sin overlevelse for en drapsstraff var ved å fortelle hele samfunnet om sin handling. Den andre grunnen for å lyse var at vig ikke alltid ble regnet som negativt. Hvis en mann hadde en god grunn for å begå et vig kunne samfunnet anse viget som rettmessig. En mann som hevnet en krenkelse var ikke negativt. Det var en rebalansering av en ujevnhet i fellesskapet.

Hvorfor kan denne lovteksten også regnes innenfor «tid og sted» aspektet? Sted nevnes ikke eksplisitt, men en kan tolke ut ifra teksten at det foregår ved en gård. Sannsynligvis gården til offeret, siden det påpekes at venner eller familie av den avdøde kan bo på nabogårdene. Når en leser 156 nevnes ikke tidsaspektet i noen distinkt form, noe som kanskje er overraskende. En kan se at skillet mellom dag og natt blir fremmet i lovtekster omkring forskjellen på ran og tyveri.

²¹⁰ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 219 (Parenteser inkl. i Robberstads oversettelse)

²¹¹ Imsen, *Gammelnorsk drapsprosess*, 200.

Siden lovteksten som behandler forskjellen på et ran og et tyveri også baserer seg på åpenheten til handlingen kan det være at det bare har blitt antatt at vig måtte foregå på dagtid.²¹² Men, om en leser lovtekst 178 *Um Heimsokn* med tidsaspektet i fokus kan en se på første punkt i oppramsingen av det lovteksten kaller nidingsdrap.

Dette punktet beskriver en mann som brøt seg inn i et hus, for å så drepe beboerne. Når teksten benyttet formuleringen «... bryt opp hus til han og drep han...» burde dette forstås annerledes enn situasjonen skildret i lovtekst 156.²¹³ I 156 nevnes ingen oppbrytning av huset til den som drepes. Det faktum at dette ikke blir nevnt kan være fordi eksempelet nevnt lovtekst 156 foregår på dagtid. For å kunne bryte opp en dør må den være låst. Det er naturligvis mulig at folk forble innendørs og låste sine dører på dagtid også, men jeg mener det er trolig mer sannsynlig at 178 *Um heimsokn* forklarer en handling begått på nattetid. 156 forteller også om en mann som dro hjem til noen og drepte dem, men i denne lovteksten blir dette drapet ikke automatisk klassifisert som et nidingsdrap. Tatt disse to lovtekstene i betraktning mener jeg det trolig at 156 *Um viglysing* foregikk på dagtid.

To overlappende begreper i konflikt

For å forstå hvordan Gulatingsloven tolket forskjellige handlinger kan det være fruktbart å se nærmere på hvilke straffer, og til dels moralske begrep, som blir benyttet. Hvilke handlinger mente de selv var verst? Er det mulig å forstå hvorfor de regnet disse handlingene verre enn andre? Dette undersøke ved å se på begrepene *utleg* og *ubotamål*. Hvordan står disse begrepene i forhold til hverandre? Hva skilte en dømt til *utleg* fra en dømt til *ubotamann*? Var det mulig å komme tilbake til samfunnet om en hadde blitt stemplet med en av disse beskrisjonene?

Utleger – Hyppighet og uklarhet

Det å bli dømt *útlægr* kan umulig ha vært en enkel tilværelse. Hvor dette begrepet kommer fra finnes det flere hypoteser om. Anne Irene Riisøy viser at begrepet ser ut til å ha en vestnorsk opprinnelse.²¹⁴ Rettshistorikeren Sven Wennström knytter begrepet til «bøter» og mente at dets betydning til fredløsheten var noe begrepet påtok seg gjennom senere semantisk forandring.

²¹² Laurence M. Larson, *The Earliest Norwegian Laws; Being the Gulathing Law and the Frostathing Law*, The Lawbook Exchange, Clark, NJ., 2008, 427.

²¹³ Robberstad, *Gulatingslovi*, 186.

²¹⁴ Anne Irene Riisøy, "Outlawry: From Western Norway to England" i *New Approaches in Early Law in Scandinavian*, s. 101-129, Stefan Brink & Lisa Collins eds, Brepols, Turnhout, 2014, 101ff.

Andreas Heusler argumenterte for at dette var en type ur-nordisk eller felles-nordisk uttrykk, og Kirsten Hastrup argumenterte for at det kom fra ordene *lög* altså det norrøne ordet for lov, og at *útlægr* var en som var utenfor, eller borte fra loven.²¹⁵ Det siste av disse eksemplene ser ut til å være den oppfatningen som har fått størst oppslutning blant historikere. Begrepet i seg selv betyr altså noen som er fordrevet fra et sted, eller å «ligge utenfor» noe.²¹⁶ «Stedet» personen som var dømt utleg lå utenfor var samfunnets grenser, samt dets lover, beskyttelse og fellesskap.

Agnete Breisch beskriver fredløshet på Island i detalj i sitt verk *Frid och fredlöshet – Sociala band och utenförskap på Island under äldre medeltid*. På Island var situasjonen både annerledes og på mange måter klarere enn hva den var på Vestlandet i Norge. På Island fantes det godt definerte kategorier for fredløshet. Den vanligste betegnelsen for fredløshet på Island var *skóggangr*.²¹⁷ Fredløsheten skilte seg mellom lokal, bortvisning fra bygda, og nasjonal, bortvisning fra Island. Men dette begrepet skilte seg også mellom *avløselig* og *uavløselig* fredløshet. Denne distinksjonen baserer seg på om den dømte kunne komme inn i samfunnet, og var svært godt definert på Island. Dette er ikke tilfellet for Gulatingsloven og dette skille mellom permanent utestengning og mulighet for gjenintegrasjon til samfunnet blir ikke klart uttrykt i Mannehelgebolken.

For å forsøke å forstå hvilken av disse to forståelsene som var tilknyttet utleg i Mannehelgebolken kan en undersøke ved å undersøke lovtekstene hvor det benyttes i nærmere detalj. Det er i alt 14 lovtekster i Mannehelgebolken hvor straffen utleg blir benyttet. Dette er kanskje færre enn en skulle tro, men det finnes også en del lovtekster hvor denne straffen blir implisert gjennom lovteksten som foregår eller etterfølger den. Mange lovtekster som dømte utleg har allerede blitt gjennomgått i denne oppgaven. Det er spennende å se hvilke lovtekster som fører til dommen utleg, men hovedfokuset til dette avsnittet vil være rundt spørsmålet *avløselig* eller *uavløselig* utleg i Mannehelgebolken.

De fleste av lovtekstene som omhandler utleg og lovbruddene som medfører denne straffen, befinner seg i første halvdel av de 102 lovtekstene i Mannehelgebolken. Den første lovteksten

²¹⁵ Breisch, *Frid och Fredlöshet*, 132.

²¹⁶ Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «útlægr»

²¹⁷ Breisch, *Frid och fredlöshet*, 133.

hvor utleg brukes er 152 *Um flokksdráp og um hindring*.²¹⁸ I denne lovteksten blir det klargjort at det å forhindre forfølgelse av en mann som har drept noen i flokk, var dømt med utleg.

Lovteksten påpeker deretter at den utleges eiendom blir ikke konfiskert. Lovtekst 152 påpeker også at mannen som forhindrer ikke nødvendigvis ble utleg. Han ble kun utleg hvis forfølgerne falt som konsekvens av hans forsøk på forhindring, slik at de ikke klarte å fange drapsmannen. Om han som forsøkte å forhindre forfølgelsen gjorde dette på en litt halvhjertet måte så forfølgerne ikke falt, ble han dømt til å betale 40 merker til kongen på bakgrunn av fredsbrudd.²¹⁹

I lovtekst 189 *Um ovund* blir en lignende problemstilling som i 152 tatt opp.²²⁰ En mann blir drept av en flokk. Denne lovteksten er på mange måter veldig lik mange av de andre lovtekstene en kan lese i løpet av de første 20 tekstene av bolken, men den skiller seg også på en svært sentral måte. Denne forskjellen blir diskutert i eget avsnitt om *ovund*. At drapet skildret i lovtekst 189 var en svært nedsettende og æreløs type handling, gjøres klart ved at den som begår dette blir både utleg og uhellig.²²¹ Deretter skisserer teksten hva som skulle skje om han flyktet til skogs, og hans flukt hadde også noen interessante bestemmelser:

«Men um han renner undan til skogs, då skal alle renna etter og ingen hindra det. Men um den fell, som hindrar forfylgjingi, då fell han utlæg, men eiga hans er ikkje utlæg.»²²² Den som flyktet fra åstedet skulle forfølges av alle vitner og den som forhindret dette falt utleg. Også her påpekes det at eiendommen til han som forhindret ikke falt utleg. Et moment som en kan se i både denne lovteksten, men også i 207 *Um skuldgjeving* er utkjøp av utlegsdømmen. Momentene i begge disse lovtekstene argumenterer for at det fantes *avløselig* utleg i Gulatingsloven.

Det er merkelig at dette ikke utbroderes i større detalj i Mannehelgebolken. Det finnes altså denne referansen til at det var mulig å kjøpe seg tilbake til samfunnet hvis den utlege klarte å rømme til skogen. Det som gjør dette vanskelig er at *uavløselig* utleg ser ut til å være hva historikere har tolket Gulatingslovens bestemmelser rundt utleg.²²³ I de få lovtekstene hvor det

²¹⁸ GL 152

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ GL 189

²²¹ For nærmere diksjon rundt GL 189 se «Ovund og ovund-slag. Ekstra overlagt?» i samme kapittel.

²²² Robberstad, *Gulatingslovi*, 192

²²³ Andersen, *Samlingen av Norge*, 72-73.

nevnes at utlege menn flykter til skogs finnes et mer nyansert bilde, selv om det er langt fra så utfyllende som en kunne ønske.

I lovtekst 189 nevnes det også at om den flyktende mannen klarte å rømme fra sine forfølgere så kunne han by lov for seg, for å kjøpe seg ut av skogen, og derfra tilbake til samfunnet. Denne boten skulle være «...ei vanleg rettsbot, slik som han er mann til.»²²⁴ Den krenkede parten skulle også motta enda en bot i tillegg. Det var altså en svært kostelig affære å kjøpe seg «ut av skogen». I 207 blir det klart at den som forhindrer forfølgelsen av utleg mann slik at han kom seg unna sine forfølgere, ble tolket som en hjelper for den utlegde mannen. Det blir gjort klart at for dette måtte han bøte 40 merker, selv om den utlege som hypotetisk bydde lov for seg og kjøpte seg tilbake til samfunnet, bare måtte bøte 15 merker. Disse to lovtekstene diskuterer noe som uten tvil ligner svært på *avløselig* fredløshet. Det finnes ingen andre lovtekster som detaljerer om en mann kunne kjøpe seg ut fra «skogen», og derfor er det svært vanskelig å vite for hvilke handlinger en kunne kjøpe seg tilbake til samfunnet med.

Det kan så muligens spores en type gradering i Mannehelgebolken utleg. Graderinger er ikke noe som er unormalt i lovtekstene, og en finner dette igjen i dem som omtaler forhindring. I lovtekst 189 som i lovtekst 152, finnes det en litt merkelig gradering av hvor mye en kunne forhindre en forfølgelse. Når mennene forsøkte å forfølge den som begikk ovund-slaget, så virker det som en tredjepart kunne sinke forfølgelsen, og derfor hjelpe den flyktende mannen, uten øyeblikkelig straff. Lovteksten sier:

Ein mann kan setja skaft, eller ski, eller foten sin i vegen for den som renner etter, ein gong um han vil, og soleis hefta han i forfylgjingi. Men um han gjer meir av det, då er han saka 40 merker til kongen, for då forsvarer han utlæg mann.²²⁵

Det ser altså ut til at det var tillatt å forsøke å forhindre forfølgelsen av drapsmannen én gang, men ikke flere. Den som forhindret flere enn én gang måtte altså betale de 40 merkene som ser ut til å være den standardiserte summen for å hjelpe en utleg mann.

²²⁴ Ibid. 193

²²⁵ Ibid. 192-193

At den som hjalp, forsvarte eller hevnet utleg mann selv sto i fare for å bli utleg eller å bøte 40 merker, var et faktum som ble tatt opp flere ganger gjennom hele Gulatingsloven samt i Mannehelgebolken. Dette ser vi klart i lovtekst 153 *Um nokon fører utlæg mann* og 202 *Um skjuldgeving står her*. I begge lovtekster ble det gjort ettertrykkelig klart at det var svært risikabelt å være, på noen som helst måte, knyttet til utlegde personer.²²⁶

Både straffen og grensene for hva en kunne, og ikke kunne gjøre, sammen med en utleg mann blir gjort klart i lovtekst 153 og 202. Lovtekst 153 er kort i sin beskrivelse om hva som er tillatt, siden saken nevnt i her bare er gjeldende om en drapsmann flykter i en båt eller skip. Det er tillatt og hjelpe en mann som er utleg, men en kunne ikke hjelpe dem særlig mye. Dette kan sees som en parallell til det diskutert i lovtekstene som tar for seg forhindring av forfølgelse. Altså der det beskrives at en mann kunne forsøke å forhindre forfølgelse, men kunne ikke forsøke mer enn én gang. I lovtekst 153 kan en hjelpe den flyktende mannen, men ikke i større grad enn å: «senda ut til han år eller ausfat eller ror eller skuttilje (plytt), ein av desse tingi og ikkje fleire.»²²⁷

Hjelp kunne bli gitt til en flyktende fredløs, men ikke mer enn én av tingene listet opp ovenfor. Akkurat hvorfor det var tillatt å hjelpe menn som var dømt utleg, blir ikke forklart. En kan tenke seg at det var en reaksjon fra samfunnet fordi det var et gjengående problem at folk hjalp utlege menn, selv om det var en straffbar handling. Straffen sto til 40 merker, om en ble dømt for å ha hjulpet en utleg person.²²⁸ Slegt var nok tilbøyelig til å hjelpe en utleg slektning uansett om det skulle vært helt forbudt. For at det ikke skulle forekomme en sterk økning av utlege i samfunnet måtte loven gjøre noen kompromiss for at begge parter, altså samfunnet og slekten, skulle fungere sammen. Dermed fikk slekten hjelpe, men bare litt, og samfunnet fikk mannen dømt utleg og kunne vite at han ikke fikk mye hjelp på sin reise.

Eksempelene på utleg som jeg har gjennomgått her beskriver fredløsheten i Mannehelgebolken og Gulatingsloven generelt som ganske komplisert og vanskelig å få et solid grep om. Andersen bruker lovtekst 314 *Um toftebot* når han viser at utlege menn mistet alt sitt gods og ble forvist fra

²²⁶ Dette kan en se spesielt fremtredende i GL 202 hvor noen kunne beskyldes for å bevisst ha vært sammen med utleg mann på de aller fleste områder hvor folk kunne møtes. Dette kunne nektes med lyrittared, men om den falt så måtte den skyldige bøte 40 merker.

²²⁷ Ibid. 174

²²⁸ 40 merker for å hjelpe, føre, huse eller fôre utleg mann blir klart gjennom lovtekster GL 202, 171, 153. Det blir klargjort i lovtekst 202 at så godt som all kontakt med en utleg mann blir dømt med 40 merker.

samfunnet.²²⁹ Men denne lovteksten kan gi et skjevt bilde, både siden den finnes i utgjerdspolken og siden den omhandler noen som bygget langskip for vikingtokt, og nektet å opplyse hvor de skulle dra i viking. I lovteksten beskrives menn som drar i viking i egen fjord og nabofjorder. Dette dømte lovteksten svært strengt og de skyldige var både nidinger og utlege samt mistet alt sitt gods og land. Denne typen utleg virker ikke som den samme en ser beskrevet i 207 *Um skjuldgeving* hvor muligheten for å bøte seg tilbake til samfunnet blir beskrevet. Dessverre finnes det ingen flere beskrivelser i Mannehelgebolken av menn som kjøpte seg tilbake i samfunnet, og generelt få detaljerte beskrivelser av hva som skjedde eller var forventet av de som ble dømt utleg.

Jeg mener derfor at det ikke er nødvendig å anta at all utleg som ble dømt i Mannehelgebolken var *uavløselig*, og en burde derfor lese utleg som en dom med graderinger, hvor det tydeligvis ikke fantes noen øvre grense for hvilke dommer en kunne bøte seg tilbake fra. Om det var slik at en alltid ble dømt *uavløselig* utleg ville kommentarene som godkjente og beskrev tilbakekjøp være svært merkelige. Dette åpner for problemet med at det kan godt hende at noen av utlegdommene var *uavløselige* mens andre var *avløselige*. Men hvilke dette gjaldt er noe som jeg ikke kan gi et godt svar på. Samtidig, og uten å ha gjennomført en empirisk undersøkelse, er muligens formuleringen «...og har forbrote kvar pening av godset sitt,...» som kun noen ganger medfølger utlegdommen interessant og en mulig åpningshypotese for dem som vil forsøke å besvare dette spørsmålet.

Ubotamål og ubotamenn

Ubotamål og ubotamann blir behandlet både som en straff og en betegnelse i Gulatingsloven.

Straffen tilknyttet en ubotamann var nektelsen av å la han kunne bøte for sin handling.

Handlingen personen hadde utført var ansett som *så ille* at en ikke kunne gjøre opp for seg ved hjelp av bøter. Dette står i kontrast til de lovbrudd som en kan kategorisere som *botamål*, altså lovbrudd som det var mulig for gjerningsmannen å bøte for. *Ubotamål* var altså handlinger utført av den som gjennom sin handling ble til en *ubotamann*. For samfunnet rundt Gulatingsloven, og resten av Norges landskapslover, synonymt med det å bli dømt utleg i tillegg.²³⁰

²²⁹ Andersen, *Samlingen av Norge*, 73.

²³⁰ GL 32

Å bli dømt utleg var en, som detaljert i tidligere avsnitt, usikker og sårbar tilværelse. Den som var utleg sto utenfor samfunnets sikkerhetsnett. Han kunne verken motta hjelp eller beskyttelse, og var derfor også fjernet fra lovens beskyttelse. En utleg mann kunne altså teoretisk sett drepes av hvem som helst, uten at drapsmannen måtte bekymre seg for noen straff. Det er derfor mulig å argumentere for at det å bli dømt som *ubotamann*, og derfor som *utleg*, var en form for dødsstraff. Men, det var ikke nødvendigvis gitt at en mann idømt dette var å regne som død. Dødsfall som følge av denne dommen kan nok regnes som en indirekte effekt. Lovtekstene som dømte folk *ubotamann* eller *ubotamål* oppfordrer ikke direkte til drap på disse mennene, som en ser i lovtekstene hvor hevndrap oppfordres.²³¹ Men, som følge av at de som var *utleg* sto utenfor lovens beskyttelse var det nok ofte en konsekvens.²³²

At drap på *utlege* var noe som stadig forekom kan en kanskje tyde gjennom lovtekstene som gir den fredløse tid til å forlate landet før dommen trer i kraft. Dette kan en se gjennom lovtekst 159 *Um kvinne som drep karmann*. Denne lovteksten behandler kvinner og umyndige i drapssaker. Det faktum at kvinner og umyndige kunne bli ført fra landet, altså fulgt ut av landet med hjelp av slekt eller frender, taler for en medført og alvorlig risiko for den det gjaldt. Det kan antas at kvinnelige drapsmenn ble fortløpende fulgt ut av landet. Dette må vi anta fordi i lovteksten blir det definert at mindreårige (altså dem under tolv år) kunne bli hos sine frender i fem dager før de ble fulgt ut av landet.²³³ En ser gjennom dette at risikoen for å bli drept som utleg må ha vært stor, men det var nok langt fra alle utlege som ble drept. Men hvorfor diskutere utlegsdømmer i Mannehelgebolken når en skal diskutere ubotamann og ubotamål?

Dette er fordi begrepene ubotamål eller ubotamann aldri ble benyttet direkte i Mannehelgebolken. Dette begrepet blir faktisk ikke benyttet andre steder enn i Kristendomsbolken, og en gang i bolken Um Tingbod.²³⁴ I Um Tingbod blir begrepet kun brukt som «ubot», uten noe videre sammensetning av ordet brukt. Det benyttes da for å beskrive at

²³¹ GL 153, GL 171.

²³² Brown, *Violence in Medieval Europe*, 55. Brown viser til hvordan fredløse ofte ble drept i de frankiske kongerikene.; Arnved Nedkvitne, «Katarsis og ære – to middelalderlige diskurser om døden» i *Døden som katharsis - Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria*, s. 39-58, red. Yvonne Maria Werner, Almqvist & Wiksell, Lund, 2004, 44-45. Nedkvitne beskriver hvordan samfunnsmedlemmer ofte måtte drepe dem de fikk dømt utleg for å oppnå mer ære.

²³³ GL 159

²³⁴ GL 135

dersom tylftareder²³⁵ faller, blir de dømt «ubot», samt grimeed²³⁶ og settared²³⁷ hvis de nekter ugyldig for stjeling eller innbrenning av noen. I Kristendomsbolken finnes begrepet ubotamann/ubotamål bare i tre lovtekster.²³⁸ Det er påfallende at begrepene ubotamann, ubotamål og ubotaverk bare blir benyttet i lovtekster som er «kongenes tale».²³⁹

Med «kongenes tale» menes de lovtekster stipulert og kreditert til Magnus Erlingsson og Olav Haraldsson.²⁴⁰ Lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle* er den eneste lovteksten som benytter seg av begrepet ubotamann. Som overskriften på teksten antyder, blir denne lovteksten tildelt kong Magnus Erlingsson. Denne lovteksten er en av Gulatingslovens få lovtekster som lett lar seg datere, og ble lagt til i Kristendomsbolken en gang mellom årene 1161-84, som var hans regjeringstid. Det faktum at dette begrepet ikke blir benyttet før kong Magnus sin redigering av loven, kan vitne om at begrepet var lite brukt før hans tid, noe som ikke er usannsynlig.

Gjennom debatten omkring utlegdommens posisjon i germanske lovbøker, ble det tidligere gitt en forklaring på hvorfor utleg blir benyttet i så utstrakt grad. Tidligere oppfatninger blant rettshistorikere var at fredløshet som dom var noe særgermansk. Dette var den standardiserte og sedvanlige straffen for alle kriminelle handlinger. Denne oppfatningen baserte seg på at disse samfunnene ble ansett som «fredsforbund» i samtiden, og ved å begå en forbrytelse ble dette forbundet krenket.²⁴¹ Denne forklaringen baserte seg egentlig på hvordan en burde forstå ubotamann og ubotamål som *annerledes* fra utleg. Denne oppfatningen omkring utleg ble senere problematisert ved å påvise mangelen av *ubotamål* i de tidligste lovbøker i germanske land, selv med eksistensen av utleg. Mangelen på ubotamål betyr derfor mangelen på en «øvre grense» over hvilke handlinger som var botelige. Den rådende teorien nå vektlegger kirkelig og kristen påvirkning som opphavet for forståelsen av samfunnet som et «fredsforbund», og dette

²³⁵ En ed hvor det trengtes elleve mann inkludert den siktede for å gyldig sverge uskyld. Jf. Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «eiðr»

²³⁶ En ed hvor det trengtes syv mann inkl. den siktede for å sverge uskyld. Jf. GL 134

²³⁷ En ed hvor det trengtes fem mann inkl. den siktede for å sverge uskyld Jf. Heggstad, *Norrøn Ordbok*, 4. utg. s.v. «Séttar-eiðr»

²³⁸ GL 22, 24, 32

²³⁹ Lovtekster som blir referert med overskriftene «Begge mælte dette», «Magnus gjorde dette nymæle», «Her har Magnus konge gjort det til ubotamal, som Olav konge hadde gjort til trimarksmål»

²⁴⁰ GL 32

²⁴¹ Hødnebo, Finn, Red. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid XII: Mottaker - Orlogsskip*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1967. Se «orbodemål»

fredsforbundets sammenfall med oppstandelsen av kategorien ubotamål.²⁴² At kristne idealer var det som lå bak innføringen av ubotamål virker naturlig grunnet lovtekstens plassering i Kristendomsbolken.

Det faktum at det ikke finnes lovtekster som benytter seg av ubotamann i Mannehelgebolken eller andre bolker utenom Kristendomsbolkens lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymælet*, kan tyde på at dette begrepet burde tolkes gjennom det kongelige aspektet. Muligens overskred Magnus Erlingsson det eldre rettssystemet, bøting var en helt avgjørende del av prosessen for balanse i samfunnet, ved å innføre en kategori for handlinger hvor han kunne nekte noen å bøte for seg.²⁴³ Magnus Erlingsson gjorde da, med disse bestemmelser konkretisert gjennom lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle*, en rekke hendelser umulig å gjøre opp for.

Denne situasjonen mener jeg kan leses som en ganske stor inngripen av kongemakten i en landskapslov som vi kan anta ble forfattet og utarbeidet i utgangspunktet utenfor kongens sfære.²⁴⁴ Kanskje dette kan tolkes som en tidlig maktdemonstrasjon fra kongen i det eldre rettssystemet som i hovedsak var basert rundt tinget og bondesamfunnene. Det er også mulig at ubotamann, ubotamål må regnes som en separat kategori av fredløshet. 32 *Magnus gjorde dette nymæle* er en lovtekst som ikke takler ett konkret tilfelle av lovbrudd, men heller takler en mengde av situasjoner og handlinger hvor den utøvende parten heretter var å regne som ubotamann.

Jeg vil nå kort vise til hvilke tilfeller denne lovteksten anså som verdig for å straffe med ubotamål. Både fordi dette er et av de få områdene hvor ubotamann blir tatt opp i detalj, men også fordi disse handlingene som listes opp er, for det meste, handlinger en godt kunne ha forventet å finne i Mannehelgebolken. Lovteksten tar opp emner som: gridbrytning mellom parter der griden ble inngått foran vitner, menn som drev med ransferd, mord og trolldom, og leiemordere som drepte folk de ikke hadde sak med, var også å dømme som ubotamenn. Ubotamenn var også de som voldtok kvinner, eller tok kvinner fra en annen slekt til kone (implisert med tvang) uten å ha rådført seg med familien eller kvinnen først. De som hevnet ubotamenn eller mottok rettsbot for menn de viste var ubotamenn, var selv å regne som

²⁴² Ibid.

²⁴³ Sunde, *Speculum Legale*, 139-140.

²⁴⁴ Miller, *Bloodtaking and Peacemaking*, 226-227.

ubotamenn. Lovteksten tar videre opp mange andre situasjoner hvor straffen var å bli dømt ubotamann: både drap på nær familie, som diskutert i avsnittet om 164 *Galen-manns dråp*, samt seksuelle relasjoner mellom menn. Seksuelle relasjoner mellom menn førte altså til at de deltagende partene ble dømt som ubotamenn, om de da ikke nektet suksessfullt med jernbyrd.

I tematikk er denne lovteksten svært lik lovtekster som 178 *Um heimsokn* som opplistet en rekke hendelser som var å regne som nidingsverk eller nidingsdrap. Begrepene *nidingsverk* og *nidingsdråp* er begge knyttet opp mot ordet *nid*. Nid var et begrep som ble benyttet for å stemple en person innenfor det norrøne samfunnet som æreløs. Selve begrepet betyr forhånelse, eller hån.²⁴⁵ Med dette er en person som er en *niding*, en person som burde bli foraktet av samfunnet, og ikke fortjente annet enn denne rettmessige forakten. I sammenheng med Gulatingsloven blir *nid* alltid benyttet sammen med et annet begrep. Derav *nidingsverk* og *nidingsdråp* som begge blir nevnt i Mannehelgebolken. Straffen for å begå handlinger som Gulatingsloven regnet som *nidingsverk* eller *nidingsdråp* var utleg. Så en kan forstå disse forskjellige begrepene som svært knyttet opp mot utleg.²⁴⁶

Forskjellen ligger i at nidingsverk og nidingsdrap førte til dommen utleg, og kunne bøtes for. Et sted annet område hvor denne lovteksten er spennende, er hvor den tar opp slåsskamper i kirka eller på kirkegården. Dette lille avsnittet i lovteksten er et spennende tillegg til de to tidligste avsnittene i dette kapitlet, «På skip bør det helst være fred» og «Slagsmål, drap og lov i ølhuset», som takler skjerpene omstendigheter gjennom fremhevede lokasjoner. Ingen steder i Mannehelgebolken blir kirkens jord eller kirkegården nevnt sammen med slåsskamper. Men, slåsskamper på ølhus er noe som blir nevnt i ganske omfattende detalj. Dette er derfor en ny geografisk sfære i lovtekstene. Dersom menn slåss i kirka, eller på kirkegården var de å regne som ubotamenn. En straff som var langt strengere enn hva som var tilfellet for dem som ble dømt for slåsskamper i ølhuset. I ølhuset kunne boten en måtte betale være høy, spesielt når en husker at «kvar mann er dubbelt so dyr i rettsboti si der som heime.»²⁴⁷ Men dette var i alle fall bøter som kunne betales. Det at kirka og kirkegården var regnet som områder hvor bøter økte i omfang

²⁴⁵ Fritnerz, *Ordbog over Det gamle Norske Sprog*, s.v. «níð» 25.10.2018,

²⁴⁶ Hødnebo, Finn, Red. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid XII: Mottaker - Orlogsskip*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1967. Se «Nid» og «Nidingsværk»

²⁴⁷ Robbertad, *Gulatingslovi*, 191.

er ikke merkelig. Basisen for høynet bot på skip og øl-hus var gjennom området «hellighet», noe som kirka og kirkegården naturligvis også var.

En rettsbot var ikke noe å kimse av, men det var fortsatt en bot som den skyldige faktisk var tillatt å betale. Hvis en var dømt som ubotamann, kunne en per definisjon ikke bøte for handlingen sin. Dette skulle man iallfall tro, siden dette er hva begrepet ubotamann faktisk innebærer, men i dette tilfellet så stemmer det ikke overens med hva lovtæksten i 32 *Magnus gjorde dette nymæle* beskriver. For lovtæksten forklarer at mennene var ubotamenn, men måtte bøte 3 merker til biskopen: “...og det som trengst til kyrkjegarden, men kongen resten; men er det ikkje meir i buet skal kongen og biskopen skifta likt millom seg, um dei då ikkje vil gjera mer miskunn mot han.”²⁴⁸

Boten som lovtæksten detaljerer må nok forstås som å bli hentet ut av godset til den anstiftende parten i konflikten. At de som ble dømt ubotamenn også var fredløse, ser ut til å ha vært vanlig prosess, men at konfiskasjon av jord og eiendom ikke var en selvfølge. At avsnittet om slåsskamper i kirka førte til konfiskering av land kan en lese ut fra “...men er det ikkje meir i buet”²⁴⁹ som kan tolkes som boligen til ubotamannen. Det må samtidig påpekes at om denne boten faktisk ikke var høyere enn tre merker, en solid sum men ikke veldig grovt sammenlignet med mye annet. Det var så mindre sannsynlig at veldig mange av eiendelene til denne mannen ble konfiskert for å betale denne boten, som var bra for hans eventuelle arvinger. Tre merker var ikke en ubetydelig sum, men var langt mildere enn de 40 merkene en regelmessig ser i drapssaker.

3 merkere bot var ikke en stor sum, og det er mulig at det var en «annen» type «bot» som skulle innkreves av boet til mannen som var dømt som ubotamann, og derfor var ikke å regne som en bot i samme forstand som andre bøter beskrevet Gulatingsloven. Det sentrale for å forstå forskjellene mellom ubotamann og utleg, er både tillatelsen til å bøte for lovbrudd, men også hva denne tillatelsen representerte. En utleg kunne bøte for sin handling og dermed gjenintegreres i samfunnet, mens en ubotamann per definisjon var nektet denne muligheten og var dermed permanent utenfor samfunnet.

²⁴⁸ Ibid. 49.

²⁴⁹ Ibid. 49.

Enda et poeng som taler for kongenes motivasjon for å innføre kategorien ubotamål og ubotamann, kan være den materielle gevinsten for kongen. Tilknyttet utlegdommen var det slik at jord, gods og eiendommer ble konfiskert i noen ytterst få tilfeller.²⁵⁰ I disse tilfellene ble det ikke gjort klart hvem som skulle overta eiendommen, men det er naturlig å tolke kongen som overtageren. Siden det var ytterst få tilfeller hvor kongen mottok materielle goder, utenom merker tilknyttet utlegdommen, kan innføringen av ubotamål ha virket fristende. I ubotamål og ubotamannssaker gikk alltid all eiendom, gods, jord og selv odelsjord over til kongen i kompensasjon.²⁵¹

Ovund og ovund-slag. Ekstra overlagt?

Et annet begrep som er interessant å se nærmere på er *ovund*. Begrepet brukes ikke på langt nær så ofte som utleg eller ubotamann, men nettopp derfor kan det være spennende å se i hvilken sammenheng det blir brukt og hva dette kan fortelle om handlingen det beskriver. Det fremstår også som et prefiks som f. eks. niding- og ubot gjør. I lovtekst 189 blir et *ovund-slag* i en flokk skissert. Akkurat hva dette begrepet innebærer blir ikke opplyst i noen grad av lovteksten. Det foregikk åpenbart en type slag, eller muligens en type gjeng-overfall, ut ifra de første linjene i teksten å dømme.²⁵² Men, det som kompliserer denne lovteksten, og andre lovtekster, er hva begrepet *ovund* egentlig bør forstås som. Diskusjonen rundt betydningen av dette begrepet er ikke en unødvendig utskjeielse. Tolkningen av dette er helt sentralt for å forstå hvorfor denne lovteksten i det hele tatt ble skrevet, for det finnes allerede andre lovtekster som tar for seg alle hendelser og faktorer nevnt i lovteksten. Det finnes lovtekster om flokks-drap, og flokks-slagsmål som i f.eks.: 152 *Um flokksdråp og hindring*, 154 *Um flokksdråp*, 167 *Um flokksdråp* og 168 *Meir um flokksdråp*.²⁵³ Bakgrunnen for hvorfor denne lovteksten da ble skrevet må være fordi det er noe spesielt eller annerledes med et *ovunds-slag*.

Det faller kanskje naturlig å tro at dette ordet betyr misunnelse, siden det i mange norske dialekter, og i både dansk og svensk, fortsatt benyttes, dog ofte med omskrivningen *avund/avind*.

²⁵⁰ Lovtekster hvor jord blir konfiskert gjennom utlegdom i Mannehelgebolken: GL 162, 178. Dette virker som færre enn en skulle tro, men et ser ut til at alle saker som var dømt som nidingsdrap eller nidingsverk førte til konfiskering av jord og eiendom.

²⁵¹ GL 32 – «...dei er ubotamenn, har forbrote gods og fred, land og lausøyre, odelsjorder til liks med andre.» Robberstad, *Gulatingsslovi*, 46-47. Takk til Sören Döpker for å påpeke dette poenget til meg.

²⁵² GL 189 – «No gjev ein mann ein annan ovund-slag [medan dei er] i ein flokk.» Robberstad, *Gulatingsslovi*, 192.

²⁵³ GL 152, 154, 167, 168

Dette er en tolkning jeg mener gir et ufullstendig bilde av hvordan begrepet må tolkes i de fleste lovtekstene. Hvorfor skulle misunnelse som bakgrunn for et slag være så strengt behandlet? Gjennom hele Gulatingsloven benyttes begrepet på fire forskjellige punkter. For å finne ut hva dette ordet innebærer vil jeg se nærmere på disse punktene. Det første stedet hvor begrepet brukes er i bolken *Um tingbod*. I lovtekst 139 *Um våpenøydeleggjing* beskrives en situasjon hvor en mann ødela en annen manns våpen. Han ble dermed dømt til å betale seks ører til den andre for dette *ovund*. Ødeleggeren måtte også reparere våpenet han hadde ødelagt eller betale full erstatning for det.²⁵⁴

Resten av tilfellene der begrepet benyttes finnes i Mannehelgebolken. Begrepet blir benyttet en gang før lovtekst 189 i Mannehelgebolken. I 181 *Um pilsending* blir det beskrevet hva som skal skje dersom en mann blir drept på tinget, og hva som skal gjøres om et slagsmål finner sted (antagelig på tinget også).²⁵⁵ I andre halvdel av lovteksten, som tar for seg slagsmål, blir det skrevet at om noen skulle stevne motparten til tings etter slagsmålet måtte han: «...og ha vitne på sår eller *ovund*.»²⁵⁶ Den kronologisk siste gangen begrepet brukes i lovboka benyttes det som et sammensatt ord. Dette forekommer i 238 *Um misdráp* hvor begrepet *ovunds-hogg* blir nevnt blant de handlinger som lovteksten anså som misdrap.²⁵⁷ Lovteksten gjør klart at om noen begår et *ovundshogg* så skal det bøtes full rettsbot, for denne handlingen samt alle andre misdrap tidligere opplistet i lovteksten.²⁵⁸

Hvordan skal en forstå dette begrepet ut ifra disse lovtekstenes sammenheng? Robberstad oversatt begrepet *ovund* kun en gang, og da som *uvennskap*.²⁵⁹ Jeg mener at denne oversettelsen av begrepet kun fungerer i et av tilfelle hvor det blir benyttet. Dette er i lovtekst 139 *Um våpenøydeleggjing*. *Uvennskap* over en annen manns våpen kunne nok få en til å ødelegge dette, og dermed kan en tolke dette som en type *ovundsverk*.²⁶⁰ Siden Robberstad ikke definerte

²⁵⁴ GL 139

²⁵⁵ GL 181 – Antagelig på tinget setter jeg i parenteser, fordi lovteksten gjør det ikke eksplisitt klart at slåsskampen fant sted på tinget. Men det er nok den mest sannsynlige tolkningen siden den følger en beskrivelse av drap på tinget.

²⁵⁶ Robberstad, *Gulatingslovi*, 188.

²⁵⁷ Misdrap – Omstendigheter som gjorde et drap verre enn andre drap.

²⁵⁸ GL 238

²⁵⁹ Robberstad, *Gulatingslovi*, 364.

²⁶⁰ Misunnelse mener jeg fungerer i dette tilfellet, men Robberstad mener *uvennskap* passer best til denne tolkningen.

hvilken form av begrepet han benyttet i senere lovtekster så må det gås ut ifra at uvennskap var det han tilskrev de andre lovtekstene også. Der synes jeg hverken uvennskap eller misunnelse fungerer som godt nok forklaringsselement fordi, begrepet benyttes i kontekster som virker ganske så annerledes fra våpenødelegging.

Som tidligere nevnt, må det finnes en grunn til at dette begrepet blir brukt i disse lovtekstene. Det må finnes en grunn til at forfatterne som skrev eller samlet Gulatingsloven valgte å ha lovtekst 189 *Um ovund* separat fra resten av lovtekstene som omhandler flokkdrap. Denne separeringen er det som får meg til å tolke dette begrepet litt annerledes enn hva Robberstad har oversatt det som. I sin beskrivelse av hendelsesforløpet i lovtekst 189, er det få elementer som åpenbart skiller den fra f. eks lovtekst 153 *Um flokksdráp og hindring*.

Robberstads oversatte dette ordet som uvennskap, men hvis en benytter seg av *Samlagetets norrøn ordbok* ser en at *ofund* har flere betydninger enn bare uvennskap, deriblant hat, uvilje eller misunnelse.²⁶¹ Tolkningen av begrepet som «hat», i min mening, gir et mye bedre bilde på hvorfor dommer behandler *ovund* strengere enn andre handlinger. Denne tolkningen gjør at en lett kan se hvordan uvilje kan innpasses i forståelsen av hva som skjer i lovtekst 139 *Um våpenøydeleggjing*. Det kan altså forstås ved at en mann ødelegger en annens våpen av misunnelse, men det virker muligens mer sannsynlig at det ble gjort ut av hat eller fiendskap mot personen som eide våpenet. Begge tolkninger kan forstås som korrekt for våpenødelegging, og kanskje dette var en bevisst vaghet i ordlyden slik at de som opptrådte ved både misunnelse og hat, eller noe midt imellom, kunne dømmes under samme lovtekst.

På samme måte som det er mulig å lese vådeverk inn i den moderne kategorien uaktsom eller uforsettlig, så kan kanskje begrepet *ovund* leses inn i den motsatte moderne kategorien. Hvis en forstår *ovund* som hva Robberstad oversatte det som var dette en lovtekst om «uvennskaps-slag». Akkurat hvordan en skal forstå dette er ikke lett å få tak på, siden en kan anta de fleste slag til å inngå i denne kategorien. I dette tilfellet er det sannsynlig at det var snakk om et slag med dødelig utfall, altså et drap.²⁶² Men, dette gjør fortsatt ikke analysen noe lettere. Hva om en antar

²⁶¹ Heggstad, Hødnebo, Simensen, *Norrøn Ordbok*, 4. utgave av gamalnorsk ordbok, Oslo, Det norske samlaget, 1997. s.v. «*ofund*», «*ofunda*», «*ofundar-andi-flokk*»

²⁶² Robberstad, *Gulatingslovi*, 346.; Heggstad, *Norrøn Ordbok*, 4. utgave, s.v. «*ofund-slag*»

at det handler om hat istedenfor? Denne vinkelen åpner nye tolkningsmuligheter rundt lovtekstene hvor termen *ovund* benyttes.

Vådeverk med utfall i død, dømmes konsekvent mildere enn andre drapssaker, som tidligere fastslått.²⁶³ Siden lovtekster som inngår i min kategorisering av «vådeverk» gjør dette gjennom lovtekstenes egen definering av uhellet i hendelsen og eget bruk av begrepet «vådeverk» i teksten, kan vi nok anta at alle, eller mange, av de andre lovtekstene som omhandler situasjoner som ender i dødsfall, faller under den moderne kategorien «forsettlig». Altså, saker der gjerningsmannen hadde som intensjon å drepe når konfrontasjonen mellom partene fant sted.

Samtidig er det vanskelig å argumentere for at hevndrapene skissert i andre lovtekster ikke faller innenfor det vi i dag ville referert til som «overlagt» drap. En må ta i betraktning at samfunnet rundt Gulatingsloven ikke nødvendigvis hadde noen klar oppfatning av distinksjon mellom «forsettlig» og «overlagt», bare fordi det ser ut til å eksistere en «uaktsom» kategori ved lovtekstene om vådeverk. Samtidig betyr dette heller ikke at de *ikke* inndelte i flere kategorier enn det vi gjør i dag. Lovtekstene som behandler *ovund* virker kategorisk annerledes enn de som behandlet de fleste vanlige drap og hevndrap, og alt tyder på at dette var handlinger dømt strengere enn «vanlige» drap. Jeg mener dermed at disse lovtekstene, og da spesielt 189 *Um ovund* beskriver det en må forstå som en type «ekstra forsettlig» drap. En handling begått på grunnlag av fiendskap eller dypt hat til offeret. I lovtekst 238 *Um misdråp* virker formuleringen: «Det skal bøtast full rettsbot til arvingane, når ein mann slær ovundshogg og sameleis for alle misdråpi.» som noe som muligens skjer etter mannen allerede er død.²⁶⁴ Dette er fordi bruken av begrepet hogg ofte ble benyttet i situasjoner hvor den ene parten ikke hadde sjans til å slåss tilbake.²⁶⁵ Derfor kan en regne dette som en svært skjerpende omstendighet.

Oppsummering av skjerpende omstendigheter

I dette kapitlet har jeg gjennomgått hvilke omstendigheter som skjerper handlinger i Mannehelgebolken. Det blir klart at visse områder og omstendigheter blir behandlet spesielt strengt av lovboka. Fysiske områder som forsterker en straff var skipet og ølhuset. Skjerpingen av straff i disse tilfellene ser ut til å komme av områdenes tilknytning til det politiske. Skipet og

²⁶³ Jf. Kap 3. avsnitt «Vådeverk – En formildende kategori?»

²⁶⁴ GL 238

²⁶⁵ «det er og nidingsdråp um nokon legg ein mann yver stokk eller stein eller stuv og hogg han» fra GL 178, Robberstad, *Gulatingslovi*, 186.

ølhuset hadde naturligvis mange funksjoner, en av disse var substitutt for tinget. Tinget var et svært beskyttet område, hvor krenkelser ble straffet på det hardeste.²⁶⁶ *Pinghelgr*, *pingfrið* og *griðasetning* var sentrale termer for å forstå hvor høyt sikkerhet og fredsommelighet mellom parter på tinget var verdsatt.²⁶⁷ Den skjerpene straffen en ser utøvd om bord skip og i ølhus er dermed en videreføring av hvordan lignende situasjoner ville blitt behandlet om de forekom på tinget.

Lovtekst 156 *Um viglysing* er en sjelden type lovtekst i Gulatingsloven, for den gir oss en forklaring på hvordan en person skulle gå frem for å legitimere sin handling etter den ble begått. Som illustrert var det å omgjøre et drap til et vig ingen lett prosess, og hvis personen som skulle gjøre dette feilet eller ikke oppfylte lovtekstens krav, ble drapet regnet som et mord. Selv om lovteksten virker svært rigid, var viglysing noe som også ble gradert mellom legitim og illegitim. Dette kan en se gjennom lovtekst 240 *Um misdráp* som oppramser tilfeller der manneboten øker. Her blir det klargjort at det fantes skalering av *hvor korrekt* en viglysing ble regnet. Noe som også er verdt å merke seg er at tidspunkt aldri blir nevnt i viglysing direkte, men er et aspekt som jeg uansett tror blir indirekte fremmet. Drap begått på nattetid hvor det har foregått et innbrudd for drapet blir beskrevet som nidingsdrap i 178 *Um heimsokn*. Det blir aldri eksplisitt definert at viglysingen måtte foregå på dagtid, men dette er en naturlig konklusjon grunnet at hele forskjellen mellom et vig og et mord er åpenhet.

Begrepene jeg har valgt å analysere nærmere hjelper å fremheve hva lovbooka selv, og mest sannsynlig dens brukere, anså som svært nedrige handlinger. Gjennom å undersøke disse termene nærmere kan vi se at den typen utleg som blir skissert i Mannehelgebolken var en forvisning fra samfunnet, samholdet og lovbookas beskyttelse. Spørsmålet om utlegdommene som benyttes i Gulatingsloven var *avløselig* eller *uavløselige* er vanskelig å besvare men det finnes spor som kan belyse noen sider av saken. Det er naturlig å tro at Mannehelgebolken fremmer uavløselig utleg fordi det aldri påpekes klart at den *ikke* er det. Men dette stemmer ikke overens med hva en finner i lovtekster som 189 og 207 hvor det henvises til noen som kjøper seg

²⁶⁶ Andersen, *Samlingen av Norge*, 251. Selv om vi vet at tinget var fredhelget finnes det ingen lovtekster hvor tingets ukrenkelige natur blir uttrykt i mannehelgebolken.

²⁶⁷ Ibid.

«ut av skogen» og derfor ut av det vi må anta er status som utleg.²⁶⁸ Dessverre gjør ikke dette det enklere å vite hvilke ganger lovboka bruker *avløselig* og *uavløselig* utleg, siden disse aldri skiller med mer enn noen heldige referanser i lovttekster som i utgangspunktet handler om en mann som forsøker å forhindre en forfølgelse.

Ubotamann er en term som er spesielt i Mannehelgebolkens sammenheng. Det er spesielt i det faktum at det aldri benyttes i bolken. Ubotamann brukes kun i Kristendomsbolken, og da bare knyttet opptil kongelige redigeringer og tillegg til loven. Lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle* tok for seg en rekke handlinger som kunne passet godt inn i rekken hendelser Mannehelgebolken tok for seg. Forskjellen på denne lovteksten og de en ser fremmet i Mannehelgebolken hviler derfor på begrepet ubotamann/ubotamål og hvorfor det måtte plasseres utenfor Mannehelgebolken. Debatten rundt dette blir gjennomgått i større detalj i selve konklusjonen.

Et annet punkt som skjerper og forverrer en handling var hvis den var begått med *ovund*. Et begrep som Robberstad oversatte med uvennskap, men hvor dens andre betydning, hat, kanskje er mer treffende. Denne typen handling leder tilbake til tidligere diskusjoner omkring intensjon bak handlingen som viktig i denne lovboka. I saker som omhandler vådeverk blir handlingene behandlet mildere enn ellers. *Ovund*-slaget derimot kan regnes inn i det motsatte. En handling hvor intensjonen ikke var manglende, men var tilstede i en unormalt høy grad. Det må markeres at handlingen i 189 *Um ofunds-slag*, beskrev en flokk som begikk overfallet. Det lovteksten skildrer var et overlagt drap begått på bakgrunn av hat og gjennomført ved hjelp av en flokk. Hvis en skulle rangere handlinger i Mannehelgebolken etter hvilken som var minst ærefull kommer nok handlingen beskrevet i 189 nær topplassen.²⁶⁹ Samtidig som lovteksten beskriver en enormt æreløs handling, er dette lovteksten hvor det beskrives at en mann faktisk kunne kjøpe seg «ut av skogen» første gang i Mannehelgebolken. At en ekstremt skjendig handling blir beskrevet, samtidig som denne lovteksten er en av de få hvor frikjøp fra status som utleg er mulig, gir anerkjennelse til tolkningen av utleg som noe en kunne kjøpe fri fra. Dette gjaldt naturligvis kun dersom en overlevde flukten til skogen.

²⁶⁸ Det at mennene «kjøper seg ut av skogen» i Gulatingslovens eksempel, og det islandske begrepet for utleg var «skoggangr» er nok neppe tilfeldig. Se Breisch, *Frid och fredlöshet*, 133.

²⁶⁹ Flokkdrap var ansett som svært æreløse. Jf. GL 152 og oppfordringen til hevn mot dem som dreper i flokk.

6. Tredjeparter og kongen

Dette avsnittet vil se nærmere på aspektene tredjeparter og kongen. Begge disse aspektene har i varierende grad blitt nevnt tidligere i oppgaven, men har ikke vært det bestemte tema for studium. Med begrepet tredjeparter menes de mennesker som sto utenfor den direkte handlingen i lovbruddene. Personer «direkte» tilknyttet en handling forstås her som den agerende eller krenkede parten i en sak. Tredjeparter var dem som uansett ble nevnt eller påvirket av handlingene beskrevet i teksten, selv om dem selv ikke var direkte involvert. Dette kan da være «nær-familien» eller husholdningen, samt den utstrakte slekten til de stridende parter, men det kan også bety kongen og kongens maktapparat. Det må påpekes at de som gikk innenfor gruppen «tredjeparter» ble på ingen måte utfyllende behandlet av lovboka. Men, de gangene de er nevnt kan dette fortelle oss mye om samfunnet og hvordan de tolket konflikts-rammer. Det kan også være av stor interesse å se hvor tredjepartene blir utelatt som momenter. Tredjeparters rolle i «vold» var mer fremtredende enn hva som først var åpenbart. En tredjepart i en voldshandling var som regel et vitne til handlingen, og vitner var sentrale i hvordan en skulle tolke en handling. William Ian Miller hevder at alle voldshandlinger er delt inn i tre deltagere: offeret, krenker og observatør.²⁷⁰ Disse kategoriene smelter sammen fra tid til annen, men observatørene var sentrale fordi voldshandlinger kan «skapes» gjennom vitners tolkning av situasjonen.

Familien, ætten og venner i lovboka

Før vi behandler slektskap og familie må vi definere dette. Familiebegrepet slik vi bruker det i dag, er ikke definerende for den norrøne «familien». «Familie» som begrep fantes ikke i den norrøne verden. «Familie» kommer av det latinske *familia*, som heller ikke samsvarer med den moderne definisjonen. *Familia* på latin var mer likt en husholdning, der både tjenere, slaver, den tradisjonelle moderne familien og andre som bodde under samme tak var regnet som en gruppe.²⁷¹ Denne opprinnelige forståelsen av *familias* er i og for seg ganske lik den norrøne. Når en skal diskutere «familien» i det norrøne samfunnet under Gulatingsloven er det for så vidt anakronistisk å benytte begrepet familie. For å diskutere «familien» bruker vi begrepet husholdningen fra nå av, med unntak av de områder der jeg diskuterer mulige sfærer av familiære bånd i lovtekstene.

²⁷⁰ William Ian Miller, "Getting a Fix on Violence" i *Humiliation: And Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*, red. William Ian Miller, Ithaca N.Y: Cornell University Press, 1993, 53-93, 55-56.

²⁷¹ <https://www.naob.no/ordbok/familie> besøkt på 19.02.2019.

På en måte kan en si at det ligger i Gulatingslovens natur at husholdningen og frender blir behandlet sentralt. Samfunnet som skapte Gulatingsloven og levde under dens regler, var et samfunn hvor den kollektive ætt/freder-straffen var normen, og ikke individuell avstraffelse som er den moderne normen. Individets lovbrudd var naturligvis ille i seg selv, men samfunnets strukturer og det vi kanskje ville kalt mangler på strukturer, hemmet utbredelsen av en streng individualistisk straffekultur. Mangelen på ordentlig varetekt, politi, statlige organer som trår inn og gjennomfører lange rettsprosesser og fengselsoppbevaring for noen andre enn eliten, gjør den kollektive avstraffelsen til hva en naturlig heller mot for å kunne gjennomføre en straff. Dette virker nok både drakonisk og urettferdig for oss i det moderne samfunn, men for samfunnet som eksisterte rundt Gulatingsloven må en huske at dette var normen.

Før vi analyserer hvilken rolle husholdningen hadde som tredjepart i Mannehelgebolken, er det viktig å påpeke at om en skal studerer relasjonsbånd i nordisk middelalder er husholdningen, slekt og ætt hverken selvforklarende eller det eneste aspektet en burde se på. Ætten ble, innenfor norsk og germansk historieskrivning, lenge ansett for å være det viktigste sosiale bånd som knyttet samfunnet sammen.²⁷² Denne forståelsen blant historikere i fortiden var såpass utbredt at begrepet *ætt* sjeldent ble utfordret eller i det hele tatt definert.²⁷³ I nyere tid har denne tesen blitt utfordret av bl.a. Jón Viðar Sigurðsson i verk som *Viking Friendship* og *Den vennlige vikingen*. Der viser han til de vertikale og horisontale vennskapsbåndene som eksisterte på kryss og tvers av slektskapets ofte kompliserte og diffuse bånd, og i mindre grad slekten, som det definerende båndet mellom mennesker i nordisk middelalder.²⁷⁴

Selv om denne debatten er interessant, er den nok mindre fruktbar med lovverkene i fokus. I større grad er dette en debatt for historikere som benytter seg av sagalitteraturen, hvor det fantes både plass og kontekst til å skildre vennskapets mange varianter og sfærer. En skal heller ikke utelukke at Gulatingslovens, samt andre landskapslovers, nokså forståelige mangel på dybde

²⁷² Lars Ivar Hansen, «'Ætten' i de eldste landskapslovene – realitet, konstruksjon og strategi» i *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, red. Else Mundal og Ingvild Øye, Bergen: Senter for Europeiske kulturstudier, 1999, 23-55: 26-27.

²⁷³ Hansen, «'Ætten'» 29-31.

²⁷⁴ Jf. Jón Viðar Sigurðsson, *Viking Friendship – The social bond in Iceland and Norway c. 900-1300*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2017.; Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen-vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900-1300*, Oslo: Pax forlag, 2010.

rundt kompliserte vennskapsbånd har vært medvirkende i å fremme den tidligere forståelsen av den nordiske middelalders samfunn som et rent ætteorganisert samfunn. Fra et pragmatisk perspektiv må en huske at det å definere vennskap er vanskelig selv i dagligtale blant de som allerede er venner. Det å definere vennskap, på alle sine nivåer, i en lovbok ville nok vært nærmest fåfengt. Uansett grunnlag for lov-forfatterens manglende fokus på vennskapsbånd, så blir medlemmene av husholdningen ikke utelatt fra bøkene. For å forstå hvordan husholdning og slekt ble behandlet i Mannehelgeboken må vi først finne ut hvilke lovtekster som behandler husholdningen og ætten og deretter se hva deres detaljer er.

Selv om ingen lovtekster direkte beskriver husholdningen som tredjepart, betyr ikke dette at lovtekstene ignorerer temaet. Siste tredjedel av Mannehelgeboken, den delen som tar for bøtebauger, mener jeg burde forstås som noe ganske separat fra resten.²⁷⁵ Disse lovtekster tar i varierende grad for seg hvor store bøtesatser husholdningsmedlemmer, frender og slektninger må betale til den krenkede ætt, frender og slekt. Antallet lovtekster som behandler dette tilsier at dette må enten ha vært en svært viktig del, en svært forvirrende del, eller muligens begge deler, av lovboka. Hvis en ser bort fra lovtekstene om baugene sitter en igjen med langt færre lovtekster. I Mannehelgeboken finnes det to lovtekster som jeg anser som naturlige å analysere nærmere angående det familiære aspektet. Disse er 160 *Um søksmål mot daud mann*, 164 *Um galen-manns dráp* og 197 *Um rettsbotkrav*.

«Familie» og galen-manns drap

Lovtekst 164 *Um galen-manns dráp* er en ganske spesiell lovtekst, og en av de som lett kan leses inn under flere aspekter.²⁷⁶ På en måte har denne lovteksten trekk som går inn i det formildende aspektet, men grunnet dens store viktighet for husholdningen og slekten har jeg valgt å legge den til dette kapitlet, selv om begge aspekter vil bli diskutert her. Dette er også en av de få lovtekstene som tar for seg en handling, og som likevel kan leses som en avgrensning av slektsbåndene. For å starte analysen av husholdningen i Mannehelgeboken, la oss ta for oss drap innenfor «familien».

²⁷⁵ Lovtekster som tar for seg baugene er GL 219 – 237 og videre GL 242-251.

²⁷⁶ GL 164

Denne lovteksten er spesiell fordi den gir oss et bilde på hva samfunnet under Gulatingsloven må ha ansett som nær slekt, som vi kanskje ville kvalifisert som noe sånt som kjernefamilien, pluss litt til. Teksten leser: «drep son far, eller far son, eller bror bror (sin), eller syskin kvarandre, eller drep barn mori si, eller mor barnet sitt».²⁷⁷ En kan tolke dette som «nær» slekt, grunnet andre lovtekster som også snakker om husholdningen og ætt i en mye større utstrekning enn hva denne lovtekst gjør, som vi snart skal ta for oss.²⁷⁸ At samfunnet, eller i alle fall lovbooka, så på «familien» og ætten som to forskjellige sfærer ser en hvis en sammenligner denne lovteksten med, da spesielt, lovtekster som angår bøtebauger.²⁷⁹

I 164 ble det vi kan tolke som «nær-familien» avgrenset, kanskje overraskende tidlig ut i slektsleddene. Teksten beskriver hva som skulle skje dersom et drap skjedde mellom de slektsbånd nevnt i det tidligere sitatet. Teksten gjør det klart at drapsmannen forbrøyt seg på den arven han ellers skulle ha mottatt. Arven gikk da heller til neste ledd i arverekken. Også i denne lovteksten finner vi hva en kan kalle sikkerhetsventil i samfunnet. Teksten forklarer at drapsmannen aldri kan motta arven fra den avdøde, selv om han er siste ledd i arverekken. Arven ble tildelt kongen før han ville motta den. Følgelig kan vi se at Mannehelgebolken forsøkte å sikre mot vinningsdrap der f. eks. to brødre var i konflikt om arven etter deres far. En rettssikkerhet som er ganske imponerende hvis dette var fremmet av bondesamfunnet uten noe rettslig utdanning, og ikke var en senere addisjon.

Et annet interessant element i denne teksten er at drapsmannen ikke ble dømt utleg. Det ser også ut til at drapsmannen beholder sin jord, har tillatelse til å forbli i landet og blir dømt til obligatorisk skrifte i kirka på udefinert tid. At drapsmannen blir oppfordret til å gå til skrifte i kirka, er uvanlig. I hele Mannehelgebolken er dette den eneste lovteksten der skrifte i kirka blir nevnt. Muligens ble denne dommen brukt for å forsøke å få «galen-mannen» tilbake til sitt normale selv gjennom å bøte til Gud. Denne dommen generelt, også med kommentaren om skrifte, virker veldig merkelig, i henhold til hvor streng Mannehelgebolken ellers var når det gjaldt drapssaker. Hvis en kun leser lovtekst 164, så vil en få et skjevt bilde av denne lovteksten.

²⁷⁷ Robberstad, *Gulatingslovi*, 180.

²⁷⁸ GL 160, 197

²⁷⁹ GL 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252

Hvis en nå ser til Kristendomsbolken i lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle* blir noen viktige detaljer til 164 notert. Hvis det forekom drap mellom noen av relasjonene nevnt ovenfor, så var drapsmannen regnet som ubotamann, med mindre det var kjent at drapsmannen var gal.²⁸⁰

Kanskje det var slik at hvis drapsmannen var kjent som gal, kunne de formildende detaljene nevnt i lovtekst 164 hadde innvirkning. Akkurat hva det innebar å være «gal» blir ikke klargjort, men det kan være at selve «galskapen» ikke var det å drepe familiemedlemmer, som det først ser ut til. Et innblikk i hva som skulle til for at samfunnet anså en mann som gal hadde vært veldig spennende. Som med mange andre «kategorier», kan det være at dette var opp til lokalsamfunnet. På samme måte som lokalsamfunn ofte vet hvilke av sine medlemmer som er venner, uvenner, hissige, smålige, gjerrige osv., ofte uten noen god forklaring på akkurat hvorfor en person har fått denne beskrivelsen, det blir bare anerkjent som «noe alle vet».²⁸¹ Med en lesning av kun lovtekst 164 ser det ut til at samfunnet antok mannen som gal gjennom hans drap av slekt, men denne oppfatningen faller bort ved kommentarene i lovtekst 32. Uansett hva som var grunnlaget for å kategorisere noen som «gal» i dette samfunnet, er det av stor interesse at det i det hele tatt fantes en kategori for «galskap».

Kvinnelige slektninger og hevn

Lovtekst 160 *Um Søksmål mot Daud Mann* er en lovtekst som fokuserer på hvordan og innenfor hvilke parameter det er tillatt å reise saksøking mot en død mann. En kan lett argumentere for at denne lovteksten er sterkt knyttet opp til lovtekst 156 *Um viglysing*. Dette er fordi begge lovtekster tar utgangspunkt i noenlunde like hendelser etter at et drap hadde blitt begått. Derfor burde en nok egentlig forstå denne «saksøkningen av død mann» som en annen type viglysing, eller muligens som et interessant innblikk i hvordan et drap med annet handlingsforløp enn det skildret i 156, utartet seg for et medlem av samfunnet. Lovteksten ramser opp tre tilfeller der en mann kan reise sak mot en død mann, men av disse er bare det første av interesse for denne diskusjonen. Første tilfelle, og det eneste vi skal se nærmere på her, er om en mann finner en annen mann enn deres respektive partner, hos en av kvinnene i hans slekt. Kvinnene i mannens husholdning var kvinner han kunne hevne seg på vegne av.

²⁸⁰ GL 32

²⁸¹ Anne Irene Riisøy, *Stat og kirke – Rettsutøvelsen i kristenrettsaker mellom Sættargjerden og reformasjonen*, Oslo: Tingbokprosjektet, 2004, 47.

Kvinnene som ble regnet innenfor husholdningsoverhodets hevnesfære var hans kone, søster, datter, mor, stemor, svigerinne eller svigerdatter.²⁸² Denne typen «ansvars/hevnsfære» var noe Mannehelgebolken aldri definerte for mannlige slektninger. Et godt spørsmål som ville vært spennende å diskutere er hvorvidt mannens «hevnsfære» strekker seg lenger for kvinnelige slektninger enn for de mannlige. Spørsmålet er dog vanskelig å besvare kun ved bruk av lovbøker som kilde. Det mangler noen god definering av ekvivalenten for den mannlige slektningens «hevnsfære». Denne mangelen på definering av mannlige slektninger betyr ikke nødvendigvis at lovboka antok at en mann ikke ville hevne sine nære slektninger. Kanskje var det heller slik at dette var noe samfunnet anså som såpass åpenbart at det ikke trengte noen fastsetting av lovboka. En måte å analysere dette på kan være ved å ty til sagalitteraturen og se hvem som hevner hvem, og hvorfor, men dette går utenfor denne oppgavens fokus.

Det var uansett slik at i tilfeller der en mann fant en mann til sengs med en av de kvinnelige slektningene nevnt ovenfor kunne han ty til drap «um han vil».²⁸³ Lovteksten gir altså en konkret *tillatelse* til drapet, men lar dette for så vidt være opp til mannens tolkning av situasjonen og hans umiddelbare reaksjon. Teksten påpeker at mannen må lyse dette drapet til første person han møter på, samt gi grunnlaget for hvorfor han drepte ham. I Mannehelgebolken er dette et ganske unikt tilfelle. Det finnes bare tre lovtekster, inkludert den vi nå diskuterer, ut av de 102 som er i bolken, der denne talemåten benyttes.²⁸⁴ Av disse tre er det bare to av dem som har noe å gjøre med dødsfall eller drap. Den andre lovteksten som gir tolkningsrom til en av partene i konflikten, omhandler bestemmelser rundt hvordan en skal vite hva som er vådeverk. Lovtekst 160 var unik i dens tillatelse og tilrettelegging til personen krenket om han tyr til hevn, og at den ikke kommer med en oppfordring til hevn, som en finner i andre tilfeller.²⁸⁵ Det er av interesse å merke seg at lovteksten ikke ser ut til å tillegge noen skam eller moralsk forkastelse til mannen, som finner noen med sin kvinne, og velger å ikke drepe ham.

²⁸² GL 160

²⁸³ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 178.

²⁸⁴ GL 160, 169 og 189

²⁸⁵ For eksempel i lovtekst 171 *Um nokon vert drepen på skip* hvor lovteksten sier «... då er det vèl um han vert hemd.»

Etter drapet var begått lå ansvaret hos arvingen til den avdøde å sende ut innkalling til tinget, sannsynligvis for å opplyse lokalsamfunnet om hvorfor drapet hadde hendt. At det var arvingen til den avdøde, og ikke drapsmannen selv som måtte innkalle, kan illustrere den generelle aksepten som var forventet rundt denne type hevndrap. Drapsmannen trengte ikke å sende ut innkallingen, og dermed virker det som at det ikke var hans ansvar å forsvare seg, men heller arvingen av den avdødes ansvar å informere samfunnet uten å reise sak mot drapsmannen. Det kan ikke utelukkes at arvingen kunne ha reist sak for ugyldig grunnlag for drapet eller lignende, men dette står det ingenting om i teksten. Om arvingen ikke var tilstede i fylket, lå ansvaret for opplysning hos hevneren. Dette gir en dypere innføring i hvordan det var forventet at budstikker skulle bli sendt ut etter et drap, enn hva 156 *Um viglysing* gjør, der det forblir uklart hvem som hadde ansvaret for å kalle tinget sammen. I denne lovteksten finner vi den kvinnelige halvdel av husholdningen representert som tredjeparter, selv om kvinnene var en helt nødvendig del av handlingen som ble regnet som lovbruddet. Vedrørende spørsmålet om hvorfor det ble definert hvilke kvinnelige slektninger en mann kunne hevne seg på vegne av, og ikke de mannlige, må noen andre betraktninger også tas med i diskusjonen.

Statusen til kvinner i en slekt var tett knyttet opp mot æren til hele slekten. Dermed var hevn på vegne av disse en helt grunnleggende nødvendighet, og ikke noe som var opp til eventuelle tolkninger fra den potensielle hevneren. Dette kan en forstå siden den samme type resonnement ble benyttet blant individer som hadde opplevd krenkelse eller spott mot sin ære. En annen grunn som sannsynligvis var svært viktig for den sosiale kontrollen innad i «familiestrukturen» var det faktum at kvinner kunne ende opp gravide som følge av utenomekteskapelige, seksuelle relasjoner.²⁸⁶ Dette kunne være et problem, og også en mulig bakgrunn for hvorfor kvinner noen ganger ble behandlet mildere i lovbookas straffer.

Kvinner mottok lik straff som menn for like handlinger, men ofte ble denne straffen utført på en mildere måte, noe en f. eks. ser i lovtekst 159 *Um kvinne drep karmann*.²⁸⁷ Drapskvinnen ble dømt utleg, som en mann ville ha blitt, men hun kan bli fulgt ut av landet av frender uten at de bryter loven som nekter hjelp til utlegde. Et annet eksempel på kontrollen og viktigheten rundt

²⁸⁶ Breisch, *Frid och fredlöshet*, 146.

²⁸⁷ GL 159

kvinneres status for slekten kan sees i lovgivningen om voldtekt. Voldtekt av kvinner var naturligvis ulovlig, og medførte enten fredløshet, eller en betaling av 40 merker og dobbel rettsbot til kvinnen. Denne boten er større enn de aller fleste andre bøter en kan finne i Mannehelgebolken, og det finnes mange eksempler på lovtekster som omhandler drap der bøtene var mildere. Dette kan bero på at samfunnet så på kvinner som ættens eiendom, og derfor var en krenkelse av kvinnen, en krenkelse av hele ætten.²⁸⁸

Den økonomiske samt politiske kontrollen det mannlige husholdningsoverhodet hadde over sine kvinnelige nære slektninger illustreres mer eksplisitt i lovtekst 197 *Um rettsbotkrav*. I denne teksten står det klart at om noen mann har seksuelle relasjoner med en manns datter, søster «og sameleis for alle dei kvinnone som han er arving etter, og for den kvinna som har heimen sin hjå han, um ho ingen arving har her i landet.»²⁸⁹ så hadde han rett på rettsbot. Dette er et godt eksempel på hvordan kvinnene i en slekt ble behandlet som en «vare/eiendom» som husholdningsoverhodet hadde krav på økonomisk godtgjørelse for om hun skulle bli «besudlet/brukt/krenket». Breisch viser til lignende lovgivning på Island, der kvinner ble ansett som å være en del av ættens økonomiske midler. Uventet graviditet førte til tap av økonomiske og politiske bånd ætten ellers kunne ha opprettet ved hjelp av et ærefullt ekteskap.²⁹⁰ Sunde påpeker derimot at grunnen for disse typer lovtekster var at det norrøne samfunnet ikke hadde noe klart skille mellom en persons eiendeler, hans slekt og ham selv. Dette kan sees gjennom hvordan tyveri av eiendom og om noen hadde samleie med en kvinnelig slektning ble straffet likt; øyeblikkelig hevndrap.²⁹¹

Noe som er overraskende med lovtekst 197 er at den ga en mann «bestemmelsesrett» og/eller «beskyttelsesansvar» for den kvinne som bodde på hans land, om hun ikke hadde noen arving tilstede. Dette kan forstås som at menn i dette samfunnet hadde en sterkt utbredt makt over kvinner, men ansvaret for ens leilending passer ikke helt med kvinnelige slektninger som ættens eiendom. Dette er av den naturlige grunn at denne leilendingen i denne lovteksten ikke ble beskrevet innenfor slekts-sfæren. Hvorfor skulle en mann så ha rett til bot for sin enslige

²⁸⁸ Breisch, *Fredlöshet*, 145-146.

²⁸⁹ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 196.

²⁹⁰ Breisch, *Fredlöshet*, 146.

²⁹¹ Sunde, *Speculum Legale*, 60-61.

kvinnelige nabo? En, noe velvillig, måte tolke dette på, kan være at dette var en lovgivning som ga en viss sikkerhet til enslige kvinner uten familiære beskyttelsesnettverk. Noen veldig stor sikkerhet for dem var det kanskje ikke, men det ville skape et slags ansvar naboer mellom, som kanskje kunne fraråde de som ellers kunne tenke seg å utnytte en kvinne i en sårbar posisjon. Dette kan også sees som et bånd skapt gjennom horisontalt og gjensidig balansert vennskap.

Noe som er sentralt for å forstå kvinner, husholdning og frender som tredjeparter i lovgivningen, og i samfunnet som en helhet, var sosial kontroll. Sosial kontroll var ikke noe som bare rammet kvinnelige slektninger innad i ætten, men hele ætten som en helhet. Sosial kontroll var ganske sikkert den letteste og mest utbredte måten det norrøne samfunnet forsøkte å forhindre lovbrudd på. Dette knyttes opp mot skillet mellom straff for *individet* mot *kollektivet*, som innledningen til dette avsnittet også diskuterer. Når straffen til samfunnet i stor grad var kollektiv hadde enhver persons lovbrudd store konsekvenser for slekten. Slekten måtte betale bøter om en av dem begikk et drap. Dette kunne fort bli enorme utgifter dersom en slekt bestod av flere vel hissig typer. Dette inkluderte faren for å bli drept i blodhevn for noe en fjern slektning hadde begått. Den beste måten slekten trygget sin sikkerhet på må ha vært gjennom en ganske hard og detaljert sosial kontroll av sine medlemmer. I senere lovgivning, da spesielt ved Magnus Lagabøters Landslov, der blodhevn ble gjort ulovlig og personlig hevn massivt innskrenket, ser vi at dette idealet om likevekt måtte vike for «det rimelige» eller «rettferdige» prinsipp.²⁹² På en måte virker dette som en grusomt slitsom måte å leve på, for oss, men for samfunnet på denne tiden var dette den sikreste måten å beholde freden og balansen mellom individer og ætter.

Kongen som tredjepart

Et element som kanskje overrasker hvis en er kjent med Magnus Lagabøters Landslov, og ikke Gulatingsloven, var hvilken rolle kongen hadde i denne lovboka. Kongens rolle i Gulatingsloven er et av elementene som illustrerer lovbokas alder, og kongens svakere posisjon i samfunnet på 900-1100 tallet, i motsetning til kongemakten under regjeringstiden til Magnus Lagabøter.

Kongen, og monarkiet selv som institusjon, er noe som i høy grad forblir i bakgrunnen i store deler av Gulatingsloven, og dette kan en tydelig se i Mannehelgebolken. Gulatingsloven var en lovbok som i stor grad ble skapt utenfor kongens sfære.²⁹³ Dette står igjen i skarp kontrast til

²⁹² Ibid. 142-143

²⁹³ Jørn Øyrehagen Sunde, *Speculum Legale – Rettspegelen*, Fagbokforlaget, Bergen, 2005, 139-143.

Landsloven, der kongen ikke bare er sentral i lovverket selv, men var initiativet og pådriveren til den nye loven. I Landsloven kommer alle lovtekster, selv om noen av dem var hentet fra tidligere lovverk som Gulatingsloven eller Frostatingsloven, med kongens godkjennelse og utrykte aksept.

Kongene i norsk høymiddelalder må ha sett nytten av en nedskrevet lovbok, og gjorde flere ganger inngripen i dem, i det minste fra midten av 1100-tallet og fremover.²⁹⁴ Konger innvirket altså nødvendigvis ikke på hvordan Gulatingsloven utviklet seg i sin tidligere fase (Ca. 900 – ca. 1100), men dette betyr ikke at kongen ble utelatt fra lovverket. Kongene var fortsatt der, selv om de var mindre synlige. Vi skal nå se nærmere på konger i Mannehelgebolken, og hvordan kongens vold kom til uttrykk.

Som skikkelse blir kongen representert på en gjennomgående lik måte i Mannehelgebolken, men det som er av størst interesse er å finne ut i akkurat hvilke lovtekster han befinner seg, og hvorfor akkurat disse lovtekstene er knyttet til kongen. Kongen har en tendens til å representeres i lovtekster som er like i tema. Når jeg bruker begrepet «representeres i lovtekster» så menes det at kongen blir nevnt som en part som skal motta bøter fra den skyldige part, og ikke at kongen trer inn personlig på noen måte.

I svært grove trekk skjer representasjon av kongen ved disse anledninger: kongens skikkelse trer inn når noe i «rettsprosessen» går galt, når det er vanskelig å finne ut hvem som har skyld, når forfølgelse av den saksøkte blir hindret og vitner blir umedgjørlike. I tillegg trådte kongen inn i lovverket når det fantes direkte krenkelser mot hans person, eiendom eller representanter. I selve bolken er det ikke like lett å skille disse temaene fra hverandre, siden lovtekster til tider representerer kongen på forskjellige måter i samme tekst. Det finnes i tillegg en viktig kategori der kongen aktivt ekskluderes, nemlig vådeverk.

²⁹⁴ Dette kan en se tydelig i bolker som *Kristendomsbolken*, mulig innført på midten av 1100-tallet, men med store mengder lovtekster kreditert til Olav Haraldsson (Det er min forståelse så langt at det ser ut til å være liten tro til at Olav Haraldsson faktisk innførte disse reglene i sin regjeringstid. Det er heller sannsynlig at de ble innført av Magnus Erlingsson som brukte Olav Haraldssons etos for å underbygge egne revideringer.), og mindre tydelig andre steder i boka hvor lovtekster ser ut til å vise tilbake til Magnus Erlingssons eller Olav Haraldssons «mæle» i kristendomsbolken (Jf. Diskusjonen rundt lovtekstene 164 *Um galenmanns-dráp*).

Kongen, vådeverk og vitner

Når en skal oppklare konflikter mellom to parter er det ikke alltid enkelt å vite hvem som egentlig er de skyldige. Dette problemet ble også skissert i Gulatingsloven, og i disse tilfeller blir kongen relevant. I lovtekst 167 *Um flokksdráp* blir en situasjon beskrevet hvor to flokker, flere enn fem mann i hver gruppering, møttes i slåsskamp med hverandre og det endte i dødsfall.²⁹⁵ Lovtekster om flokkdrap er ikke noe nytt i denne oppgaven, men det som skiller denne lovteksten fra de andre om flokkdrap er reglene rundt hva som måtte gjøres dersom en gruppe ikke tok ansvaret for den avdøde. Hvordan skulle det løses hvis begge flokker mente at den andre flokken initierte konflikten? I dette tilfellet ble kongemakten framtrædende. Kongens rolle var da å dømme begge flokker. Dermed ble begge flokker dømt til å betale mannebøter til frendene til den avdøde, og i tillegg må begge flokker betale 40 merker til kongen. Mest sannsynlig var det slik at de 40 merkene ble betalt i plenum og ikke individuelle 40 merker fra alle medlemmer av begge flokker, da dette sammenlagt ville blitt minst 1280 kyr i bot.²⁹⁶

Lovteksten som tematisk og kronologisk følger denne er 168 *Meir um flokksdráp*, som tar for seg en lignende hendelse.²⁹⁷ Lovteksten fremstiller et tilfelle hvor en flokk angrep noen. Hvis den/de som ble angrepet av flokken døde som følge av dette, sto flokken foran to valg. Det første flokken kunne gjøre for å løse denne saken var å utpeke den i flokken som var skyldig i drapet. Hvis flokken gjorde dette, kan vi anta at den mannen hadde måtte betale mannebot til frendene av den avdøde, samt en bot på 40 merker, her antatt å være til kongen.²⁹⁸ Den andre muligheten til flokken var ikke å utpeke noen som drapsmann. Flokken var da å regne som «drapsmannen» i saken og derfor ble alle dømt. Det virker ikke som at de måtte bøte full sum individuelt, men heller bøte som en samlet gruppe, som i forrige lovtekst. Dermed måtte flokken betale mannebøter til arvingene av den avdøde, samt bøte 40 merker til kongen. Denne typen saker kan en også, uten store problemer, regne som en type «hindring» av rettsprosessen. Når ingen tok på seg skylden for en handling, som de uten tvil hadde begått, kunne ikke balanse gjenopprettes i samfunnet. Løsningen ble dermed kollektiv straff av flokken, men en mindre streng straff per

²⁹⁵ GL 167

²⁹⁶ Dette hadde vært den sammenlagte boten om begge grupper på 5 mann måtte bøte 40 merker, omregnet til 128 kyr av GL 218.

²⁹⁷ GL 168

²⁹⁸ Denne antagelsen kommer gjennom forrige lovtekst som behandlet flokkdrap.

individ. En interessant detalj i lovtekst 167, som sannsynligvis var gjeldende for 168 også, var en klausul som sa at dersom en mann vegret seg fra å ta del i drapet hans flokk begikk, kunne han unngå straff om det fantes bevis, i dette tilfellet øyenvitner, på hans vegring.²⁹⁹

Øyenvitner, og vitner generelt, var en klar tredjepart i Gulatingsloven, og Mannehelgebolken. Hva som kvalifiserte som beviser i rettsprosessene under Gulatingsloven er et svært spennende, men veldig komplisert spørsmål. Det finnes verker som virkelig går i dybden omkring bevis og bevisførsel i Gulatingsloven.³⁰⁰ Dette er nok ikke uten grunn, for rettsdokumenter som kunne underbygge moderne forskningsspørsmål eller hypoteser, er ikke blitt bevart i noen særlig grad fra før 1300-tallet, hvis de i det hele tatt ble nedskrevet.

Å sette opp kategoriene «vitner» og «beviser» som to forskjellige tema ville være et forsøk på å tvinge middelalderens rettssystem inn i et mer moderne syn på vitner og beviser. Av alle bevistyper vi moderne mennesker ser for oss er kanskje ikke vitne først på listen over sentrale bevis. I norsk middelalder derimot var vitnet det mest sentrale beviset som eksisterte, og for de aller fleste rettssaker det eneste beviset som eksisterte.³⁰¹ En må huske at det ikke fantes noe organ som utførte åsteds-undersøkelser eller analyser, og dermed endte nok de aller fleste saker opp med en situasjon hvor begge sider hevdet sin versjon av sannheten og samfunnet rundt måtte tolke dette.³⁰²

Den mest utfyllende beskrivelsen av hva Gulatingsloven anså som et godt vitne var ikke definert i Mannehelgebolken. Bolken som kalles Løysingsloven har de fleste, men ikke alle, bestemmelsene rundt hva som kjennetegner et godt vitne. Dette må vi anse som lovtekster som la grunnlaget for hvordan vitner ble behandlet i Mannehelgebolken. Et vitne kunne ha sett, hørt eller generelt vite noe om saken som ble tatt foran tinget. Et vitne var en person som hadde kjennskap til personer involvert i saken, eller til hendelsene som hadde skjedd, men alle vitner var ikke likeverdige. En mann som var kjent for å være upålitelig eller en løgner, kunne mest sannsynlig vitne, siden det først under Håkon Håkonsson ble fastsatt at dette ikke var tillatt

²⁹⁹ Denne antagelsen grunner på lovteksten respektive navn *Um flokksdráp* og *Meir um flokksdráp* og lovtekstenes generelt lignende innhold samt kronologiske rekkefølge.

³⁰⁰ Med unntak av Ebbe Hertzberg, *Grundtrækkene i den ældste norske proces*, Kristiania: Trykt hos A. W. Brøgger, 1874. Det må også her påpekes at alle verk omkring Gulatingsloven behandler bevis til en viss grad, men sjeldent som hovedtema.

³⁰¹ Helle, *Gulatinget*, 90

³⁰² Sunde, *Speculum Legale*, 68.

lenger.³⁰³ Selv om kjente upålitelige folk kunne vitne bør en ta med i beregningen at folk kjent som upålitelige eller løgnere kunne ha motsatt effekt for det de vitnet for eller mot. Det sosiale sjiktet til vitnet var også vektlagt i forhold til hvem som kunne vitne først, fra en bestemmelse i 1313.³⁰⁴ Siden denne bestemmelsen ikke eksisterte før dette punktet kan vi anta at alle, eller iallfall de aller fleste, kunne vitne. Vitner var en åpenbart viktig tredjepart i mange rettsaker, men videre diskusjon omkring dem faller utenfor denne oppgavens fokus.

I saker omkring vitner og skyldspørsmål spilte kongen en aktiv rolle. Hva med lovtekster hvor kongen aktivt ekskluderes? Noe som kjennetegnet alle lovtekstene som behandlet vådeverk var det at de eksplisitt påpekte at kongen ikke skulle motta noe sakefall i utfallet av sakene. En kan tolke det slikt at samfunnet mente at det ikke kunne, eller skulle, knyttes opp mot kongen i handlinger hvor den skyldige ikke hadde handlet med intensjon. I vådeverk-lovtekstene gikk bøtene dermed bare til den parten som direkte mistet noen som følge av handlingen, som da betyr arvinger eller frender av den avdøde.

Dette skillet mellom vådeverk og vanlige drapssaker må kanskje forstås som at vådeverk utspilte seg på et annet «mentalt plan» enn hva f. eks overlatt drap eller direkte krenkelser gjorde. Et vådeverk som endte i dødsfall var en tragedie for den parten som mistet noen, men ingen krenkende handling mot «riket», eller kongens sfære, hadde blitt begått med intensjon. Dette underbygger tesen om at kongen er en personifisering av «freden» og «retten». Kongen mottok ikke bøter i disse tilfelle fordi han hadde ikke blitt krenket. Samfunnet som en helhet hadde heller ikke blitt krenket. Den eneste som en kan si var blitt «krenket» var den slekten som mistet et medlem, og det var derfor de var de eneste som skulle motta bot for vådeverk.

Av ideen om aktiv ekskludering av kongen finnes en interessant parallell til diskusjonen rundt kongen personifisert som «rettsprosess», hvis spor allerede har blitt påpekt noe i kapittel 5 *Skjerpene omstendigheter*, i avsnittet om «ubotamål og ubotamenn». I saker hvor det foregikk hindringer, eller forsøk på hindring av straffeforfølgelse, måtte det bøtes til kongen. Hvis vi da aksepterer premisset om kongen som personifisering av «rettsprosessen», så må alle brudd, eller

³⁰³ Riisøy, *Stat og kirke*, 48-49

³⁰⁴ Ibid. Dette gjaldt da ikke treller, som fastslått i kapittel 4, avsnitt «Årmannen», ikke kunne vitne på noe. Å vitne var det bare trellens eier som kunne gjøre.

forsøk på brudd av prosessen forstås som en personlig krenkelse av kongeskikkelsen. Finnes det da noen eksempler i lovtekstene som kan underbygge dette?

Hindring av «rettsprosess» angår kongen

Som nevnt i kapitlet om skjerpene omstendigheter var beskrivelse av rettsprosessen noe som lett kunne få en lovtekst til å ha en skjerpene karakter. Flokkdrap var en handling som Mannehelgebolken behandlet svært alvorlig og det finnes mange forskjellige lovtekster som tar for seg denne handlingen fra forskjellige synspunkter og handlingsforløp.³⁰⁵ Flokkdrap er et av de temaer der kongsskikkelsen blir representert på flere forskjellige måter. I lovtekst 152 *Um flokksdráp og um hindring*, andre lovtekst i bolken, ser vi første gang kongen nevnt, og det på en ganske unik måte.³⁰⁶ Flokkdrap var regnet som ille nok til at lovteksten sier «då er det vèl um det vert hemnt.»³⁰⁷ Det er en talemåte som sjeldent benyttes i Mannehelgebolken. Lovteksten beskriver drapsmannen/mennene som flyktende fra åstedet med sine forfølgere hakk i hæl. Hvis en mann så forsøker å stoppe forfølgelsen, og blir slått i bakken i forsøket, er han dømt utleg. Dette er en svært streng straff som gir oss et godt innblikk i hvor alvorlig samfunnet anså forsøk på forhindring av «rettsprosessen».

Videre fremhever teksten det ansvaret år mannen og lendmannen hadde for samfunnet i denne typen drapssaker. Indirekte var dette ansvaret til kongen fordi både år menn, og i mindre grad lendmenn, var kongens representanter i lokalsamfunnene. Lovteksten beskriver år mannens plikt til å ta drapsmannen i varetekt om arvingene av den avdøde ikke ønsker å holde ham fram til tinget blir kalt sammen. Om år mannen valgte å ikke utføre sin rolle som midlertidig fengsler av drapsmannen måtte han bøte 40 merker. Dersom det ikke er noen år mann tilgjengelig, eller at han nektet å oppbevare mannen, kunne bøndene ta drapsmannen til lendmannen. Lendmannen hadde samme ansvar som år mannen og måtte også bøte 40 merker dersom han nekta å utføre sin jobb. Bøtesatsene for år mannen og lendmannen var like, men de betaltes til forskjellige parter. År mannen måtte betale fulle 40 merker til lokalsamfunnet som han sviktet, mens lendmannen betalte halvt til lokalsamfunnet og halvt til kongen. Dette ansvaret år menn og lendmenn hadde

³⁰⁵ GL 152, 154, 167, 168, 183, 189.

³⁰⁶ GL 152

³⁰⁷ Robberstad, *Gulatinglovi*, 173.

for samfunnet vises ved flere anledninger i Gulatingsloven, og viser kongens ansvar for bygdenes vellykkede rettsprosesser.³⁰⁸

Suksessfulle «rettsprosesser» var en viktig del av samfunnsstrukturen, og gjennomføringen av rettssaker var sentralt for gjenoppreisningen av balanse innad samfunnet.³⁰⁹ Hva hender når noen forsøkte å forhindre denne gjenoppreisningen? I lovtekst 152 *Um flokksdráp og um hindring* står det at dersom mannen som forsøkte å hindre forfølgelsen ikke ble slått i bakken var han ikke utleg. Derimot måtte han istedenfor bøde 40 merker til kongen som straff. Denne boten er spesiell av to grunner. Den første er at lovteksten oppgir årsaken for boten, noe som sjeldent blir gjort i Mannehelgebolken.³¹⁰ Svært ofte blir det ikke avklart spesifikt hva som er årsaken for en bot. Det impliseres heller at boten er for selve handlingen begått.³¹¹

Det andre er at denne boten blir beskrevet som et bøde for «fredbrot». Implikasjonene til dette begrepet kan være ganske store. En mann som hindret en rettsprosess ble dømt for «fredbrot», altså en som bryter freden. Vil dette si at samfunnet regnet kongen som beskytteren av freden, eller kan dette være noe som kongen har ført inn i loven på et senere tidspunkt? Hvorfor dette begrepet brukes blir problematisk i større grad av at dette er eneste sted i bolken, samt hele lovboka, hvor denne begrunnelsen for bot ble gitt.

Akkurat hvorfor denne begrunnelsen blir brukt i denne sammenhengen er ikke så lett å forstå. Det finnes også andre lovtekster som behandler forsøk på hindring av forfølgelse, med utleg som straff, likt som i lovtekst 152.³¹² Selv om straffen forblir lik, i både fredløshet og de tradisjonelle 40 merkene, blir ikke beskrivelsen «fredbrot» brukt noe annet sted i hele lovboka. Det er mulig at siden denne lovteksten kommer kronologisk før de andre lovtekstene som beskriver hindring skulle den benyttes som en ledende tekst for å dømme resten. Dette kan kritiseres ved at Gulatingsloven virker generelt til å ha få problemer med å repetere straffer selv om de er

³⁰⁸ GL 152, 253

³⁰⁹ Sunde, *Speculum Legale*, 139.

³¹⁰ Det ser ut til at dette er eneste tilfelle i Mannehelgebolken hvor noen må bøde på bakgrunn av effekten av deres handling, og ikke kun handlingen selv.

³¹¹ Se f. eks. GL 153, 159, 165 hvor boten blir satt til 40 merker, men hvor det ikke gis noe grunn for boten. Vi må bare anta at det bøtes for den lovløse handlingen teksten beskriver.

³¹² GL 189, 207

identiske, og en skulle kanskje ha forventet en kommentar i lovteksten om å referere til den tidligere teksten.

Hvis freden var personifisert i kongens skikkelse så er denne straffen mindre vanskelig å forstå. Som nevnt tidligere så er det uklare skillelinjer mellom personer, eiendom og ætten i lovboka som en helhet.³¹³ Derfor ville et fredsbrudd være en krenkelse mot kongens person. Dette reiser samtidig andre spørsmål, som hvorfor er det mannen som hindrer som ble siktet for «fredbrot» og ikke drapsmennene? Muligens var «rettsprosessen» i seg selv identifisert som en slags ukrenkelig del av felleskapet eller kongen, og derfor var alle forsøk på å sinke denne prosessen et angrep på felleskapet og/eller kongen? Det utgreies ved flere anledninger om forsøk på å sinke eller stoppe det vi må tolke som «rettsprosessen». Dette illustreres bl.a. i lovtekst 189 *Um ofunds-slag*.³¹⁴ Men i disse lovtekster underbygges ikke den samme ideen om kongen som personifisering av «rettsprosessen» eller «freden».

Det kan være at kongen ikke var sammenlignet med «freden» og heller så det som sin plikt som høyeste makt i landet å opprettholde fred for sine undersåtter. Men, dette ignorerer det faktum at kongemakten på denne tiden var langt fra sterkt nok til å hevde total kontroll over alle lag i riket.³¹⁵ Det er allikevel viktig å huske akkurat hvilken tid denne lovboka befinner seg under. Det er godt kjent at Magnus Erlingsson utførte revideringer på Gulatingsloven i løpet av sin regjeringstid, og at kirka ble en langt viktigere maktfaktor enn tidligere.³¹⁶ 1100-tallets lovbøker og monarker i Europa sto i press fra kirkemakten for en innføring av et «mer fredelig» samfunn. Dette samfunnet skulle baseres på idealet til Rex-justus, altså kongen som fredsbevarer og fredsskaper. Denne ideologien ser ut til å spores til flere paver på 1000 og 1100-tallet som hadde utdanning som jurister før de ble valgt til pave.³¹⁷ Magnus Erlingsson var den drivende kongen for denne ideologiske retningen i Norge, og skulle innføre «Gudsfreden», slik at riket fikk

³¹³ Se underkapittel «Kvinnelige slektninger og hevn».

³¹⁴ Se avsnitt «Ovund»; GL 207

³¹⁵ Orning, «Middelalderssamfunnet – Et voldssamfunn? », 77-79.

³¹⁶ Sunde, *Speculum Legale*, 64-67.

³¹⁷ Ibid. 66. Sunde vektlegger spesielt Alexander I fra 1061, Alexander III, Innocens III, Gregor IX og Bonifacius VIII som døde i 1303 som noen «jursitpavene». Altså de som var mest opptatt av rett og jus.

«Landefreden». Denne landefreden baserte seg i stor grad på en nedskalering av retten til privat utfoldelse innenfor selvtekt og hevn.³¹⁸

³¹⁸ Sunde, *Speculum Legale*, 76.

7. Konklusjon

Mannehelgebolkens navn betyr bolken som omhandler menneskets hellighet.³¹⁹ Menneskets hellighet er ukrenkelig. Denne ideen finner vi igjen i kristendommen, og i våre moderne menneskerettigheter. En mer moderne formulering av denne forestillingen ville vært at krenkelser av privatpersonens sfære er ulovlig. Den fysiske krenkelsen av en privatperson, begått av en annen privatperson i det moderne samfunnet, er per definisjon voldelig og illegitimt. Dette er et faktum som er anerkjent innenfor det statlige voldsmonopolet definert av Max Weber. Gjennom Weber finnes et skille mellom den private og den offentlige volden. Privat vold, altså vold begått av privatpersoner, er illegitimt, mens offentlig vold gjennom statens apparater er den eneste legitime volden i vårt samfunn.

Ideen omkring krenkelser av privatpersonens «sfære» som illegitimt, kan også spores i Gulatingsloven, men som med mange andre moderne begreper finnes det distinkte forskjeller i den moderne forståelsen, og den som kommer til uttrykk i Gulatingsloven. For å forstå hva «vold» var i Mannehelgebolken, bør en anse «vold» som et kontinuum mellom legitime og illegitime handlinger, og ikke det dikotomiske skillet som eksisterer i den moderne oppfatningen av vold. Klare vidt omfattende kategorier som «lovlig/ulovlig» og «voldelig/ikkevoldelig» er problematiske for innholdet i Mannehelgebolken, og individuell behandling og vurdering av lovtekstene er nødvendig. Noen lovtekster beskriver handlinger som er klart legitime, andre beskriver klart illegitime handlinger, mens andre bør plasseres et sted på kontinuumet. Et moderne eksempel på vanskeligheter rundt definering av vold kan være gjennom verbale krenkelser av privatpersoner. Dette er et område hvor det foregår noe debatt, men i utgangspunktet er dette ikke å regne som vold i samfunnet per i dag.

Moderne vold er, som definert i introduksjonen: bruk av fysisk makt mot andre mennesker uten deres tillatelse. Den moderne forståelsen av vold er total for privatpersonens utfoldelse i samfunnet. Både begrepet og forestillingen «vold» har en automatisk illegitim tilknytning, og privatpersoner kan kun utøve vold i ekstremt begrensede og spesielle tilfeller, som i f. eks selvforsvar. I moderne selvforsvar, til og med nødverge, finnes klare begrensninger hvor «...man skal ikke bruke mer makt enn nødvendig for å avverge et angrep eller stoppe noen som begår en

³¹⁹ Fritnerz Ordbog over Det gamle Norske Sprog, s.v. «Heilag» 05.04.2019

straffbar handling.»³²⁰ Hvor grensene går for nødverge, er det vanskelig å få noe ordentlig definisjon av, og det kan fort gå over i selvtakt, som er ulovlig under norsk lov. Dette er åpenbart ikke overførbart til Gulatingsloven. Selvtakt, retten til å løse egne rettslige problemer, var den eneste løsningen for dem som levde under Gulatingsloven, samt den korrekte og forventede måten en skulle reise en sak.

Det moderne skillet mellom legitim og illegitim vold kompliseres gjennom vår aksept av statlig maktbruk. Denne aksepten for statlig makt faller innenfor Max Webers definisjon av statens voldsmonopol.³²¹ Dette skillet er interessant fordi politiet, militæret og domstoler regnes innenfor statens «vold», og er regnet som legitim. Men denne typen «vold» blir sjeldent sammenlignet med f. eks voldshandlinger som foregår mellom to privatpersoner. Poliets og militærets «vold» eksisterer på et annet plan enn «volden» mellom to personer på en bar i byen. Hvis staten kan benytte seg av denne typen makt, hvorfor er ikke dette «vold»? Det er ikke «vold» fordi det er legitimt etter samfunnets egne regler.

Hva regnes som legitime handlinger i Mannehelgebolken? Det må først påpekes at det ikke noen lovtekst i Gulatingsloven som erklærer drap ulovlig, slik som en kan finne i Mannehelgebolken i Landsloven.³²² Som illustrert gjennom lovtekst 156 *Um viglysing*, kunne drap bli behandlet legitimt om det ble gjennomført og lyst på den korrekte måten. Mannehelgebolkens aksept for hevn gjør det fristende å tolke viget beskrevet i lovteksten som en hevnaksjon, men dette blir aldri eksplisitt formulert. Samtidig som lovteksten om viglysing virker svært streng og restriktiv kan en se til lovtekst 240 *Um misdráp* som opplyser at det fantes et slingringsmann og at det ikke var svart hvitt mellom vig og mord.³²³ En kan ikke utelukke at et vig kunne begås grunnløst, men dette virker usannsynlig. Et vig var mest sannsynlig en hevnaksjon, men muligens ble ikke dets legitime grunner opplistet fordi avgjørelsen vedrørende legitimitet kom fra samfunnets forståelse og skjønn. Det kan også være at situasjonen beskrevet i lovteksten var et eksempel på hvordan blodhevn kunne ha utspilt seg, og siden grunnene for blodhevn kunne variere, ble det ikke forklart nærmere. Selv om dets legitime grunner ikke blir opplistet, er det klart hva som gjorde

³²⁰ https://lovdata.no/artikkel/ny_straffelov_reglene_om_nodverge_og_selvtakt/1562 Besøkt 03.04.2019

³²¹ Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, 52.

³²² MLL IV. Kap 1.

³²³ GL 240. I denne lovteksten står det at dersom viglysinga ikke var fullstendig god, men ikke ille nok til å regne som mord måtte drapsmannen bøte 3 merker ekstra.

potensielt et vig legitim. Åpenheten rundt handlingen, og drapsmannens villighet til å stå for sin handling medførte legitimitet.

Hevn er et område hvor graderinger i legitimitet blir godt illustrert. I alle lovtekster hvor hevnen nevnes så beskrives den negativt ved kun tre tilfeller. Disse er: den som hevnet drapet på ubotamann ble selv ubotamann, den som hevnet drapet på en tyv var niding (dermed æresløs og utstøtt), og den som hevnet drapet på utleg mann var også skyldig i nidingsdrap (som igjen fører til utlegsdømme).³²⁴ Ved disse tilfellene var hevnen beskrevet negativt fordi den var rettet mot noen som tidligere hadde begått et legitimt hevndrap. En tyv var en person som stjal i det skjulte. En mann som stjal åpenlyst var ikke en tyv, men en ransmann. Hevning av drapet på en ransmann blir ikke beskrevet som illegitimt, i motsetning til hevning av drapet på tyven. Hevning av drapet på utleg og ubotamann var illegitimt fordi dette var menn som hadde begått handlinger som satt dem utenfor loven og dermed utenfor samfunnets rammer. De var ikke lenger del av samfunnets «oss», men en del av «de andre». Menn utenfor loven og samfunnet kunne ikke krenkes. De var utenfor samfunnet og derfor var enhver hevning av dem en handling som ikke hadde en gyldig grunn.

Legitim hevn kan en se eksemplifisert gang på gang gjennom Mannehelgebolken. I mange lovtekster hvor den krenkede parten ble dømt utleg sto det ikke eksplisitt skrevet at den utlege burde bli eller ble avrettet. Samtidig kunne en utleg mann drepes uten straff, og uten frykt for represalier fra hans frender. Slike situasjoner kan regnes som *de facto* legitime hevndrap. I tillegg finnes det mange lovtekster hvor hevnen ettertrykkelig oppfordres, og hvor Mannehelgebolken spesifiserer at det er *godt* om det blir hevnet.

I et samfunn som aksepterer handlinger som vi i dag ser på som negative og voldelige, gir det mening å diskutere dette som «voldelig», med all den moderne bagasjen til dette begrepet? I Mannehelgebolken er hevnen voldelig for vår moderne kulturkrets, og de personene som ble utsatt for hevnen følte høyst sannsynlig det samme ubehag og smerte som vi selv ville ha gjort, men dette er ikke det sentrale. Det sentrale er hvilken forståelse lovfolk selv hadde rundt handlinger som i dag går under kategorien «voldelige».

³²⁴ GL 32, 178. Den som ble dømt niding gjennom lovtekst 178 kunne forvente å bli dømt utleg i tillegg.

For å demonstrere annerledesheten i tolkningen av legitim vold i Mannehelgebolken kan vi sammenligne hva vi *ikke* anser som «vold» i dag, gjennom handlingenes legitimitet. Jeg mener at selv om vi beskriver det moderne samfunnet etter den weberianske definisjonen på statens voldsmonopol, så er ikke statlig vold sammenlignbart med dens private ekvivalent. Dette er fordi den typen makt og «vold» staten utfører blir svært sjeldent sammenlignet med tilfeldige voldshandlinger mellom privatpersoner, og sjeldent innehar den automatiske negativiteten som private voldshandlinger har. Gir det derfor mening å kalle staten «voldelig»?

Hvis en er villig til å vedgå at staten ikke er «voldelig» i den negative forstand når den utfører makt via politi, domstoler og militær, som mange i vårt samfunn er fordi dette er en legitim og lovlydig tolkning av vårt samfunns normer og regler, kan en da snu om og akseptere det samme for Gulatingsloven? I så fall blir det korrekt å hevde at det var «vold» når en mann kalte en annen mann for et hunddyr foran vitner, men det var ikke «vold» når den krenkede parten øyeblikkelig begikk hevndrap på ham.³²⁵ Det blir korrekt å kalle det for «vold» når en mann gikk til sengs med svigersøsteren eller stemoren til en mann, men når den krenkede så drepte ham var det ikke «vold», men lovlydige represalier.³²⁶ Det blir korrekt å hevde at det var «vold» om en mann drepte en annen i skjul, men ikke om han drepte ham i åpenhet foran hele samfunnet.³²⁷ Det blir korrekt å hevde at om en mann dreper en annen om bord et skip, så er dette «vold» grunnet skipets omstendigheter, men når denne drapsmannen selv blir henrettet eller kastet over bord er det ikke vold, «då er det vél.»³²⁸

Denne tolkningen av vold skiller seg åpenbart fra vår egen. Vår «vold» baserer seg på den statlige, weberianske tolkningen av vold, som i dag muligens er umulig å legge helt fra seg når en skal undersøke fortidens vold. Selv om disse eksemplene sett ovenfor blir *teknisk korrekt* om en aksepterer den logiske slutningen nevnt tidligere, så illustrerer det vel heller vanskeligheten av å bruke begrepet «vold» og «voldelig» om Gulatingslovens egne lovtekster og syn omkring handlingene. For å forstå hva som var «vold» i fortiden er det nesten umulig å ikke sammenligne den med den moderne forståelsen av vold.

³²⁵ GL 196

³²⁶ GL 160

³²⁷ GL 156

³²⁸ GL 171; Robberstad, *Gulatingslovi*, 183.

For å se hva som var vold i Mannehelgebolken må en sette noen grenser for «legitimitet og illegitimitet». Gjennom de tidligere avsnittene ønsker jeg å påpeke hvor vanskelig og anakronistisk det kan være å benytte begrepet «voldelig» om de forskjellige handlingene som fremstår voldelige. Istedenfor å undersøke Mannehelgebolken gjennom spektrumet voldelig/ikkevoldelig kan en undersøke den gjennom *legitime* og *illegitime* handlinger. For å illustrere dette kan en se på hva rammene og grensene til det legitime og illegitime var, gjennom de tidligere kvalitative kapitlene i oppgaven.

For å illustrere grensene til legitimitet og hvordan det tolkes i Mannehelgebolken kan en gå ut ifra «hevnen» som det momentet som best beskriver legitime og illegitime handlinger. Mannehelgebolken handler først og fremst om en rekke krenkelser og hvordan disse skal gjengjeldes av den krenkede parten. Krenkelser mot andre er det gjennomgående temaet til handlingene og lovtekstene nevnt i de tre kvalitative kapitlene. Hvilke gjengjeldelser som lovboka tillater for en krenkelse er et godt utgangspunkt for å avgjøre hvor på graderingen av legitim/illegitim handlingen beskrevet i lovteksten falt.

«Det formildende aspektet» undersøker hvilke lovtekster som har et formildende aspekt i Mannehelgebolken. Dette markeres gjennom å se hvilke lovtekster som behandlet krenkelser hvor hevndrap mot lovbryteren ikke var legitimt, og de tekster hvor straffene var lavere eller reduserte. Mildhet blir i all hovedsak bare uttrykt i lovtekster som går inn i kategorien vådeverk. Dette var fordi vådeverk baserte seg på intensjonen til den krenkende parten og mindre på konsekvensene av hans handling. Det er ikke mulig å argumentere for at intensjonen en ser i Gulatingsloven er representert i like stor grad som i Landsloven. I Landsloven ble bøtesatsene også forandret etter hvilken intensjon drapsmannen hadde, og videre gradert dersom offeret og den uaktsomme drapsmannen gjennomførte «nyttige» eller «unyttige» aktiviteter.³²⁹

Selv om skillelinjene mellom intensjon og konsekvens ikke er like klare som i Landsloven, finnes det absolutte spor av det i lovverket rundt vådeverk. Vådeverk er en kategori som dømmer mildere enn andre, men det betød ikke at ingen krenkelse hadde blitt begått. For at en sak skulle regnes som vådeverk var en nødt til å faktorisere intensjon i avgjørelsen. Dersom det ble klart at handlingen var ufrivillig eller utilsiktet, ble handlingen regnet som vådeverk. Selv om

³²⁹ MLL IV. Kap 13.

handlingen var ufrivillig betød ikke dette at handlingen ikke ble straffet. Selv et uaktsomt drap er et drap, og en husholdning hadde mistet et medlem, samt viktig arbeidskraft. Derfor måtte det bøtes til frendene av den avdøde, men ikke til kongen.

Samtidig som en finner intensjon i «Det formildende aspektet», kan en også se at hvilken sosial stand en tilhørte var viktig for hvordan en skulle tolke legitimiteten til handlinger vi dømmer som voldelige. Dette er en sjelden faktor i Mannhelgebolken, men en ser det klart i 170 *Um årmanndrap*. Drap på årmenn ble dømt mildere enn drap på frimenn, selv om årmannen var kongens tjenestemann. Drap begått mot frimenn straffes vanligvis med bøter på 40 merker, mens årmanndrap var straffet med 15 merker bot. Bakgrunnen for den formildende boten kan ha hatt flere grunner, men det ser ut til at dette i størst grad baserte seg på årmannens trellearv. Skillet mellom 40 og 15 merker er stort, men var fortsatt langt mer enn en vanlig trell var verdt. Denne formildelsen er noe overraskende siden årmannen var kongens tjener, men selv med sin posisjon som kongens mann var han fortsatt av langt lavere sosial stand.

I lovtekstene som inngår i «Det formildende aspekt» er det et gjennomgående moment at det hverken skulle bøtes til kongen eller åpnes for hevnmuligheter. Fraværet av hevn og kongen i disse lovtekstene kan vise oss at de var tolket mildere enn overlagte drap og at de ikke krenket «samfunnet» som en helhet. Ved vådeverk hadde det ikke forekommet en hendelse som krenket «lov og samfunn», fordi dette hadde ikke vært intensjonen til gjerningsmannen.

Motsatsen til «Det formildende aspektet» er «Skjerpene omstendigheter». I dette kapitlet undersøkes faktorer og omstendigheter som førte til at visse handlinger ble straffet hardere enn andre. Som nevnt ovenfor er det sentrale hva, hvor og hvordan en handling utføres. Det som kanskje best illustrerer at legitimiteten til en handling i Mannehelgebolken ikke styres av hvor *voldelig* den er, men heller av *hvordan* den begås er 156 *Um viglysing*. Viglysingen beskrevet i lovtekst 156 er en lovtekst hvor en kan se både formildende og skjerpene trekk. Et drap som ble lyst til samfunnet, og hvor drapsmannen tok ansvar ble kalt et vig. Om han ikke lyste dette drapet var han skyldig i mord. Å bli dømt morder var likestilt med utlegsdom og en potensiell dødsdom i Gulatingsloven. Mordere var skyldig i nidingsdrap og dermed ble automatisk utleg.³³⁰

³³⁰ GL 178

Her går skillet mellom den legitime åpne handlingen, og den illegitime skjulte handlingen. Åpent drap var vig, mens skjulte var mord. Forskjellen på en det åpne og skjulte ser en også reflektert i Tjuvebolken, hvor en mann som stjeler noe i det skjulte er skyldig i tyveri, en handling dømt like strengt som mord. Men mannen som stjal i åpenhet begikk et «ran», en handling som kunne være legitim etter bakgrunnen for handlingen.³³¹ Den store konsekvensforskjellen mellom en åpen og skjult handling var ikke særnorsk eller unik for Gulatingsloven.³³²

Fullbemannede skip, tinget og øl-huset er nevnt i Mannehelgebolken som områder hvor straffene for drap er langt høyere enn ellers. At fullbemannede skip og øl-hus ble nevnt som steder hvor menn hadde dobbel rettsbot, og som steder hvor en kunne legitimt hevne drap er ikke så merkelig. Begge stedene fungerte som politiske arenaer og substitutter for tinget, og tinget var regnet som hellig.³³³ Denne helligheten førte til ekstremt strenge represalier for enhver som brøt helligheten. På områder hvor en kan forvente at menn opptrer fredelig mot hverandre straffes krenkelser konsekvent hardere.

Flokkdrap er også en illegitim handling ifølge Mannehelgebolkens straffebeskrivelser. Alvorligheten tilknyttet denne handlingen eksemplifiseres både gjennom antallet lovtekster som tar opp flokkdrap, men også gjennom straffene utdelt for handlingen. De som var skyldig i flokkdrap ble ikke bare dømt utleg, men kunne også forvente hevnaksjoner mot seg og sine frender. Ovund-slag blir også samkjørt med flokkdrap i Mannehelgebolken, og hva som skiller et ovund-slag i flokk fra et vanlig flokkdrap er nettopp baktanken. Ovund, altså hatet, til

³³¹ GL 253 mot 255. Forskjellen på tyveri og ran var naturligvis en kompleks affære med mange regler og normer knyttet opp mot seg, akkurat som vig og mord hadde mange regler og finesser skissert gjennom lovtekst 156 *Um viglysing*, men skille mellom åpenhet og hemmelighet er klart skissert.

³³² Brown, *Violence in Medieval Europe*, 55-58. En kan også finne et lignende skille i Den Saliske Loven (*Pactus Legis Salicae*) fra ca. 500 e.Kr. Den Saliske Loven, som Gulatingsloven, godkjenner handlinger vi i dag ville ha oppfattet som voldelige. Brown hevder at den moderne oppfatning om «loven» som en beskyttelse mot «vold» er en nyere konstruksjon og at en lovbok som godkjente og oppfordret til voldelig aktivitet ikke nødvendigvis var merkelig eller i konflikt for samfunnet som benyttet den.³³² I Den Saliske loven beskrives rettsboten for en fri franker som 8000 denarii. Men om frankeren ble drept i skjul ble boten økt til 24000 denarii, en tredobling.; Chris Wickham, *Courts and Conflict in Twelfth-Century Tuscany*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 83. Wickham viser at det samme skillet mellom åpenhet og det skjulte i lover eksisterte i Toscana på 1100-tallet. Hans eksempel viser til lignende oppfatninger rundt legitimitet gjennom åpenhet i hans verk om lovbøker og rettstradisjoner fra Toscana 1100-tallet. I Wickhams eksempel er det en eiendomskonflikt mellom bondeslekter hvor den ene slekten legitimerer sitt krav gjennom en åpen trefelling på konfliktområdet.

³³³ Andersen, *Samlingen av Norge*, 251.

gjerningsmannen gjorde ham dømt «utlæg og uheilag».³³⁴ Dette er et sett med handlinger som en må regne som ekstreme og som åpenbart var å regne som illegitime.

Utleg og ubotamann/ubotamål er begreper som lovboka selv benytter omkring handlinger den dømte strengt. Disse begrepene kan til tider virke overlappende, men jeg mener at det er svært sentralt å adskille dem. Disse begrepene har en moralsk tilknytning. Dette er negative beskrivelser som kan gi oss et bilde av hvordan samtiden til Gulatingsloven sannsynligvis anså handlingene som ledet til disse beskrivelsene. Av begreper diskutert viste jeg også til «niding». Dette er det eneste av begrepene som kun er en beskrivelse, og er ikke av like stor viktighet for lovboka, utenom som et speil til lovtekster omkring ubotamann og ubotamål. Å være en niding var å være en person uten ære, mens både «utleg» og «ubotamann» er både en beskrivelse av en person samt en straff.

Å bli dømt utleg var en bortvisning fra samfunnet, og derfor en bortvisning fra lovens beskyttelse. Denne straffetypen forekommer spesielt hyppig i drapssaker, men er også svært vanlig som straff for en feilet nektelses-ed. Hvis en endte opp som utleg var nok den beste løsning å rømme landet, men det ser ut til at ikke alle gjorde dette. En utleg mann var ikke lenger beskyttet av lov og kunne derfor krenkes på alle måter uten at noen trengte å frykte straffeforfølgelse eller gjengjeldelse fra den utlegdes frender. Som argumentert i Kapittel 5. mener jeg at det eksisterer nok spor som taler for avløselig utleg i Mannehelgebolken. Dette åpnet for muligheten til å bøte seg tilbake til samfunnet.

Dette er et viktig punkt fordi det betyr at det i utgangspunktet ikke ser ut til å ha eksistert noen «øvre grense» for hvilke handlinger som var ille nok til å utelukke noen fullstendig fra samfunnet. Gjenintegrasjon til samfunnet belaget seg heller på ens mulighet til å bøte den korrekte summen. For alle som ikke var utrolig velstående, eller hadde en svært stor og gavmild slekt, var nok 40 merker i bot jevngodt med uavløselig utleg men teorien omkring tilbakekjøp eksisterte fortsatt. Dette mener jeg illustrerer best hvordan en bør forstå «vold» eller «legitimitet» i Mannehelgebolken. Det eksisterte på et spektrum med graderinger, og selv på ytterpunktet med utlegdom var det mulighet for teoretisk gjenoppretting av balanse.

³³⁴ Robberstad, *Gulatingslovi*, 192.

Dette er hvordan en kan se legitimitetsgraderinger i Mannehelgebolken, men det er ikke den eneste forståelsen i Gulatingsloven. Jeg mener kongemakten står i konflikt til denne forståelsen av legitim «vold» på et spektrum. Kongemakten representeres sjeldent i Mannehelgebolken sammenlignet med Landsloven, men de gangene en kan se kongemakten skiller den seg fra resten av bolken på noen områder. I kapittelet hvor kongemakten blir undersøkt, undersøkes også andre tredjeparter.

Disse tredjepartene inkluderer husholdningen og ætten. Husholdningen og ætten er viktige for å understreke «voldens» grenser i samfunnet mer helhetlig. Ætten er en viktig tredjepart i Mannehelgebolken, både gjennom bøting, men også gjennom «hevnsfærer». At en krenkelse av en slektning ble behandlet like ille som en krenkelse av et individuelt medlem av husholdningen viser «voldens» offentlige parameter, som en også finner igjen i anmodningene til åpenhet nevnt tidligere. Men, disse tredjepartene føyer seg inn i kontinuumet og strider ikke imot den graderte voldsforståelsen jeg mener eksisterer gjennom Mannehelgebolken. På hvilke måter er kongemakten i opposisjon til dette?

De første spor av en annen type forståelse finnes i noen lovtekster i Mannehelgebolken. Dette kommer til lys gjennom kongens innvirke på «rettsprosessen». Det jeg har definert som «rettsprosess» er handlingene fra lovbruddet ble begått, til den siktede var dømt på tinget. En suksessfull «rettsprosess» baserte seg fullstendig på kollektivets initiativ og gjennomføringsevne. En ser svært sterke straffer delt ut til de som forsøkte å undergrave denne prosessen.³³⁵ Det en også ser er at kongemakten innpasses i disse situasjonene. I lovtekster som behandler forsøk på hindring av «rettsprosessen» fremstår kongen som en beskytter av prosessen. Dette illustreres sterkest gjennom lovtekst 152 *Um flokksdråp og um hindring* hvor han som forsøker å stoppe en forfølgelse blir dømt for «fredbrot».

«Fredbrot», altså et brudd på freden, blir kun anvendt i sammenheng med han som forsøkte å forhindre prosessen, og aldri mot dem som dreper eller hevner. Kongen, og ikke bøndene selv, var den som skulle motta bøter for «fredbrot», og dermed må «rettsprosessen» tolkes som noe nært tilknyttet kongens person. Forhindring av prosessen ble dermed et angrep på freden, og freden blir i disse tekstene blir sammenfallende med kongen. Dette mener jeg er spor av

³³⁵ GL 151. I den aller første lovteksten blir det forklart at de som sinker en innkalling til tinget skal bøtes, og de som ikke møter opp etter innkalling skulle bøtes dobbelt.

monarkisk inngripen i lovboka som ikke sammenfaller med «vi» som bøndene som skrev lovboka ofte refererer til seg selv som. Denne typen inngripen og personifisering av «rettsprosessen» som kongen kan tolkes som et tidlig forsøk av kongemakten som beskytteren av «lov og fred» i samfunnet.

Det andre konfliktområdet mellom kongemakten og den graderingen av legitime og illegitime handlinger skissert i Mannehelgebolken, er det som finnes i Kristendomsbolken. Det er i Kristendomsbolken en finner mæle fra både Olav den Hellige og nymæle fra Magnus Erlingsson gjort etter hans kroning i 1163-64. Magnus Erlingssons nymæle er så relevant for Mannehelgebolken at den blir uunngåelig for diskusjonen av Mannehelgebolken. Konfliktmomentet mellom disse bolkene er hva som er opplistet i Magnus Erlingssons nymæle. Gjennom Magnus Erlingssons nymæle blir begrepet ubotamann og ubotamål benyttet, noe de aldri blir i Mannehelgebolken. Lovtekst 32 *Magnus gjorde dette nymæle* er tematisk likt lignende opplistende lovtekster omkring nidingsverk i Mannehelgebolken.³³⁶ Den ligner i at den lister opp en rekke hendelser, men der hvor lignende lovtekster i Mannehelgebolken dømmer hendelser til utleg, dømmer Magnus Erlingsson dem som ubotelige. Denne forskjellen er stor, og dette er et moment i lovboka hvor en kan se kongemaktens forsøk på «pasifisering» eller kontroll av «vold» i samfunnet.

Dette tolker jeg som monarkisk inngripen i samfunnets gradering over legitime handlinger, hvor det ble plassert en øvre grense på hvilke handlinger som var botelige. At dette skjedde under Magnus Erlingsson, som var den første kronede kongen i Norge var neppe tilfeldig. Magnus Erlingsson var i en tidlig fase av «rex-iustus» og disse nymælene burde tolkes som tidlige forsøk på «Landsfreden», den sekulære formen for «Gudsfreden». Handlingene klassifisert som ubotamål av Magnus Erlingsson er handlinger en kunne forvente å se i Mannehelgebolken, men plasseres sammen med reglene om kristendommen og sammen med det etos som var knyttet til Olavsteksten. Som effekt av dommen ubotamann hadde en «...forbrote gods og fred, land og lausøyre...».³³⁷

³³⁶ GL 178

³³⁷ Robberstad, *Gulatingsslovi*, 47.

Dette var handlinger det var umulig å gjøre opp for, og dermed hadde kongemakten satt en presedens for det en må tolke som en mer dikotomisk forståelse av både «volden» og det legitime mot det illegitime. Kongen og monarkiet må derfor forstås som en institusjon som, etter Magnus Erlingsson, sto nærmere Gud enn det verdslige tinget. På dette punktet kan en se noen lovtekster gå fra «restitutive justice» til noe som ligner mer på «punitiv justice».³³⁸ Samtidig med innføringen av en øvre grense for legitime handlinger ble det lovlig for Magnus Erlingsson å «let gjera refsing til landreinsing og fred».³³⁹ Dette var et av tilfellene opplistet i lovtekst 32 som ga kongen retten til både å hyre leiesoldater og benytte seg av leiemordere i regioner han anså som rebelske eller problematiske, noe som lovteksten dømmer som ubotamål dersom andre enn kongen gjorde det. Det er svært vanskelig å ikke lese dette som, om ikke et forsøk på statlig voldsmonopol, iallfall et visst forsøk på egne regler for statlig voldsutøvelse. Presedensen satt av Magnus Erlingsson i denne lovteksten, ble utvidet stort i Landsloven, hvor langt flere handlinger var å regne som ubotelige.³⁴⁰ Denne dikotomiske forståelsen av legitime handlinger utvikler seg også etterhvert til ættehevnsforbudet, samt det generelle hevnsforbudet implementert i Landsloven.

«Vold» i Mannehelgebolken er noe som må forstås på mange nivå. For det første er nok beskrivelsen «voldelig» ikke spesielt fruktbar i Gulatingslovens sammenheng. Det er min mening at en heller bør bruke gradering av «legitimitet» tilknyttet ulike handlinger. Illegitim «vold» var krenkelser av privatpersoners hellighet. Gjengjeldelsene for disse krenkelsene var fysisk voldelige, i vår forstand, men samtidig legitime og korrekte. Men, selv handlinger som var grusomme, blodige og illegitime kunne bøtes for. Dermed kunne balansen i samfunnet gjenopprettes, selv om det krevde enorme ressurser fra den krenkende parten. Samtidig som dette kontinuumet av legitime og illegitime handlinger finner sted i Mannehelgebolken, finnes det en kongemakt som er i en svært tidlig fase av å implementere en langt mer dikotomisk forståelse av legitime og illegitime handlinger gjennom bruk kategorier «ubotamål» og «ubotamann». Med

³³⁸ Eva Österberg, «Normbrott och rättspraxis i Norden under förindustriell tid. Problem och positioner» i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850 – Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*, 14-32, red. Kåre Tønnesen, Oslo: Den norske historiske forening, 1994, 26.

³³⁹ Robberstad, *Gulatingslovi*, 47.

³⁴⁰ MLL IV Kap 3.-Kap 4.

Magnus Erlingssons innføringer i Kristendomsbolken kan en dermed se begynnelsen på en tidlig kategori av den automatisk illegitime volden.

Bibliografi

Oversatte kilder

Gulatinglovi. Oversatt av Knut Robberstad, 3.utg. Oslo: Samlaget, 1969. (Original 1937)

Magnus Lagabøters Landslov. Oversatt av Absalon Taranger, 4. opplag. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. (Original 1915)

Ordbøker og leksikon

Heggestad, Leiv, Hødnebo, Finn, Simensen, Erik. *Norrøn Ordbok*, 4. utgave. Oslo: Samlaget, 1997.

Hødnebo, Finn, Red. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid V: Frälsebrev - Gästgiveri*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1960.

Hødnebo, Finn, Red. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid XII: Mottaker - Orlogsskip*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1967.

Hødnebo, Finn. *Kulturhistorisk leksikon fra middelalder - vikingtid til reformasjonstid. 21: Øremerke-øyreting*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1977.

Ordbog over Det gamle Norske Sprog. Redigert av Johan Fritnerz, tilgjengelig ved lenke: <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=86&tabid=1275>

Litteratur

Andersen, Per «Sicily, Denmark and Aragon: Three Kingdoms, Three Laws, One ideology» s. 116- 128, i *How Nordic are the Nordic medieval laws?* Redigert av Ditlev Tamm og Helle Vogt. København: University of Copenhagen Press, 2005

Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*, Handbok i Norges historie bind 2. Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget, 1977.

- Andersen, Per, Kirsi Salonen, Helle I.M. Sigh & Helle Vogt (red.). «Law and Disputing in the Middle Ages: Proceedings of the 9th Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History». København: DJØF Publ., 2013.
- Bagge, Sverre. "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen,". (Norsk) Historisk Tidsskrift, 65, no. 2, (1986): 145-97.
- Bagge, Sverre. "Borgerkrig og statsutvikling. Svar til Hans Jacob Orning,". (Norsk) Historisk Tidsskrift, 94, no. 1, (2015): 91-110.
- Bagge, Sverre. *Da boken kom til Norge*, redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen, Norsk idéhistorie bind I. Oslo: Aschehoug, 2001.
- Bagge, Sverre. *From Viking stronghold to Christian kingdom: state formation in Norway, c. 900-1350*. København: Museum Tusulanum Press, 2010.
- Bjerkvik, Verner. *Hevd i Gulatingslova*, Det juridiske fakultets skriftserie nr. 94, Universitetet i Bergen, 2004.
- Breisch, Agneta. *Frid och fredlöshet – Sociala band och utenförskap på Island under äldre medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994.
- Brink, Stefan, Collinson, Lisa red. "New Approaches to Early Law in Scandinavia". Turnhout: Brepols, 2014.
- Eckhoff, Torstein og Helgesen, Jan E. *Rettskildelære*, 5. utgave, Universitetsforlaget, Oslo, 2001.
- Eithun, Bjørn, Magnus Rindal, Tor Ulset, *Den eldre Gulatingslova*, Oslo: Norrøne tekster, 1994.
- Elias, Norbert. *The Civilizing Process*, Translated by Edmund Jephcott, Oxford: Blackwell, 1994.
- Esmark, Kim, Orning, Hans Jacob og Althoff, Gerd red. *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia - Medieval Law and Its Practice*. Leiden: Brill, 2013.

- Fenger, Ole. «Om kildeværdien af normative tekster», i *Tradition og historieskrivning*, redigert av Kirsten Hastrup og Preben Meulengracht Sørensen, s. 39-52, *Acta jutlandica* LXIII: 2, Humanistisk Serie 61. Århus: Aarhus universitetsforlag, 1987.
- Fenger, Ole. «Retskildelære og juridisk metode» i *Rett og historie – Festskrift til Gudmund Sandvik*, redigert av Dag Michalsen og Knut Sprauten, 157 – 163. Universitetet i Oslo: Det juridiske fakultetsbibliotek, 1997.
- Fenger, Ole. *Lov og ret i Europas historie*, Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001.
- Geir Heivoll, «Å ikke se skogen for bare trær – Anakronismer som metodisk utfordring for den politirettshistoriske forskningen», i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, 72-89, red. Jørn Øyrehagen Sunde, Oslo: Akademisk publisering, 2019.
- Gilbert, Kate & Stephen White red. *Emotion, Violence, Vengeance and Law in the Middle Ages*, Leiden: Brill, 2018.
- Grimm, Jacob. *Deutsche rechtsaltertümer*. 3. utg. Göttingen, 1883.
- Gullbekk, Svein H. *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*, Ph.D. avhandling, Universitetet i Oslo, 2003
- Hansen, Lars Ivar. «'Ætten' i de eldste landskapslovene – realitet, konstruksjon og strategi» i *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, redigert av Else Mundal og Ingvild Øye. Bergen: Senter for Europeiske kulturstudier, 1999.
- Hatløy, Brage Thunestvedt. «Komparativ mellomalderrett» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 123-143. Oslo: Akademisk publisering, 2019.
- Helle, Knut. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald, 2001.
- Helle, Knut. *Norge blir en stat 1130-1319*. Oslo: Universitetsforlaget, 1974.
- Hertzberg, Ebbe. *Grundtrækkene i den Ældste Norske Proces*, Kristiania: Trykt hos A. W. Brøgger, 1874.

Hjort, Marte Astrup. «Rettshistorisk metode og tolkning av historiske tekster» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 16-47 Oslo: Akademisk publisering, 2019.

Imsen, Steinar. «Den gammelnorske drapsprosessen», *Historisk tidsskrift (N)*, 2009(02): 185- 229.

Iversen, Tore. *Trelldommen – norsk slaveri i middelalderen*. Ph.D. Avhandling, Bergen: Universitetet i Bergen, 1997.

Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen-vennskapets makt I Norge og på Island ca. 900 1300*. Oslo: Pax forlag, 2010.

Jon Vidar Sigurdsson, *Kristninga i norden 750-1200*. Oslo: Samlaget, 2012.

Jón Viðar Sigurðsson, *Norsk historie 800-1300 - Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1999.

Jón Viðar Sigurðsson, *Viking Friendship – The social bond in Iceland and Norway c. 900-1300*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2017.

Krag, Claus. «Treller og trellehold», (Norsk) *Historisk tidsskrift*, 61, 3 (1982), 209-227.

Landro, Torgeir. «Dei eldste norske kristenrettane: innhald og opphav». Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 2005.

Larson, Laurence M. *The Earliest Norwegian Laws; Being the Gulathing Law and the Frostathing Law*. Clark, NJ: The Lawbook Exchange, 2008.

Ljungqvist, Fredrik Charpentier. «Kungamakten och lagen – En jämförelse mellan Danmark, Norge och Sverige under högmedeltiden», Ph.D. avhandling, Universitetet i Stockholm, Stockholm, 2014.

Lunden, Kåre. «Money Economy in Medieval Norway», *Scandinavian Journal of History* 24 (3-4, 1999): 245-265.

Lunden, Kåre. *Korn og kaup, studier over prisar og jordbruk på Vestlandet I mellomalderen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1978

Lyons, Martyn. *A History of Reading and Writing in the Western World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Maurer, Konrad, *Vorelesungen uber Altnordiches Rechtsgesichte*, 5 v. Leipzig: A. Deichert'sche Verlagbuchhandlung Nachf (G. Böhme), 1907-1910. Tilgjengelig ved nettsiden <https://heinonlineorg.ezproxy.uio.no/HOL/Index?index=cow%2Fvorube&collection=beal>

Maurer, Konrad. *Graagaas*. Leipzig: 1863.

Maurer, Konrad. *Udsigt over de Nordgermanske Retskilders Historie*. Kristiania (Oslo): Den Norske Historiske Forening, 1878.

Merryman, John H. *The Civil Law Tradition*, 2nd ed. Stanford: Stanford University Press, 1985.

Munch, Peter Andreas, Keyser, Rudolph. *Norges gamle Love indtil 1387. Første Bind Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssøns Regjerings-Tiltrædelse i 1263*. Christiania (Oslo): Trykt hos Chr. Grøndahl, 1846.

Nedkvitne, Arnved & Rygg, Johan Anton, «Siviliseringsprosessen – en modell for middelalderforskere?», redigert av Tor Egil Førland, i *Tid og Tanke* Nr. 1, Historisk institutt ved universitetet i Oslo, (1997): 19-31.

Nedkvitne, Arnved. «Katarsis og ære – to middelalderlige diskurser om døden» i *Döden som katharsis - Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria*, redigert av Yvonne Maria Werner, 39-58, Lund: Almqvist & Wiksell, 2004.

Nedkvitne, Arnved. *Ære lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2011.

Nygaard, Mons. «Gammel og ny rett» i «*Med lov skal landet byggjast*» - *Heiderskrift til Knut Robberstad 70 år*, s. 67 - 80, Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget, 1969.

- Næss, Hans Eyvind. «Vold», i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*, 62-80, redigert av Kåre Tønnesen. Oslo: Den norske historiske forening, 1994.
- Orning, Hans Jacob. "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen - en revurdering," (Norsk) Historisk Tidsskrift 93, no. 2 (2014): 193-216.
- Orning, Hans Jacob. "Middelaldersamfunnet - et voldssamfunn?" i *Middelalderforedrag fra Olavsdagene*, redigert av Hans Jacob Orning. Borgarsyssel og Media Øst Arktrykk, (2002): 67-81.
- Orning, Hans Jacob. «Norsk middelalder i antropologisk perspektiv – Svar til Knut Helle» (Norsk) Historisk Tidsskrift 89, no. 2 (2010): 249- 262.
- Orning, Hans Jacob. «Vold og statsdannelse i Norge på 1200-tallet: sivilisering?» i *Tid og Tanke* Nr. 1, redigert av Tor Egil Førland, Historisk institutt ved universitetet i Oslo, (1997): 31-43.
- Orning, Hans Jacob. *Unpredictability and presence – Norwegian Kingship in the High Middle Ages*, Leiden: Brill, 2008
- Riisøy, Anne Irene. "Outlawry: From Western Norway to England" i *New Approaches in Early Law in Scandinavian*, s. 101-129, Stefan Brink & Lisa Collins eds, Brepols, Turnhout, 2014
- Riisøy, Anne Irene. *Stat og kirke – Rettsutøvelsen i kristenrettsaker mellom Sættargjerden og reformasjonen*. Oslo: Tingbokprosjektet, 2004.
- Robberstad Knut. *Fyrelsingar um rettssoga i millomalder og nytid II – Indre rettsoge*, Oslo: Skrivemaskinstua, 1947.
- Robberstad, Knut, *Rettsoga*, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, 1971.
- Robberstad, Knut. *Fyrelsingar um rettssoga i millomalder og nytid I*, Oslo: Skrivemaskinstua, 1943.

- Sandmo, Erling. *Voldssamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Sandnes, Jørn. «'Tolv kyr, to hester og tre træler'. Litt om omfanget av træleholdet i Norge i vikingtid og tidlig kristen tid». (Norsk) Historisk tidsskrift, (1983): 79-82.
- Sandnes, Jørn. *Kniven, ølet og æren: Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600 tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.
- Skeie, Jon. *Den norske strafferett*. Oslo: Olaf Norlis Forlag, 1937.
- Skogen, Ketil. «Kring norske lovmål», i Knut, Robberstad, «*Med lov skal landet byggjast*» *Heiderskrift til Knut Robberstad 70 år*. 151 – 170. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget, 1969.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. *Speculum Legale – Rettsspegele*. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.
- Tamm Ditlev. «How Nordic are the Old Nordic Laws?» i *How Nordic are the Nordic medieval laws*, Medieval Legal History 1, redigert av Ditlev Tamm, Helle Vogt, 6-24. København: University of Copenhagen Press, 2005.
- Taranger, Absalon. *Udsigt over den norske rets historie – I. Indledning.– Retsbegrepets historie.- Retskildernes historie*. Christiania (Oslo): Cammermeyers boghandel, 1898.
- Tuseth, Bård Sverre. «Termer over tid» i *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*, redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 90-104. Oslo: Akademisk publisering, 2019.
- Warren C. Brown, *Violence in Medieval Europe*, Routledge, New York, 2014.
- White, Stephen D. *Feuding and peace-making in eleventh century France*, Aldershot: Ashgate, 2005.
- Wickham, Chris. *Courts and Conflict in Twelfth-Century Tuscany*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

William Ian Miller, "Getting a Fix on Violence" i *Humiliation: And Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*, red. William Ian Miller, Cornell University Press, Ithaca N.Y., 1993

William Ian Miller, *Bloodtaking and peacemaking – Feud, Law and Society in Saga Iceland*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990

William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking – Feud, Law, and 'society in Saga Iceland*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990

Wormald, Patrick. *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*. Volume I – Legislation and its limits, Oxford: Blackwell publishers, 1999.

Österberg, Eva. «Normbrott och rättspraxis i Norden under förindustriell tid. Problem och positioner» i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850 Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*, 14-32, red. Kåre Tønnesen. Oslo: Den norske historiske forening, 1994.

Nettsider

https://lovdata.no/artikkel/ny_straffelov_reglene_om_nodverge_og_selvtekt/1562

<https://www.domstol.no/no/meddommere/veien-gjennom-en-rettsprosess/>

<https://www.domstol.no/no/meddommere/veien-gjennom-en-rettsprosess/gjennomforing-av-sivil-sak/>

<https://www.naob.no/ordbok/familie>